

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELEĞATI BİLİM DALI

**ŞART EDATLARININ
NAHİVCİLER VE FIKİH USULCÜLERİ
ARASINDAKİ YERİ**

Yüksek Lisans Tezi

MEHMET MUSA ŞİRİN

İstanbul-2013

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELEĞATI BİLİM DALI

**ŞART EDATLARININ
NAHİVCİLER VE FIKİH USULCÜLERİ
ARASINDAKİ YERİ**

Yüksek Lisans Tezi

MEHMET MUSA ŞİRİN

DANIŞMAN: YRD. DOÇ. DR. NEDİM YILMAZ

İstanbul-2013

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı ARAP DİLİ VE BELAGATI Bilim Dalı
TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi MEHMET MUSA ŞİRİN'nin ŞART EDATLARININ
NAHİVCİLER VE FIKİH USULCÜLERİ ARASINDAKİ YERİ adlı tez çalışması, Enstitümüz
Yönetim Kurulunun 19.06.2013 tarih ve 2013/21-28 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından
oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 26. VII, 2013

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1.	Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. NEDİM YILMAZ	
2.	Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Dr. HALİT ZAVALSIZ	
3.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. ZİYA YILMAZER	

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı : Mehmet Musa Şirin
Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Programı : Arap Dili Ve Belağatı
Tez : Yrd. Doç. Dr. Nedim Yılmaz
Tez Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans-Temmuz 2013
Anahtar Kelimeler : Nahiv, Usûl-i fıkıh, Şart edatı, Lafız, Mana, Delalet.

ÖZET

NAHİVCİLER VE FIKİH USULCÜLERİ ARASINDAKİ YERİ

Nahiv ilminin İslami ilimlerle özellikle, Usûl-i fıkıh ilmi ile sıkı bir irtibatı vardır. Çünkü Arapça dil kurallarını iyice kavramak, Arapça herhangi bir metni, Kitap ve Sünneti doğru anlayıp yorumlayabilmenin ön şartıdır. Şart konusu, Nahiv ilminin en önemli konularındandır. Nahivciler şart edatlarını isim ve harf olarak ele aldıkları gibi, âmil olanlar ve âmil olmayanlar diye ayırarak incelemişlerdir. Usûl-i fıkıh ilmi, mana harfleri bölümünü titizlikle ele alıp, bu arada şart edatlarını pratik hayattan örneklerle izah etmiştir. Nahiv ve Usûl-i fıkıh'daki şart kavramı bazı noktalarda örtüşür, bazı noktalarda ayrışır. Nahivciler, edatları incelerken onların kelime olmaları ve i'rab' taki etki yönlerini ön plana çıkarmışlardır. Usulcüler ise, edatların daha ziyade mana ve delalet yönlerini irdelemişlerdir. Çünkü delillerden hüküm çıkarma eyleminde lafzın manaya delalet yönü çok önemlidir. Usulcüler, edatlardan muamelelerde en çok kullanılanların üzerinde durmuşlardır. Nahivciler ise bütünlüğü bozmamak için hepsini detaylarıyla incelemişlerdir. Nahiv'deki tartışmaların bir kısmı Usûl-i fıkıh ilmini de etkilemiştir. Bundan dolayı Usûl-i fıkıh'daki bir kısım tartışmaların çözümünde Nahiv kurallarından yararlanılmıştır.

GENERAL INFORMATION

Name- Surname : Mehmet Musa Şirin
Branch : Islamic Divinity School
Programme : Arabian Language & Literature
Thesis Advisor : Ast. Doç. Dr. Nedim Yılmaz
Thesis Type and Date: M. A. thesis- July 2013
Keywords : Nahv, Usul al-fiqh, Condition of Preposition, Sentence,
Meaning, Indication

ABSTRACT

THE PLACE OF PREPOSITIONS OF CONDITION IN NAHV AND USUL AL-FIQH

The science of Nahv has close connection to Islamic sciences, especially usul al-fiqh (Islamic legal theory) since it is a precondition for understanding and interpretation of not only Qur'an and Sunna, two main sources of Islam but also of any Arabic text to comprehend Arabic grammar rules. The prepositions of condition are the most significant subject matter of Nahv. Scholars of Nahv studied prepositions of condition as names and the letters as well as agents and non-agents in two separate groups. Usul al-fiqh studied the letters of meaning fastidiously and explained prepositions of condition giving practical examples from daily life. The concept of condition in sciences of Nahv and Usul al-fiqh overlaps at some points and differs at some. Contrary to scholars of Nahv laying emphasis on them being word and their affect on i'rab, scholars of usul al-fiqh stressed their meaning and indication since it is of importance the indication of words during the act of deducing rules from sources. While scholars of Nahv examining all aspects of the prepositions of condition in detail in order to preserve the integrity, scholars of usul al-fiqh focused on the most used ones in transactions. Due to their effect on matters of usul al-fiqh, the rules of Nahv are utilized in solving some problems of usul al-fiqh.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	V
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1
ARAP DİLİNİN TARİHİ GELİŞİMİNDE NAHİV SÜRECİ.....	1
I. NAHİV İLMİNİN DOĞUŞU VE İLK DİL MEKTEPLERİ.....	1
A. BASRA DİL MEKTEBİ	2
B. KÛFE DİL MEKTEBİ	5
C. BAĞDAT DİL MEKTEBİ.....	6
D. ENDÛLÛS DİL MEKTEBİ.....	7
E. MISIR DİL MEKTEBİ	9
II. NAHİV İLMİ İLE DİĞER İLİMLER ARASINDAKİ İLİŞKİ	10

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAPÇA'DA ŞART KAVRAMI

I. ŞART KAVRAMI	15
A. LÛGAT ANLAMI	15
B. İSTİLAH ANLAMI	16
1. Mantık İlminde Şart Kavramı	16
a. Yüklemlî Önerme (el-Kazıyyetü'l-Hamliyye).....	17
b. Şartlı Önerme (el-Kazıyyetü's-Şartıyye);	17
(1) Bitişik Şartlı Önerme(el-Kazıyyetü's-Şartıyyetü'l-Muttasıla).....	17
(2) Ayrık Şartlı Önerme(el-Kazıyyetü's-Şartıyyetü'l-Munfasıla).....	18
2. Usûl-i Fıkıh'ta Şart Kavramı.....	19
a. Şer'î/Hakikî Şart.....	20
(1) Sebebin Şartı.	20
(2) Hükümün Şartı.	21
b. Ca'li Şart	21
c. Şartın Diğer Taksimi	21
(1) Tam şart (eş-Şartu'l-Mahz).....	21
(a) Hakikî/Şer'î Şart:.....	21

(b) Ca'lı Şart.....	22
(2) İlet Manasında Olan Şart.	22
(3) Sebep Hükümünde Olan Şart.....	22
(4) Hükmen Değil, İsmen (mecazen) Şart	22
(5) Alamet Manasında Şart.....	23
3. Furû-i Fıkıh'ta Şart Kavramı.....	23
a. Ta'likî Şart:	24
(1) Şarta Bağlanamayan Akitler	25
(2) Şarta bağlanabilen akitler.....	25
(3) Bazı şartlara bağlanabilen akitler	25
(a) Fasid şartla geçersiz (batıl) olan akitler:.....	26
(b) Fasid şartla kendisi geçersiz (batıl) olmayıp şartın geçersiz olduğu akitler.....	26
b. Takyîdî Şart.....	27
(1) Sahih/Caiz şart	28
(2) Fasid şart	28
(3) Batıl/Lağiv şart.....	29
II. NAHİV İLMİNDE ŞART KAVRAMI.....	29
A. ŞART KAVRAMI:	29
B. ŞART VE CEVAB/CEZA CÜMLELERİ	30
1. Şart Ve Cevab/Ceza Cümlelerinin Oluşumu.....	30
2. “Fau'l-Cevab”ın Cevab Cümlesine Gelmesinin Zorunlu (Vacib) Olduğu Yerler.....	31
3. “Fau'l-Cevab”ın Cevab Cümlesi Üzerine Gelmesinin Caiz Olmadığı Yer	35
4. “Fau'l-Cevab”ın Cevab Cümlesi Üzerine Gelmesinin Ve Gelmemesinin (İki Vecih) Caiz Olduğu Yerler:.....	35
5. Mufacee “اِ”sının “fa”nın Yerine Geçmesi.....	36
C. ŞARTLA İLGİLİ BAZI HÜKÜMLER.....	37
1. Şart Edatının Cümlelerin Başında Olması (Sadaret).....	37
2. Cevabın Şart Edatına Takdimi	38
3. İstifham Hemzesinin Şart Edatına Dâhil Olması	39
4. Şart Ve Kasemin Bir Arada Bulunması (İctima')	39
5. Şart Ve Ceza Arasına Başka Bir Şartın Girmesi (İ'tiraz)	40

6. Şart Fiili'nin Hazfi	41
7. Cevab Fiilinin Hazfi	42
8. Şart Ve Cevabın Birlikte Hazfi	44
9. Fiil-İ Muzarinin Gizli “إن” İle Mezum Olduğu Yerler	45
10. Şart Ve Cevab Cümlelerinin İ'rabı	47
11. İsim Olan Şart Edatları'nın İ'rabı	48
III. DEĞERLENDİRME.....	51

İKİNCİ BÖLÜM

ARAP DİLİNDE ŞART EDATLARI

I. ŞART EDATLARINA NAHİVCİLER VE USULCÜLERİN BAKIŞI..	53
II. İSİM VE HARF OLMASI AÇISINDAN ŞART EDATLARININ TAKSİMİ.....	54
A. HARF OLANLAR	54
B. İSİM OLANLAR	54
1. Zarf-1 Mekân Olanlar	54
2. Zarf-1 Zaman Olanlar	55
3. Zarf Olmayanlar	55
III. AMELİ /İŞLEVİ AÇISINDAN ŞART EDATLARININ TAKSİMİ	55
A. ÂMİL OLANLAR (CEZMEDENLER).....	55
B. ÂMİL OLMAYANLAR (CEZMETMEYENLER).....	55

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NAHİVCİLER VE USULCÜLERİN İNCELEDİKLERİ ŞART EDATLARI

I. NAHİVCİLER VE USULCÜLERİN ORTAKLAŞA İNCELEDİKLERİ ŞART EDATLARI.....	56
A. إِنَّ.....	56
B. مَنْ.....	62
C. مَا.....	66
D. أَيْنَ.....	68
E. أَتَى.....	70
F. حَيْثُ.....	72
G. مَتَى.....	75
H. أَيُّ.....	79

İ.	إِذَا.....	83
J.	لَوْ.....	91
K.	لَوْلَا.....	98
L.	كَيْفَ.....	102
M.	كُلَّمَا.....	105
II. SADECE NAHİVCİLERİN ELE ALDIKLARI ŞART EDATLARI ..		107
A.	إِذْمَا.....	107
B.	أَمَّا.....	108
C.	أَيَّانَ.....	113
D.	بَيْنَمَا، بَيْنَمَا.....	115
E.	حِينَمَا.....	116
F.	عِنْدَمَا.....	118
G.	لَمَّا.....	119
H.	مَهْمَا.....	121
SONUÇ.....		125
KAYNAKÇA		127

ÖNSÖZ

Allah Teâlâ'nın, son ilahî kitap Kur'an-ı Kerim'i "Arapça bir kitap" olarak göndermesi ve Arapça'nın tarih boyunca gerek ırk ve gerekse coğrafî bakımdan farklı toplumların kültürlerindeki etkili rolü, bu dilin tedvîn ve tasnîf edilerek eğitim ve öğretim dili olmasını da beraberinde getirmiştir. Çok erken dönemlerde başlayan Arap dili çalışmaları zaman içinde İslamî ilimlerle, özellikle Fıkıh Usûlü ilmi ile dil açısından aynı konuları paylaşmalarına neden olmuştur. Çünkü Arapça dil kuralları Kitap ve Sünnet'i doğru anlayıp yorumlayabilmenin de ön şartıdır. Diğer yandan Arapça bir metni doğru anlayabilmenin objektif zeminini nahiv kurallarının oluşturduğu gerçeği unutulmamalıdır. Bununla beraber kıyas, istihsan ve örf gibi elfâz bahisleri dışında incelenen diğer delilleri kullanabilmek de öncelikle nassların doğru anlaşılabilmesine bağlıdır.

Nahiv ilminde şart konusu, lafız ve mananın birbiriyle sıkı irtibatının en açık örneği olması açısından çok önemlidir. Usûl ilminde de şart edatlarının farklılaşması, farklı manaların, değişik hükümlerin çıkmasına vesile olmuştur. Dolayısıyla bu konuya her iki ilim de özel ihtimam göstermiştir.

İşte; Yüksek Lisans tezi olarak konu seçiminde bizi, Fıkıh Usûlü ile Arap dilinin ortak yönlerinden birini oluşturan "Şart" kavramını ele almamıza sevk eden sebeplerden biri budur.

Çalışmamız üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında; Arap dilinin tarihî gelişiminde Nahiv sürecine kısaca yer verdikten sonra Nahiv-Fıkıh Usûlü ilişkisine ve usulcülerin önem verdikleri bazı Nahiv meselelerine temas etmeye çalıştık.

Birinci bölümde; şart kavramını lügat yönünden inceledikten sonra Mantık, Usûl-i fıkıh ve Furû-i fıkıh'taki tanımlarına genişçe yer verdik. Tezimizin esasını oluşturan Nahiv ilmindeki şart kavramını ele alarak şart ve cevab arasındaki ilişkileri, şart cümlelerinin yapılarını ve şartla ilgili bazı önemli hükümleri maddeler halinde örneklendirerek sistematik bir biçimde ortaya koyduk.

İkinci bölümde; nahivcilerle usulcülerin nahiv kurallarına bakış açılarını inceledik. Bu arada şart edatlarını önce isim ve harf olmaları yönünden, daha sonra amelleri/işlevleri

açısından âmil olanlar/cezmedenler ve âmil olmayanlar/cezmetmeyenler diye taksim etme yoluna gittik.

Üçüncü bölümde; nahivcilerle usulcüler arasında ortak inceleme konusu yapılan şart edatlarını inceledik. Ancak şart edatlarının Fıkıhtaki yansımalarını gösterirken bir fıkıhçı derinliği ile değil de Fıkıh ve Usûl eserlerinden kısa nakillerle yetindik. Buna mukabil tezimizin Arap Dili ve Belağatı bölümüne ait olmasından dolayı şart edatlarını araştırmacıları memnun edecek biçimde ayet-i kerime, hadîs-i şerif, şiir, emsâl ve günlük konuşmalardan örnekler vererek genişçe incelemeye çalıştık. Sonrasında ise sadece nahivcilerin ele aldıkları şart edatlarını açıkladık.

Çalışmam esnasında yardımlarını esirgemeyen, tezimi yönetip yol gösteren, görüş ve tavsiyeleri ile karşılaştığım sorunlara ışık tutan danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Nedim Yılmaz'a, teknik konularda yardımlarını esirgemeyen Dr. Zekeriya Tüfekçioğlu'na ve görüşlerinden istifade ettiğim diğer hoca ve arkadaşlarıma sonsuz şükranlarımı sunarım.

Mehmet Musa Şirin

İstanbul, 2013

KISALTMALAR

a. g. e.	: Adı geçen eser
b.	: Bin (Oğlu)
bkz.	: Bakınız
(c. c.)	: Celle Celalühü
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
(r. a.)	: Radıyallahu anhu
h.	: Hicri
Hız.	: Hazreti
İFAV	: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
m.	: Miladi
Nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
red.	: Redaksiyon
s.	: Sayfa
(s. a. v.)	: Sallallahu aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	:Tahkik
trc.	: Tercüme eden
trs.	:Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
yay.	:Yayınları

GİRİŞ

ARAP DİLİNİN TARİHİ GELİŞİMİNDE NAHİV SÜRECİ

I. NAHİV İLMİNİN DOĞUŞU VE İLK DİL MEKTEPLERİ

Nahiv ilminin doğuşu dinî ve dinî olmayan sebeplere dayanır. Dinî sebeplerin başında Kur'an-ı Kerim ayetlerinin gramer hatalarından (lahin) korunması gayreti gelir. Dinî olmayan sebepler arasında Arap dilinin bozulmaktan korunmasını zikredebiliriz.¹

Rivayete göre, Peygamberimiz (s.a.v.) konuşmasında dil hatası yapan bir kişiyi duyunca hemen “أَرْشِدُوا أَحَاكِمَ فَإِنَّهُ قَدْ ضَلَّ”/Kardeşinizi uyarınız, çünkü o hata etti.” buyurmuştur.²

Fetihler sebebiyle Arap olmayanların Araplarla münasebeti çoğalınca dilin berraklığı bozulmaya başladı. Bu durum da Kur'an-ı Kerim'in düzgün okunmasını sağlayacak ve Arapça bilmeyenlere rehber olacak dil kurallarının tesis edilmesini zorunlu hale getirmiştir.³

Nahiv ilminin hicri I. asrın ikinci yarısında tesis edildiği ve ilk kurucusunun tabiîn'in büyüklerinden, dilci, muhaddis, fakîh ve şair olan Ebü'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688) olduğu kaynaklarda zikredilir. Ebü'l-Esved'in bu işi kendi başına başlattığı rivayet edilse de Hz. Ali'nin (ö. 40/659) teşvikiyle yaptığı genel kabul görmüştür.⁴

Başlangıçta nahiv kelimesi, morfoloji (kelimelerin şekliyle ilgilenen dil ilmi) ve sentaksı (cümle bilgisi) içine alan geniş anlamıyla gramer karşılığı olarak kullanılıyordu.

¹ Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, 8. Basım, Kahire: Daru'l-Maarif, 1968, s. 11.

² el-Müttekî, Alauddin Ali b. Hüsamuddin, *Kenzü'l-u'mmal fi süneni'l-ekval ve'l-efal*, thk. Mahmud Ömer Dimyatî, 2. Basım, Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1424/2004, el-Ezkar, 2806; en-Nisâbü'rî, Muhammed b. Abdullah, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, thk. Mustafa AbdulkâdirAtâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990, II, 477; İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osman, *el-Hasais*, thk. Muhammed Ali en-Neccar, 2. Basım, Beyrut: Daru'l-Hüda, trs., II, 8, III, 246; es-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebi Bekir, *el-Müzhir fi Ulûmi'l-Luga ve Envâ'ihâ*, Beyrut, 1998, II, 341.

³ İbnü'n-Nedim, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshak, *el-Fihrist*, Beyrut, trs. s. 60; es-Suyûtî, *el-Müzhir fi Ulûmi'l-Luga ve Envâ'ihâ*, II, 246; Tantâvî, Muhammed, *Neş'etü'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhat*, Mısır: Daru'l-Maarif, 1995, s. 16; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 11-12; Gümüş, Sadrettin, *Seyyid Şerif Cürcanî*, İstanbul, 1984, s. 21.

⁴ İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, s. 59; es-Suyûtî, *el-Müzhir fi Ulûmi'l-Luga ve Envâ'ihâ*, II, 246; İbnü'l-Enbarî, Ebu'l-Berekat Kemaluddin Abdurrahman b. Muhammed, *Nüzhetü'l-Elibba fi Tabakati'l-Üdeba*, Bağdad, 1959, s. 4; Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv ve Tarihu Eşheri'n-Nuhat*, s. 20; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 13; Abdurrahman Fehmi, *Medresetü'l-Arab*, İstanbul, 1304/1868, s. 30-34; Gümüş, Sadreddin, *Seyyid Şerif Cürcanî*, s. 30; Arslan, Ahmet Turan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, İstanbul, 1992, s. 131.

Ancak hicri III. yüzyılda morfoloji, sarf adıyla ayrı bir ihtisas alanı haline geldi ve nahiv daha çok sentaksı ifade etti.⁵

Arap filolojisi önce Basra daha sonra Kûfe'de ortaya çıkmıştır. Her iki dil mektebinin çalışmaları dinlemeye, ağızdan derlemeye (sema') ve kıyasa dayanıyordu. Ancak Basralılar nahiv kurallarını şehir kültürüyle lügat melekesi bozulmamış fasih bedevi kabilelerden, Necd'in en ücra köylerine, Tihame ve Hicaz çöllerine giderek derlemişlerdir.

Basra, çöle açık ve yıllarca yabancı tesirlerden uzak kalmış bedevi Arapların konakladığı bir bölgede kurulmuştu. Kûfe ise, İran tesirine açık bir yerdeydi. Bu coğrafi ve sosyal farklılıklar şehir halklarının duygu ve düşüncelerine de yansımıştır. Olaylara daha gerçekçi tavırlarıyla yaklaşan Basralıların yanında Kûfeliler geniş bir değerlendirme temayülüne sahiptiler. Basralıların söz konusu dikkatli ve geleneğe bağlı tutumları, Arap dilini ele alış ve değerlendirmelerine de tesir etmiştir. Bu yüzden her iki mektebin çalışmaları sema' ve kıyasa dayanmasına rağmen Basra dil mektebinin düşüncesi daha ince ve derindir. Basra dil mektebi mensupları yalnız seçtikleri fasih bedevilerden dil ve edebiyat malzemelerini derlediler, nadir ve şaz şekillerini değil, aksine çok ve sıkça kullanılanları kıyaslarına esas kabul ettiler. Kûfeliler ise, sema'n kaynağını seçmekte aynı titizliği göstermedikleri gibi nadir ve şaz da olsa duydukları her şekli kıyaslarına mesnet yaptılar.⁶

Basra ve Kûfe dil mektebine mensup âlimler daha sonra kurulan Bağdat dil mektebinin temellerini de birlikte attılar. Diğer taraftan önce Mısır sonra Endülüs'te gelişen filolojik çalışmaların ilk temsilcileri de bu ilk iki nahiv ekolünün ve özellikle Basra dil mektebi âlimlerinden ilim almışlardır.⁷

Şimdi bu ilmî çalışmalarda yer almış olan Basralı, Kûfeli ve diğer dil mekteplerine mensup dilcilerin belli başlılarını kısaca tanıtalım.

A. BASRA DİL MEKTEBİ

Nahvin kurucusu olarak kabul edilen Ebü'l-Esved Zalim b. Amr ed-Düelî (ö. 69/688) bu mektebin ilk talebelerini yetiştirmiştir.⁸ En meşhur talebeleri Ferezdak'ın (ö. 114/732)

⁵ Çetin, Nihad M., "Arap", *DİA*, III, 296.

⁶ Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, 21-22; Çetin, Nihad M., "Arap", *DİA*, III, 296; Furat, Ahmet Suphi, *Arap Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, I-II, 1996, I, 242.

⁷ Çetin, Nihad M., "Arap", *DİA*, III, 296.

⁸ ez-Zebîdî, Ebu Bekir Muhammed b. Hasen, *Tabakatü'n -Nahviyyin ve'l-Lügaviyyin*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Mısır: Daru'l-Maarif, 1973, s. 21; Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 27; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 13; Topuzoğlu, Tevfik Rüşü, "Ebü'l-Esved ed-Düeli", *DİA*, X, 311.

muasırı Anbese b. Ma'dân (ö. 100/718'den sonra) ve Yahya b. Ya'mer' dir (ö. 129/746).⁹ Anbese de nahve dair ilk yazılmış kitabın müellifi Abdullah b. Ebi İshak el-Hadramî'yi (ö. 127/745) yetiştirmiştir.¹⁰

Nahiv ilminin olgunlaşmasına katkıda bulunan, kaynaklarda kendisinden çokça nakiller yapılan ve zamanımıza kadar intikal etmemesine rağmen *Kitab'ül-Câmi'* ve *Kitabü'l-Mükemmel* adlı eserlerin müellifi İsa b. Ömer es-Sakafî (ö. 194/811)de Basra dil mektebinin ilk dönem meşhur nahivcilerindendir. Ancak bu ilmin mevzularının sınırlarını çizen, ıstılahlarını hazırlayan, bu ilmi sistemleştirip disiplinler haline getiren el-Halil b. Ahmed el-Ferahidî'dir (ö. 175/791). Ayrıca bu âlim, lügat ve aruz çalışmalarına da yön vermiştir. Arapçada ilk lügat kitabı olarak kabul edilen *Kitab'ul-Ayn*'in ona nisbeti ağırlık kazanmıştır.¹¹

Zamanının en meşhur âlimlerinden ve özellikle İmam Halil'den ilim almış, "Sîbeveyhi" lakabıyla meşhur olan Ebu Bişr Amr b. Osman b. Kanber (ö. 180/796), Arap gramerinin en detay noktalarına temas eden, kendisinden sonra gelenlere rehber olan "*el-Kitab*" adlı şaheseriyle şöhret bulmuştur. Bu kitap zamanına kadar nahve dair yazılan kitapların en büyüğü ve günümüze kadar intikal edebilen eserlerin de en eskisi olup kendisinden sonraki çalışmalarda mesnet olarak kabul edilmiş ve hakkında birçok şerh yazılıp nahiv ilminin bir numaralı kaynağı haline gelmiştir. Sîbeveyhi, *el-Kitab*'ında İsa b. Ömer es-Sakafî'nin *Kitab'ul-Cami*'ini esas almış, muhtevasını hocası İmam Halil'in ve dönemindeki daha başka nahivcilerin bilgileriyle genişletmiştir.¹²

Sîbeveyhi'nin en güçlü ve en meşhur talebesi olup, hocasının ölümünden sonra da onun *el-Kitab*'ını okutarak ilim dünyasına tanıtan, ayrıca hocasına birçok konuda muhalefet ederek farklı görüşler ileri süren ve böylece Kûfe dil mektebi'nin temellerini atan, "Ahfeş"¹³ lakabıyla meşhur Ebü'l-Hasen Said b. Mes'ade (ö. 215/830[?]) bu ekolün ilk temsilcilerindendir.

⁹ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 71; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 16.

¹⁰ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s.72; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 22; Çetin, Nihad M., "Arap", *DİA*, III, 296.

¹¹ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s.77; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 30; Çetin, Nihad M., "Arap", *DİA*, III, 296; Gümüş, Sadrettin, *Cürcanî*, s. 35; Topuzoğlu, Tefik Rüştü, "Halil b. Ahmed", *DİA*, XV, 309.

¹² İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, s. 77; Abdurrahman Fehmî, *Medresetü'l-Arab*, s. 18; Ahmed Emin, *Duha'l-İslam*, Beyrut, I-III, trs., II, 291; Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 79-80; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 57; Çetin, Nihad M., "Arap", *DİA*, III, 296-297; Arslan, Ahmet Turan, *Birgivi*, s. 132-133; Özbalıkcı, M. Reşit, "Sîbeveyhi", *DİA*, XXXIIIV, 130.

¹³ Mutlak olarak "Ahfeş" denilince yaygın şöhretinden dolayı ilk akla gelen Ahfeş el-Evsat (Ebu'l-Hasen Said b. Mes'ade)'dir. Geniş bilgi için bkz.: Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 104; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 94; Kandemir, M. Yaşar, "Ahfeş", *DİA*, I, 524.

Bunların dışında Sîbeveyhi'in talebesi, *Kitabu'l-İlel fin-nahv*, *Kitabu'l-iştikak fi't-tasrif* ve *Kitabu'l-ezded* adlı eserlerin müellifi "Kutrub (ateş böceği)"¹⁴ lakabıyla meşhur Muhammed b. el-Müstenir (ö. 206/839), sadece isimlerini bildiğimiz, eserlerinin çoğu zamanımıza ulaşmamış nahivci Ebu Ubeyde Ma'mer b. el-Müsenna el-Basrî (ö. 210/825), edebiyatçı, lügatçi, nahivci ve muhaddis Ebu Zeyd Said b. Evs el-Ensarî (ö. 215/830), Cahiliye dönemine ait bilgilerimizin çoğunu kendisinden öğrendiğimiz ve Arap şiirlerini ihtiva eden *el-Asmaiyyat* adlı antolojik bir eseriyle tanınan Ebu Said Abdülmelik b. Kurayb b. el-Asmaî (ö. 216-831)¹⁵, Ahfeş'in talebesi nahiv ve sarf ilmine dair birçok eseri yanında özellikle *Kitabu'l-Muhtasar fin-nahv* ve *Kitabu'l-Ebniye*'nin müellifi Ebu Amr Salih b. İshak el-Cermî (ö. 225/840),¹⁶ İmam Halil'in talebelerinden olup sarf ve nahiv ilminin hudutlarını belirleyen Ebu Osman Bekir b. Muhammed b. el-Bakiyye el-Mazinî (ö. 246/860),¹⁷ Cermî ve Mazinî'nin talebesi, lügate dair *el-Kamil* ve nahve dair *el-Muktadap* adlı eserleriyle tanınan Ebu'l-Abbas el-Müberred el-Ezdî (ö. 285/898),¹⁸ Müberred'in talebesi ve *Kitabu Şerh-i Ebyati Sîbeveyhi*, *el-Muhtasar fin-nahv*, *Kitabu Ma yansarifü ve Ma la yansarifü* ve *Kitabu'l-İştikak*'ın müellifi ez-Zeccâc Ebu İshak İbrahim b. es-Serî (ö. 316/929),¹⁹ Müberred'in talebelerinden olup Sîbeveyhi'in *el-Kitab*'ından çıkardığı malzemeyi mantıkçıların tasnifine göre tertip ederek yazdığı *Kitabu'l-Usûl fin-nahvadlı* eserinde hocası Müberred'in ananeleştirdiği kıyasa daha kesin bir yön veren İbnü's-Serrâc Ebu Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl (ö. 316/923),²⁰ İbnü'd-Düreyd Ebu Bekr b. el-Hasen el-Ezdî (ö. 321/933), Basra dil ekolünün kendisiyle son bulduğu *Şerhu Kitabi Sîbeveyhi* ve *Kitabu elifat'il-Vasl ve'l-Kat'* adlı eserlerin müellifi İbnü's-Serrâc ve İbnü'd-Düreyd'in talebesi Ebu Saîd el-Hasen b. Abdullah b. Merzûbân es-Sîrafî (ö. 368/980)²¹ Basra dil mektebine mensup dilcilerden bazılarıdır.²²

¹⁴ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 109; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 108.

¹⁵ Tülücü, Süleyman, "Asmaî", *DİA*, III, 455-500; Ergin, Ali Şakir, "el-Asmaiyyat", *DİA*, III, 500.

¹⁶ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 109; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 111.

¹⁷ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 110; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 115.

¹⁸ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 112; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 123.

¹⁹ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 172; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 135.

²⁰ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 173; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 140.

²¹ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 199; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 145.

²² Taşköprizâde, Ahmed Efendi (ö. 962/1555), *Mevzuatu'l-ulum*, İstanbul, I-II, 1313, I, 192-212; Abdurrahman Fehmî, *Medreset'ül-Arab*, s. 37-42; Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 81-115; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 17-103.

B. KÛFE DİL MEKTEBİ

Kûfeli dil âlimleri, birçok nahiv meselesinde Basralı dil âlimlerine muhalefet ederek²³ yeni bir ekol kurmuşlardır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Basralıların gramer kurallarını tespit prensiplerinde Kûfelilerden daha titiz oldukları bilinmektedir.

Basra dil mektebi, Halil b. Ahmed'in daha sonra da talebesi Sîbeveyhi'in önderliğinde devam ederken Kûfe'de eş zamanlı olarak *el-Faysal* adlı eseriyle tanınan Ebu Cafer Muhammed b. Ebi Sâre er-Ruasî'nin (ö. 187/803) riyasetinde yeni bir ekol ortaya çıkmıştır.²⁴

Ruasî'nin talebelerinden olup Kûfe dil mektebinin esaslarını gerçek anlamda tespit eden lügat, nahiv ve kırâat ilminde imam olan, *Kitabu'l-Mesadir*'in müellifi Ebü'l-Hasen Ali b. Hamza el-Kisaî (ö. 189/805),²⁵ Kisaî'nin talebelerinden olup Kûfe dil mektebinin en büyük siması, talebelerine 16 yılda imla ettiği ve sadece onun değil bütün Kûfe ekolu mensuplarının nahiv konusunda yazdığı kitapların en önemlisi sayılan *el-Hudüd (Hudüd'ün-Nahv)* adlı eseriyle meşhur Ebu Zekeriyya Yahya b. Ziyad el-Ferrâ (ö. 207/823),²⁶ Kisaî'nin Ferrâ'dan sonra en önemli talebesi *el-Hudüd, el-Muhtasar* ve *el-Kiyas* adlı eserlerin müellifi Hişam b. Muaviye ed-Darîr (ö. 209/825),²⁷ *Kitabu'l-Lügat*'in müellifi Ebu Amr İshak b. Mirar eş-Şeybanî (ö. 206/821), "İbnu's-Sikkât" diye tanınan, lügatçi ve dilci Ebu Yusuf Yakub b. İshak (ö. 244/858), Kûfe dil mektebinin son temsilcilerinden nahiv, lügat, kırâat ve emsal hakkında birçok eser telif eden, bize ulaşan kitapları arasında *el-Mecalis, Kitabu'l-Fasih* ve *Kavaidü's-Şi'r* adlı eserlerin müellifi "Sa'leb" lakabıyla meşhur Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya (ö. 291/904),²⁸ Sa'leb'in talebelerinden olup lügat ve nahve dair *Kitabu'l-Ezded, Kitabu'l-Maksur ve'l-Memdud* ve *Kitabu'l-Müzekker ve'l-Müennes* adlı eserlerin müellifi Ebu Bekr b. el-Enbarî (ö. 328/939),²⁹ nahve dair *el-Mukaddime* ve *İhtilafu'n-Nahviyyin*, lügat ilmi hakkında *Mu'cemu Mekayîsi'l-luga*, adlı eserleri ile tanınan Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris (ö. 395/1004)³⁰ ve Arap şiirinin en güzel kasidelerinden oluşan *el-Mufaddaliyyat* adlı antolojisiyle

²³ İbnü'l-Enbarî, Ebü'l-Berekât Kemaluddin Abdurrahman b. Muhammed (ö. 557/1161), *el-İnsaf fi Mesailil Hilaf Beyne'n-Nahviyyin el-Basriyyin vel-Küfiyyin*, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mısır: Matbaatü's-seade, 1380/1971, adlı eserinde bu iki ekol arasındaki tartışma ve ihtilafları ele almıştır.

²⁴ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 115; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 153; Sadrettin Gümüş, *Cürcanî*, s. 39.

²⁵ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 116; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 172.

²⁶ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 119; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 192.

²⁷ Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 188.

²⁸ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 120; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 224.

²⁹ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 238; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 238.

³⁰ Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 241.

meşhur olan el-Mufaddal ed-Dabbî (ö. 178/794)³¹ Kûfe dil mektebi mensuplarından bazılarıdır.³²

C. BAĞDAT DİL MEKTEBİ

Başlangıçta Basralıların veya Kûfelilerin izini takip eden Bağdatlı dil âlimleri, hicri IV. asrın başlarından itibaren kendilerine has görüşlerinin yanı sıra bu iki ekolün görüşlerini birleştirerek uzlaştırmacı üçüncü bir dil ekolü oluşturdular.³³

Bağdat dil ekolü'nün ilk imamı sayılan Ebü'l-Hasen Muhammed b. Ahmed b. Keysan (ö. 299/912),³⁴ Basralı dil âlimi Müberred ve Kûfeli dil âlimi Sa'leb'den ilim aldıktan sonra bunları en güzel bir şekilde mezcetti. Nahiv kitaplarında onun görüşlerine sıkça yer verilir. *Kitabü'l-Kâfi fi'n-nahv*, *Kitabü't-Tesarif* ve *Kitabü'l-Muhtar fi ileli'n-nahv* adlı eserleri meşhurdur.

Arap dili ve edebiyatında Müberred ve Sa'leb'in talebesi olan, çeşitli ilim dallarında birçok eser telif etmesine rağmen günümüze sadece *el-Maksur ve'l-Memdüid* ve *Meseletü's-Sübhan* adlı eserleri ulaşan “Niftaveyh” lakabıyla meşhur Ebu Abdillah İbrahim b. Muhammed b. Arefe b. Süleyman da (ö. 323/935)³⁵ bu ekolün ilk temsilcilerindendir.

Basralı dil âlimi ez-Zeccâc'ın ilim halkasına uzun süre devam ettiği için “ez-Zeccâcî” nisbesiyle anılan Abdurrahman b. İshak (ö. 378/949) bu ekolün en önemli temsilcilerindendir. ez-Zeccâcî, Niftaveyh'ten Arap dili ve edebiyatını öğrendi. En meşhur eseri olan *El-Cümel'ül-Kübra*'sı üzerine 120' den fazla şerh yazıldığı nakledilir.³⁶

Yine bu ekolün ilk mümessillerinden sayılan Ebu Ali el-Hasen b. Ahmed el-Farisî (ö. 377/949),³⁷ Basra dil ekolü âlimlerinden İbnü's-Serrâc ve İbnü'd-Düreyd'in derslerine uzun süre devam etti. Zamanında “Nahiv Âlimlerinin İmamı” olarak tanınırdı. *El-İzah*, *et-Tekmile*, *el-Avamilü'l-mie* ve *el-Maksür ve'l-Memdüid* adlı eserleri mevcuttur.

³¹ Elmalı, Hüseyin, “el-Mufaddaliyyat”, *DİA*, XXX, 366.

³² Taşköprizâde, *Mevzuat*, I/193-195; Ahmed Emin, *Duha'l-İslam*, II, 284; Abdurrahman Fehmî, *Medreset'ül-Arab*, 42-45; Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 115-120; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 153-241; Nihad M. Çetin, “Arap”, *DİA*, III, 297; Gümüş, Sadrettin, *Cürcanî*, s. 391; Arslan, Ahmet Turan, *Birgivi*, s. 133-134.

³³ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 184; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 245.

³⁴ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 176; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 248.

³⁵ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 178; Tüccar, Zülfikar, “Niftaveyh”, *DİA*, XXXIII, 82.

³⁶ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 174; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 152.

³⁷ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 200; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 255.

Bu ekolün en tanınmış ilk dönem âlimi, Ebu Ali el-Farisî'nin en meşhur talebesi ve hocasının derslerine seyahatlerinde bile yanından ayrılmayarak kırk yıl devam eden, sarf ilminin mimarı olarak bilinen, Ebü'l-Feth Osman b. Cinnî'dir (ö. 392/1002).³⁸ İbn Cinnî'nin yazdığı eserler arasında *el-Hasais*, *Kitabu't-Tasrifî'l-Mülûkî*, *el-Lüma'* ve *el-Muhtesib* i özellikle anılmaya değer kıymetli kitaplardır.

Sonraki dönem Bağdat dil mektebi mensupları arasında *en-Nemûzec*, *el-Mufassal*, *el-Keşşâf* ve *Esâsü'l-Belâğa* adlı eserleriyle meşhur olan Ebü'l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî (ö. 538/1144),³⁹ 70 sene talebelerine nahiv ilmini tedris eden ve İbn Cinnî'nin *el-Lüma'* ve *et-Tasrif* adlı eserleri üzerine yazdığı şerhleriyle meşhur olan İbn'üş-Şecerî Ebü's-Seade Hibetullah b. Ali (ö. 542/1148),⁴⁰ Kûfeli ve Basralı dil âlimleri arasındaki ihtilafları anlatan *el-İnsaf fi Mesaili'l-Hilaf beyne'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn vel-Kûfiyyîn* adlı eserin sahibi Ebü'l-Berekât Abdurrahman b. Muhammed b. Ebi Said el-Enbarî (ö.577/1181),⁴¹ nahiv ve kırâata dair eserleriyle meşhur olan Ebü'l-Beka el-Ukberî (ö. 646/1248),⁴² Zemahşerî'nin *el-Mufassal*'ı üzerine yazdığı şerhle ünlü olan İbn Yaîş b. Ali (ö. 646/1248)⁴³ ve İbnü'l-Hacib'in (ö. 646/1249), *el-Kâfiye* ve *eş-Şâfiye'si* üzerine yazdığı şerhlerle tanınan Necmüddin Muhammed b. el-Hasen er-Radî'yi (ö. 686/1288)⁴⁴ de bu ekolün temsilcileri arasında zikredebiliriz.⁴⁵

D. ENDÜLÜS DİL MEKTEBİ

Hicri III. asrın sonlarına doğru kurulan Endülüs dil mektebine mensup âlimlerin müstakil görüşleri olmayıp bunlar, önceki âlimlerin görüşlerini toparlayarak hülasa veya şerh etmişlerdir. Büyük oranda doğuda yazılan Sîbeveyhi'in *el-Kitab*, Zeccacî'nin *el-Cümel fi'n-nahv* ve Halil b. Ahmed'in *Kitabu'l-Ayn* gibi eserlerine şerh ve ta'likler yazmışlardır. Ancak Hicri VI. asırda Endülüs'te doğu nahvinden bağımsız olan nahivciler de yetişmiştir.⁴⁶

³⁸ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 202; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 265.

³⁹ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. , 204; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 283.

⁴⁰ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. , 205; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 277.

⁴¹ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. , 207; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 278.

⁴² Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. , 209; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 279.

⁴³ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. , 215; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 280.

⁴⁴ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. , 244; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 281.

⁴⁵ İbnü'l-Enbarî, *Nüzhe*, s. 316; İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, s. 95; Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. 197-210; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 245-278; Nihad M. Çetin, "Arap", *DİA*, III, 297; Gümüş, Sadrettin, *Cürcanî*, s. 42-45; Arslan, Ahmet Turan, *Birgivi*, s. 133-134.

⁴⁶ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 218-220; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 288; Özdemir, Mehmet, "Endülüs" (ilim ve kültür hayatı-dil ve edebiyat), *DİA*, XI, 219-220.

Endülüs dil mektebinin ilk temsilcisi kelimenin tam anlamıyla Kisaî ve Ferrâ'nın talebesi, Kûfelilerin kitaplarını Endülüs'e getirip ilk nahiv çalışmalarını başlatan Cûdî b. Osman el-Mevrurî'dir (ö. 198/813).⁴⁷ Müberred ve Câhiz'in (ö. 237/869) talebesi olan Ebü'l-Yüsr İbrahim b. Ahmed eş-Şeybanî de (ö. 298/910) bu ekolün ilk temsilcilerindendir.

Nahiv, lügat ve şiir alanında otorite olan Ebu Ali el-Kâlî, (ö. 356/967)Endülüs'te dil ve nahiv alanlarında çığır açmıştır. Basra nahiv ekolüne eğilimi olan Ebu Ali el-Kâlî, *Kitabu'l-Efa'l ve tesarifiha* adlı eserin müellifi İbnü'l-Kutiyye (ö. 367/978) ile *Tabakatü'n-nahviyyinve'l-lugaviyyin* kitabının sahibi Ebu Bekr ez-Zebidî (ö. 379/989) gibi âlimleri yetiştirmiştir.⁴⁸

Modern dil anlayışına yakın fikirleri ile tanınan ve eskilerin Arapçasını/gramer anlayışını *el-Müşrik fi'n-Nahv, er-Raddü ale'n-Nühat* ve *Tenzihu'l-Kur'an amma la yeliku bi'l-beyan* adlı eserlerinde tenkide tabi tutan Ebü'l-Abbas Ahmed b. Abdurrahman b. Medâ (ö. 592/1196),⁴⁹ “Şelevbîn” lakabıyla meşhur olan ve *et-Tevtie fi'n-Nahv* ve *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezûliyye* adlı nahiv kitaplarının sahibi Ebu Ali Ömer b. Muhammed (ö. 645/1248),⁵⁰ Ebu Ali el-Farisî'nin *el-İzah*'ı üzerine şerh yazan İbnü'l-Hişam Ebu Abdillah Muhammed b. Yahya el-Hadravî (ö. 646/1249),⁵¹ Şelevbîn'in talebesi olup zamanında Arap Edebiyatının bayraktarlığını yapan, *Zeccacî'nin el-Cümel*'i üzerine üç şerh yazan Ebü'l-Hasen Ali b. Mü'min b. Muhammed b. Ali b. Usfûr (ö. 669/1270),⁵² Şelevbîn, İbnü'l-Hacib ve İbn Yaîş'in talebesi, üç bin beyitlik *el-Kafiyetü's-Şafiye* ve bu kitabın hulasası sayılan, şöhreti afaka yayılmış, üzerine çokça şerhler yazılmış olan *el-Elfiyye* ve *Şerhu'l-Kâfiye, et-Teshil, Şerhu't-Teshil* gibi otuz civarında eserler telif eden Cemalüddin Muhammed b. Abdullah b. Malik (ö. 672/1274),⁵³ üzerine 60 civarında şerh yazılan *el-Mukaddimetü'l-Acurrûmiyye*'nin müellifi İbnü'l-Acurrum Ebu Abdillah Muhammed b. Abdullah b. Davud es-Sanhacî (ö. 723/1323),⁵⁴ dil ve edebiyattaki geniş ve köklü bilgisinden dolayı “Emiru'l-mü'minîn fi'n-nahvi ve lisani'l-Arab” gibi takdir ifadesiyle anılan, Türkçe, Farsça, Habeşçe ve Himyerî dillerini bilip bu dillere ait eserleri olan, Türk Dili'nin en eski gramer kitaplarından biri olup ve daha sonra doğuda yazılan benzeri eserlere kaynaklık eden

⁴⁷ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, s. 225; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 288.

⁴⁸ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. 227; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 290-291.

⁴⁹ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. 231; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 304.

⁵⁰ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. 233; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 302.

⁵¹ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. 234; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 303.

⁵² Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. 261; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 306.

⁵³ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. 262; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 309.

⁵⁴ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. 265; Kılıç, Hulusi, “İbn Acurrûm”, *DİA*, XIX, 295.

Kitabü'l-İdrak li lisani'l-Etrak adlı eserin müellifi Ebu Hayyan Esiruddin Muhammed b. Yusuf el-Ğurnatî (ö. 745/1344)⁵⁵ ve *el-Mekasidü'ş-Şafiye fi şerhi'l-Hulasati'l-Kâfiye, el-Müvafakat fi Usuli'ş-Şeria* adlı eserleriyle şöhret bulan Ebu İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed eş-Şatibî (ö. 790/1388)⁵⁶ Endülüs dil mektebine mensup âlimlerden bazılarıdır.⁵⁷

E. MISIR DİL MEKTEBİ

Mısırlı dil âlimleri de Endülüslüleri gibi Basra ve Kûfe dilcilerinin yolunu takip edip onların çalışmalarını kaynak edinerek, bazen onların görüşlerine yeni görüşler ilave ederek yeni tasniflerle konuları tekrar ele almış, hülasa veya şerh etmişlerdir.

Mısır dil mektebinin ilk temsilcisi Halil b. Ahmed'in talebesi Vellad b. Muhammed et-Temimî'dir. (ö. 263/876)⁵⁸ Vellad, Mısır'a nahiv ve lügat kitaplarını ilk getiren ve orada nahiv ilminin tedrisatını yapan ilk kişi olarak bilinir.

Sa'leb ile Müberred'in talebesi ve "Küçük Ahfeş" diye tanınan, Sîbeveyhi'in *el-Kitab*'ını şerh eden Ali b. Süleyman b. el-Fazl (ö. 316/928)⁵⁹ ve Müberred ile Zeccâcî'nin talebesi, *Kitabü'l-Kâfi* ve *Kitabu't-Tuffaha*'nın sahibi Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed en-Nehhâs (ö. 338/950)⁶⁰ da bu ekolün ilk temsilcilerindendir.

Zamanında "Sultanü'l-ulema" olarak bilinen, Fatimîler dönemi nahivcilerin en büyüğü, *Cevabu'l-Mesaili'l-Aşr* ve *Eğâlitu'l-Fukaha* adlı eserlerin müellifi Ebu Muhammed Abdullah b. Berrî (ö. 582/1187),⁶¹ İbnü'l-Berrî'nin talebesi ve Sîbeveyhi'in *el-Kitab*'ı üzerine *Lübabu'l-Elbab fi şerhi'l-Kitap* adlı eseri yazan Süleyman b. Benîn ed-Dakikî (ö. 614/1217),⁶² nahve dair yazdığı 1021 beyitten oluşan *el-Kâfiye* adlı eserin sahibi Ebü'l-Hüseyn Yahya b. Mutî' (ö. 628/1231),⁶³ Şatibi'nin talebesi çeşitli ilim dallarında muhtasar ve mucez eserler telif etmekle meşhur, *el-Kâfiye* ve *eş-Şâfiye* adlı kitapların müellifi İbnü'l-

⁵⁵ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. 266; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 320; Kafes, Mahmut, "Ebu Hayyan", *DİA*, XX, 152.

⁵⁶ Tantâvî, *Neş'etü'n-nahv*, s. 266; Çavuşoğlu, Ali Hakan, Ahmed er-Raysunî, "Şatibi", *DİA*, XXXVIII, 373.

⁵⁷ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. 218-267; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 288-326; Sadrettin Gümüş, *Cürcanî*, s. 45-49; Çetin, Nihat M., "Arap", *DİA*, III, 297.

⁵⁸ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. 181; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 327.

⁵⁹ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. 177; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 329.

⁶⁰ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. 182; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 331.

⁶¹ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. 214; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s.338.

⁶² Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 339.

⁶³ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. 215; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 340.

Hacib Cemalüddin Osman b. Ömer (ö. 644/1249)⁶⁴, İbnü'l-Haldun'un (ö. 808/1406) "Sibeveyhi'ten daha üstün nahivci" diye tanıttığı, *Muğni'l-Lebib*, *Şüzûr'üz-Zeheb*, *Katru'n-Neda*, *Evdahu'l-Mesalik* ve *Kavaidu'l-İ'rab* adlı değerli eserlerin müellifi Cemalüddin Abdullah b. Yusuf b. Ahmed b. Abdullah b. Hişam el-Ensarî (ö. 761/1360)⁶⁵, "İbn Akîl" diye bilinen ve İbn Malik'in *el-Elfıyye*'si üzerine çok kıymetli bir şerh yazan Abdullah b. Abdurrahman (ö. 769/1367)⁶⁶, İbnü'l-Hacib'in *el-Kafiye* adlı eseriyle çokça meşgul olduğundan "el- Kafiycî" lakabıyla tanınan, İbnü'l-Hişam'ın *Kavaidü'l-İ'rab*'ı üzerine *Şerhu'l-İ'rab an Kavaidi'l-İ'rab* adlı enfes bir şerhi bulunan Muhammed b. Süleyman (ö. 879/1474),⁶⁷ daha çok Arap Grameri sahasında sade ve kolay anlaşılır bir dille eserler telif eden Halid b. Abdullah el-Ezherî (ö. 905/1499),⁶⁸ Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelam, Tarih, Biyografi ve Arap dili ve edebiyatında üçyüzden fazla eser telif eden Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr b. Muhammed es-Suyûtî (ö. 911/1505),⁶⁹ İbn Malik'in *el- Elfıyye*'si üzerine yazdığı *Menhecü's-salik ila Elfıyyeti İbni Malik* şerhi ile şöhret bulan Nureddin Ali b. Muhammed b. İsa el-Eşmûnî (ö. 929/1522)bu ekolün temsilcilerinden bazılarıdır.⁷⁰

II. NAHİV İLMİ İLE DİĞER İLİMLER ARASINDAKİ İLİŞKİ

Arapça'nın bütün dini ilimler arasındaki yeri inkâr edilemeyecek kadar büyüktür. İslâm dininin iki ana esası sayılan Kitap ve Sünnet'in anlaşılması Arapça'ya bağlıdır. İslâm âlimlerinin hepsi, özellikle lügat, nahiv, sarf ve belâgat ilimlerinin iyice öğrenilmesi hususunda titiz davranmışlardır.

Hz. Ömer (ö. 23/644): "تَعَلَّمُوا الْعَرَبِيَّةَ فَإِنَّهَا تَنْبِتُ الْعَقْلَ وَتَزِيدُ فِي الْمُرُوَّةِ"/Arapça'yı öğreniniz, çünkü o akli sağlamlaştırır ve kişiliği artırır ."⁷¹ buyurmuştur.

Fıkıh Usulü'nün kurucusu olan İmam Şâfî (ö.204/820) *er-Risâle*'de "Allah (c.c.) Araplara anlayabilecekleri bir üslupla hitap etmiş " diyerek, Arapça'nın geniş bir dil olduğunu belirtir ve özetle şöyle der: "Bazen genel içerikli (âmm) bir lafızla zâhiri kastedilir; bazen bu

⁶⁴ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. 217; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 343.

⁶⁵ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. 277; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 346.

⁶⁶ Tantâvî, *Neş'etü'n-nahv*, s. 283; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 355.

⁶⁷ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. 257; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 355.

⁶⁸ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. 257; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 358.

⁶⁹ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. 290; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 359.

⁷⁰ Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. 291; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 362.

⁷¹ İbnü'l-Enbarî, *Nüzhe*, s. 291; es-Suyûtî, *Bugyetu'l-vuat fi tabakati'l-lugaviyyin, ve'n-uhat*, Kahire, I-II, 1326, s. I, 323; Taşköprizâde, *Mevzuat*, I, 177; Tantâvî, *Neşetü'n-Nahv*, s. 268-299; Şevkî Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, s. 327-365; Çetin, Nihad M. "Arap", *DİA*, III, 297; Gümüş, Sadrettin, *Cürcanî*, s. 49-51.

⁷¹ ez-Zeccâcî, Ebü'l-Kasım Abdurrahman b. İshak, *el-İzah fi 'İleli'n-nahv*, Thk. Mazin el-Mubarek, Beyrut: Daru'n-nefais, 1393/1973, s. 96.

lafız tahsise uğrar. Bazen onunla özel bir anlam (hâss) kastedilir. Kastedilen bu anlamlar, sözün bağlamından (siyak) anlaşılır. Bazen sözün başı sonunu haber verir; bazen de sonu başını haber verir. Konuşmak, lafızları değil, anlamları bilmektir. Arapça’da bazı şeylerin birden çok ismi vardır (müterâdif/eş alamlı). Birden çok anlamın da tek bir adı vardır (müşterek/eş sesli). Kur’an ve Sünnet Arapça’dır. Her kim Arapça’nın bu özelliklerini bilmeden bunlarla ilgili bir konuda kafasına göre bir şey söylese tam bilmediği konuda konuşmuş olur. Tam bilmediği konuda konuşan ise, bilmeden doğruyu söylemiş dahi olsa, övgüye değer bir iş yapmış sayılmaz; hata yaptığında da mazur görülmez.”⁷²

Nahiv ilmi, ez-Zemahşerî’nin (ö.538/1144) de ifade ettiği gibi Fıkıh, Kelam, Tefsir ve Hadis gibi İslamî ilimlerin kaçınılmaz derecede ihtiyaç duyduğu bir ilimdir.”⁷³

Fıkıh usulünde “Mütakellimîn Metodu” nun önderlerinden olan Fahreddin er-Râzî (ö.606/1209), İslâm dininin kaynakları aslen Arapça olup, onu anlamanın da ancak Arapça’yı iyi bilmekle mümkün olduğunu söyleyerek, vacibin meydana gelebilmesi için gerekli olan şeylerin de vacip olduğu kuralını işleterek müctehidin, lügat, sarf ve nahiv bilgisine sahip olması gerektiğini vurgular.⁷⁴

Hanefî fakîhi Abdulalî Muhammed b. Nizamüddin el-Ensarî (ö.1225/1816) de sarf, nahiv ve lügat bilgisinin, müctehitte bulunması gereken şartlardan olduğunu belirtir.⁷⁵

Nahiv ilminin Usulü’l-fıkıh ilmi üzerinde etkisi büyüktür. Çünkü Usulü’l-fıkıh ilmi, fıkıhın delillerini bilme ilmidir. Fıkıhın delilleri ise temelde Kitap ve Sünnet’e dayanır. Bunlar da Arapça oldukları için Arap lügatını incelikleriyle kavrayamayanların bu asıllardan hüküm çıkarmaları, sağlıklı yorum yapmaları ve doğru anlamaları mümkün değildir.⁷⁶

Şafîî fukahâsından el-Âmidî (ö.631/1233), Usulü’l-fıkıh ilminin Arapça’yla irtibatını ifade ederken şöyle der: “Kitap ve sünnetin delil olma yönleri ve otorite âlimlerin (ehlü’l-hall ve’l-akd) sözlerinin doğru anlaşılması, sadece Arapça’da bulunan hakikat, mecaz, umum,

⁷² eş-Şafîî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İdris, *er-Risale*, Thk. Ahmed Muhammed Şakir, Kahire, 1939, s. 51.

⁷³ ez-Zemahşerî, Carullah Mahmud b. Ömer, *el-Mufasssal fi İlmi’l-Arabiyye*, Beyrut: Daru’l-Cil, trs., s. 3.

⁷⁴ er-Razî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, *el-Mahsul fi İlmi’l-Usûl*, Suud: thk. Taha Cabir Feyyaz ‘Ulvanî, 1399/1979, VI/35.

⁷⁵ el-Ensarî, Abdulalî Muhammed b. Nizamüddin, *Fevatihu’r-rahâmut bi-şerhi Müsellemi’s-subût (el-Mustasfa ile)*, 1. Basım, Mısır: Bulak, 1324, II, 363.

⁷⁶ İbn Cinnî, *el-Hasais*, III/245; Kerirî, Nasır b. Muhammed b. Nasır, *Uslûbu’ş-Şart beyne’n-Nahviyyîn ve’l-Usûliyyîn*, 1. Basım, Riyad: nşr. Camiatü’l-İmam Muhammed b. Suûd, 1425/2004, s. 22-23.

husus, itlak, takyid, hazf, izmar, mantuk, mefhum, iktiza, işaret, tenbih vb. konuların iyice bilinmesine bağlıdır.”⁷⁷

Zahirî mezhebi fıkıh âlimi İbn Hazm (ö. 456/1064), Nahiv ilmini mükemmel derecede bilmeyen kişilerin ayet ve hadisleri doğru anlayıp hüküm çıkaramayacağını, böyle kişilerin fetva vermesinin ve müslümanların bu kişilerden fetva istemesinin helal olmadığını belirterek bu tür alet ilimlerini öğrenmenin fıkıhçıya farz olduğunu, nahiv konusunda azla yetinilemeyeceğini ve başlangıç olarak Ebu Bekr ez-Zebidî (ö. 379/989)’nin *Kitabu'l-Vazih*'ı ve ez-Zeccâcî' (ö. 337/949) nin *el-Cümel*'inin okunabileceğini, Arapça'da daha fazla derinleşmek için Sîbeveyhi' (ö. 180/796) nin *el-Kitab*'ı vb. bir nahiv kitabının okunabileceğini söyler.⁷⁸

Malikî fukahâsından eş-Şatibî (ö.790/1388) gibi usulcüler işi çok daha sıkı tutarak müctehidin Arapça'yı Halil (ö.175/791), Sîbeveyhi (ö.180/796), Ahfeş (ö.215/830) ve Cermî (ö.225/840) gibi en detaylı şekilde bilmesi gerektiğini savunurken⁷⁹, Gazzalî (ö.505/1111) gibi bazı âlimler ise müctehidin Arapça'yı Halil(ö.175/791) ve Müberred (ö.285/898) gibi bilmesinin gerekli olmadığını, Kitap ve Sünnet'in anlaşılmasını sağlayacak ve kanun koyucunun (şari') hitap ve maksadını anlayacak kadar Arapça bilmesinin yeterli olacağını ifade ederler.⁸⁰

Usulcüler ve fukaha, fiki meselelerin birçoğunu hallederken Nahiv ilminden yararlanmışlardır. Bu hususta Hanefî fakîhi İmam Ebu Yusuf (ö. 182/798) ile Kûfe nahiv ekolünün ilk temsilcilerinden el-Kisâî (ö.189/809) arasında cereyan eden hadiseyi nakletmek konuyu daha açık bir şekilde anlamamıza yardımcı olacaktır.

Halife Harun er-Reşid (ö.193/809) bir gece kadı'l-kudât (başkadı) Ebu Yusuf'a içinde şiir yazılı bir mektup gönderir ve şiirde geçen“ثلاث” kelimesinin mansûb veya merfû okunması durumunda hükmün ne olacağını sorar.

فَإِنْ تَرَفُّقِي يَا هِنْدُ فَالِرَّفْقُ أَيْمُنُ وَإِنْ تَحْرُقِي يَا هِنْدُ فَالْحَرْقُ أَسْنَمُ

فَأَنْتِ طَلَّاقٌ وَالطَّلَاقُ عَزِيمَةٌ ثَلَاثٌ وَ مَنْ يَحْرُقُ أَعْقُ وَ أَظْلَمُ

⁷⁷ el-Amidî, Ebu'l-Hasan Seyfuddin Ali b. Muhammed, *el-İhkam fi Usûli'l-ahkâm*, Thk. Şeyh Abdurrazzak Afifi, Nşr. Ali el-Hamd es'salihi, 1388, I, 7-8.

⁷⁸ Durmuş, İsmail, *Arap Edebiyatında Seçilmiş Şahsiyetler*, İstanbul: Samet Matbaası, 2001, s. 85-86.

⁷⁹ eş-Şatibî, Ebu İshak İbrahim b. Musa, *el-Muvafakat fi Usûli's-Şeria*, Beyrut: Daru'l-Marife, 1997, IV, 484-487.

⁸⁰ el-Gazzalî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfa min ilmi'l-Usûl*, Mısır: Bulak, I-II, 1322, I, 344.

“Ey Hind, eğer (bana) yumuşak davranırsan yumuşaklık ne güzel şey, şayet kaba davranırsan kabalık ta ne kötü şey.

Sen boşsun -boşamak da kesin verilmiş bir karardır- üç kez. Kabalık eden daha asi ve daha zalimdir.”

Ebu Yusuf bu mektubu alınca: “ Bu, hem Nahiv hem de Fıkıh meselesidir. Şayet buna kendimce cevap verirsem hatadan emin olamam ” deyip doğruca el-Kisâî'nin yanına gider ve ona bu meseleyi sorar. el-Kisâî cevaben şöyle der: “ Eğer“ثلاث” kelimesini merfû okumuşsa kadın bir talakla boş olur. Çünkü kişi önce “أنتِ طلاق/sen boşsun” demiş ve sonra da tam / bitmiş talakın üç olduğunu haber vermiştir. Şayet mansûb olarak okursa bunun manası “أنتِ ثلاثا طلاق/sen üç talakla boşsun” demektir. Oradaki “والطلاق عزيمة”/talak kesin bir karardır” cümlesi de ara cümle (cümle-i mu'teriza) dir. Ebu Yusuf bu hadiseyi naklettikten sonra şöyle devam eder: “ Ben, el-Kisâî'nin cevabını Harun er-Reşid'e gönderdim, bana hediyeler yolladı, ben de onları el-Kisâî'ye yönlendirdim.”⁸¹

C. USULCÜLERİN ÖNEM VERDİKLERİ BAZI NAHİV MESELELERİ

Usulcülerin bazı nahiv meseleleri üzerinde önemle durduklarını ve bu meselelerin çoğunda nahivcilerle ortak hareket ettiklerini görüyoruz. Bunları şöyle özetleyebiliriz:

- a) Usulcüler, hüküm ve istidlal yollarında lügat ve Arapça'ya aşırı derecede bağımlılıklarını hissederek yazdıkları eserlerde esas konulara girmeden önce ” Mebadi-i luğaviyye ” ve “ Mebahis-i lafziyye” dedikleri bölümlerde lügat, nahiv ve sarf konularını ele almışlardır.⁸²
- b) Usulcüler, daha çok terkiplerin delalet yönlerini incelemişlerdir.⁸³
- c) Usulcüler, nahivciler gibi kelimeyi isim, fiil ve harf diye üçe ayırıp bunların tariflerini ve özelliklerini belirterek fiil ve isimlerin mu'reb ve mebni olanlarından bahsetmişlerdir.⁸⁴

⁸¹ el-Karâfî, Şihabuddin Ahmed b. İdris, *Envaru'l-burûk fi enva'il-Furûk*, Beyrut: Daru'l-Ma'rife, trs., III, 160-161; es-Suyûtî, *el-Eşbah ve'n-Nezair fi'n-nahvi*, 1. Basım, Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1405/1984, III, 114-115; İbn Hişam, Ebu Muhammed Cemaluddin b. Yusuf b. Ahmed el-Ensarî, *Muğni'l-lebîb an-Kütübü'l-e'ârîb*, I-II. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Kahire: Matbaatü'l-Medenî, trs., I, 98-99.

⁸² el-Gazzâlî, *el-Müstasfa*, I, 318; el-Amidî, *el-İhkam*, I, 13; el-İsnevî, Ebu Muhammed Cemaleddin Abdurrahim b. Hasen, - *Nihayetü's-sü'l fi şerhi Minhaci'l-Usûl*, Beyrut: Alemü'l-kütüb, 1982, II, 30; İbn Abdüşşekür, Muhibbullah, *Müsellemu's-sübût (el-Mustasfa ile)*, I, 177; eş-Şevkanî, Muhammed b. Ali, *İrşadü'l-fuhûl ila tahkiki'l-hakki min İlmi'l-Usûl*, Mısır: Matbaatü Mustafa el-Babî, 1356/1937, s. 12.

⁸³ Mustafa Cemaluddin, b. Cafer b. İnyetullah, *el-Bahsü'n-nahvî 'inde'l-Usûliyyîn*, Irak: Daru'r-Reşid, 1980, s. 9.

⁸⁴ el-Gazzâlî, *el-Müstasfa*, I, 334; er-Razî, *el-Mahsul*, I, 307; el-Amidî, *el-İhkam*, I, 16; el-İsnevî, *Nihayetü's-sü'l*, II, 41-42.

- d) Müfid kelamı ve kelamın teşekkülü için “زيد أخوك” ve “قام عمرو” örneklerinde olduğu gibi biri diğerine isnad edilen iki isme veya isme isnad edilen bir fiile ihtiyaç duyulduğunu, birinci cümleye cümle-i ismiyye ikinci cümleye de cümle-i fiiliyye denildiğini ve cümlelerin hükümlerini belirtmişlerdir.⁸⁵
- e) Hurûfu'l-meâni üzerinde özel bir gayret sarf etmişler ve bunlar için mustakil bahisler tertip edip fakîhin ihtiyaç duyduğu harf ve edatları açıklamışlardır.⁸⁶
- f) Hurûfu'l-atf'ın manalarını açıklayarak her harfin manasına göre hangi şer'î hükmün istinbat edildiğini göstermişlerdir.⁸⁷
- g) Harf-i cerleri inceleyip her harf üzerine teferru' eden hükümleri belirtmişlerdir.⁸⁸
- h) Şart edatları⁸⁹ ve zarflardan⁹⁰ (قبل - بعد - عند) bahsetmişlerdir.
- i) Umum ve onu tahsis edenleri (istisna, şart, sıfat, gaye, bedelü'l-ba'z), umuma delalet eden sığıları, şart ve istifham lafızlarını (أين, متى, أى, ما, من), “ال” ile marife olmuş kelimeleri, nekre ve nefyin siyakında bulunan nekreleri incelemişlerdir.⁹¹
- j) İstisnayı tarif edip istisna edatlarını ele almışlar ve istisnanın şartlarını açıklamışlardır.⁹²
- k) Şart konusunu araştırırken şartın tarifi, kısımları, edatları, şartın birbirine atfedilen cümlelerin sonunda geldiği zaman ki hükmü, şart ve meşrutun tek ve çok olması gibi meseleleri ele almışlardır.⁹³

Görüldüğü gibi usulcüler, nahiv âlimleri ile birçok nahiv meselesinde görüş birliği içindedirler. Çünkü Arapça ile Usulül-i fıkıh ilmi arasındaki ilgi açıktır. Bu yüzden usulcüler çoğu hüküm ve istidlal yollarında Arapça'ya ihtiyaç duymuşlardır. Zira ahkâma ulaşmak ancak Arapça'yı en iyi bir şekilde kavramakla mümkündür. Bu da Usûl-i Fıkıh ile Nahiv ilmi arasında sıkı bir bağın olduğunu gösterir.⁹⁴

⁸⁵ el-Gazzalî, *el-Menhûl min Ta'likati'l-Usûl*, Thk. Muhammed Hasan Heytu, trs, s. 79; el-Amidî, *el-İhkam*, I, 25.

⁸⁶ er-Razî, *el-Mahsul*, I, 507; el-Amidî, *el-İhkam*, I, 61; el-Karâfî, *Şerhu Tenkihi'l-fUsûl fi'htisari'l-Mahsul fi'l-Usûl*, Thk. Taha Abdurraûf Sa'd, 1. Basım, Kahire: Daru'l-Fikr, 1393/1973, s. 99; el-Buhârî, Alauddin Abdulaziz b. Ahmed, *Keşfu'l-Esrâr an Usûli'l-Pezdevî*, Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabî, 1394/1974, I, 335; el-İsnevî, *Nihayetü's-sü'l*, II, 185; İbn Abdüşşekûr, *Müsellemü's-sübût*, I, 229; eş-Şevkanî, *İrşadü'l-fuhûl*, s. 28.

⁸⁷ el-Amidî, *el-İhkam*, I, 61; el-Karâfî, *Şerhu Tenkihi'l-fUsûl*, s.103; İbn Abdüşşekûr, *Müsellemü's-sübût*, II, 242-249.

⁸⁸ el-Amidî, *el-İhkam*, I/61; el-Karâfî, *Şerhu Tenkihi'l-fUsûl*, s. 103; İbn Abdüşşekûr, *Müsellemü's-sübût*, II, 242-249.

⁸⁹ el-Karâfî, *Şerhu Tenkihi'l-fUsûl*, s. 106; İbn Abdüşşekûr, *Müsellemü's-sübût*, II, 249.

⁹⁰ İbn Abdüşşekûr, *Müsellemü's-sübût*, II, 250.

⁹¹ el-Gazzalî, *el-Mustasfâ*, II, 35; el-Karâfî, *Şerhu Tenkihi'l-fUsûl*, s. 178; İbn Abdüşşekûr, *Müsellemü's-sübût*, II, 260, 300.

⁹² Ebu Ya'la, Muhammed b. Hüseyin el-Hanbelî, *el-Udde fi Usûli'l-fikh*, Thk. Ahmed Sîr Mubarekî, 1. Basım, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1400/1980, II, 659; el-Gazzalî, *el-Mustasfâ*, 237; el-İsnevî, *Nihayetü's-Sü'l*, II, 407; İbn Abdüşşekûr, *Müsellemü's-sübût*, II, 321.

⁹³ el-Gazzalî, *el-Mustasfâ*, I, 61; er-Razî, *el-Mahsul*, III, 38; el-Karâfî, *Şerhu Tenkihi'l-FUsûl*, 259; el-İsnevî, *Nihayetü's-Sü'l*, II, 437; İbn Abdüşşekûr, *Müsellemü's-sübût*, II, 339.

⁹⁴ Kerîrî, *Uslübü's-Şart*, s. 30.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAPÇA'DA ŞART KAVRAMI

I. ŞART KAVRAMI

A. LÜGAT ANLAMLI

“الشَرْطُ” kelimesi sözlükte “نصر”, “ضرب” veya “علم” babından masdar olup, “(deri ve benzeri bir şeyi) hafifçe yarmak”; “bir şeyi üstlenmek /iltizam (ل harf-i cerri ile)”; bir şeyi gerekli kılmak /ilzam (على harf-i cerri ile)” ve “büyük bir işin içinde bulunmak” anlamlarına gelir.

Masdar olan “الشَرْطُ” kelimesi ism-i mef'ul (المشروط) manasında olarak “satış vb. muamelelerde gerekli /lüzumlu görülen şey” anlamında da kullanılır. Çoğulu “الشروط” dur. “الشريطة” kelimesi de (çoğulu, الشرائط) bu anlamdadır. “الشَرْطُ” kelimesi ise (çoğulu, الأشراط) alamet ve işaret demektir.⁹⁵

Şart kelimesi, -namazın şartları- örneğinde olduğu gibi “bir şeyin varlığının veya meydana gelebilmesinin kendisine bağlı olduğu şey”; “bir antlaşmada belirlenen hükümlerden her biri”; -hava şartları, yaşama şartları- örneklerinde olduğu gibi “bir nesne ya da olayın oluşumunu –kolaylaştırma, güçleştirme, özelliklerini değiştirme vb. açılarından- etkileyen çevresel durum ve öğeler”; -Paris şartı örneğinde olduğu gibi- “temel kural belgesi” anlamlarında da kullanılır. Türkçe’de yeni karşılığı koşuldur.

⁹⁵ “ش ر ط” maddesi ve türevleri (müştakkat) için bkz. İbn Manzur, Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanü'l-Arab*, , Kahire: Daru'l-Maarif, 1981, IV, 2235; Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakub, *el-Kamûsu'l-Muhît*, 3. Basım, Mısır: Bulak, I-II, 1301, II, 365; er-Razî, Zeynüddin Muhammed b. Ebi Bekir, *Muhtaru's-Sihah*, Thk. Şihabuddin Ebu Amr, 3. Basım, Beyrut: Şirketü Dari'l-Meşari', 1430/2009, s.343; el-Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed, *el-Misbahu'l-münir fi ğaribi's-şerhi'l-kebir li'r-Rafi'i*, Mısır: Daru'l-Maarif, 1977, s. 309; Komisyon, *el-Mu'cemu'l-Vasit*, İstanbul: Çağrı yay. 1986, s. 478; Komisyon, *el-Mu'cemü'l-Arabiyyü'l-Esası*, Tunus, 1989, s. 670; Lüvis Ma'luf, *el-Müncid fi'l-luga*, Beyrut, 1949, s. 394; Ahmed Asım Efendi, *el-Okyanusu'l-basit fi terceme el-Kamusi'l-Muhit (Kâmus Tercemesi)*, I- IV, İstanbul, 1305, III, 76; et-Tehanevî, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşafu Istılahati'l-funun*, Beyrut: Daru'l-kütüb, 1998, II, 491; el-Cürcanî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerif, *et-Ta'rifat*, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983, s. 125.

Batı dillerinde “antlaşma, sözleşme, temel kural, kanun ve yazılı hukuki belge” manalarındaki “charte, charta” vb. kelimelerin Arapça’dan bu dillere geçmiş olma ihtimali vardır.⁹⁶

Türkçe kullanımlarda **şart etmek**: “yani **şart olsun** diyerek yemin etmek, boşama iradesinin açıklanması”; **şart koşmak**: “şart olarak peşinen öne sürmek”; **şartlamak**: “dini bakımdan kirli sayılan bir nesneyi en az üç kere yıkamak”; **şartlanmak**: “– sen şartlanmışsın, müslüman deyince aklına gerici geliyor- örneğinde olduğu gibi düşünce, davranış ve tepkileri belli şartlar karşısında aynı yolu takip etmek”; **şartlı**: “bir şarta bağlı olan”; **şartsız**: “bir şarta bağlı olmayan”; **şartnâme**: “sözleşmede tarafların uymayı taahhüt ettikleri hususların kayda geçirildiği resmî belge” anlamlarını ifade eder.⁹⁷

Genel anlamda şart dörde ayrılır:

- 1- Aklî şart, ilim sıfatına sahip olabilmek için hayatta bulunmanın şart olması gibi.
- 2- Şer’î şart, abdestli olmanın namazın sıhhat şartı olması gibi.
- 3- Tabii (âdî/normal) şart, terasa çıkabilmek için merdiven vb. aracın gerekli olması gibi.
- 4- Dille ilgili (lugavî) şart, “Eve girersen boşsun” denilmesi gibi.⁹⁸

B. İSTILAH ANLAMAMI

Şart kavramının ıstılah olarak önce Mantık, Usûl-i fıkıh ve Furû-i fıkıh’taki kullanımına kısaca değindikten sonra, Nahiv ilmindeki kullanımını genişçe ele alacağız.

1. Mantık İlminde Şart Kavramı

Mantıkta düşüncenin temel malzemesini sağlayan kavramların birbirleriyle olan ilişkisini konu alan önermelerin (kazâyâ, kaziyye’nin çoğulu) analizi büyük önem taşır. Klasik mantıkta önermeler; “عمر ناج /Ömer başarılıdır.” örneğinde olduğu gibi yüklemli (hamliyye)

⁹⁶ Boynukalın, Mehmet, “Şart”, *DİA*, XXVIII, 364; Sarı, Mevlüt, *el-Mevarid Arapça-Türkçe Lügat*, İstanbul: Bahar yay., 1982, s. 816; Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Dağarcık yay., 1995, s. 439.

⁹⁷ Karahisari, Mustafa b. Şemseddin, *Ahteri Kebir*, İstanbul, 1310, s. 435; Şemseddin Sami, *Kamûs-ı Türki*, İstanbul, 1318, s. 773; Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi, 1970, s. 1172; Ayverdi, İlhan, *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (red. Ahmet Topaloğlu), İstanbul: Kubbealtı, 2011, III, 2950.

⁹⁸ et-Tehanevî, *Keşşaf-u İstılahati’l-Funun*, II, 493; Boynukalın, Mehmet, “Şart”, *DİA*, XXVIII, 364.

ve “إن كانت الشمس طالعة فالنهار موجود” /Güneş doğarsa gündüz olur. ” örneğinde olduğu gibi şartlı (şartıyye) olmak üzere ikiye ayrılır.⁹⁹

a. Yüklemlî Önerme (el-Kazıyyetü'l-Hamliyye):

Konu (mevzu), yüklem (mahmul) ve bağlaçtan (rabita) oluşan, olumlu veya olumsuz hüküm bildiren basit önerme türüdür. “الجَوَّ مُمَطَّرٌ، الجو ليس بممطر” /Hava yağışlıdır; hava yağışlı değildir.” gibi.

b. Şartlı Önerme (el-Kazıyyetü's-Şartıyye):

“ ise, eğer, şayet (şart edatları), ya, veya, yahut (seçenek/inad edatları) ” gibi edatlarla birbirlerine bağlanan iki önermeden oluşan önerme türüdür. “إن كانت الشمس طالعة فالنهار موجود، العدد إما زوج وإما فرْد /Güneş doğarsa gündüz olur. Sayı ya tektir veya çifttir. ” gibi. Bir başka ifade ile, bir önermede bağlaç kaldırıldığında geriye iki kelime kalıyorsa yüklemlî önerme (kazıyye-i hamliyye); “الجو /hava, ممطر /yağışlı” gibi. Eğer bağlaç kaldırıldığında geriye iki kelime değil de iki cümle kalıyorsa şartlı önermedir (kazıyye-i şartıyye) ; “الشمس طالعة / Güneş doğar ”, “النهار موجود” / “Gündüz olur ”; “العدد فرد” / “Sayı tektir ”, “العدد زوج” / “Sayı çifttir ” gibi.¹⁰⁰

Şartlı önermelerde birinci önermeye önde gelen (mukaddem), ikincisine sonra gelen (tâlî) denir. Örnek: “إن كانت الشمس طالعة فالنهار موجود” /Eğer güneş doğarsa gündüz olur. ” Bu örnekteki birinci önerme (إن كانت الشمس طالعة) /Eğer güneş doğarsa) mukaddem, ikinci önerme (النهار موجود/gündüz olur) tâlî'dir.

Şartlı önermeler, bitişik şartlı (muttasıla) ve ayrık şartlı (munfasıla) şeklinde iki kısımda değerlendirilir.

(1) Bitişik Şartlı Önerme (el-Kazıyyetü's-Şartıyyetü'l-Muttasıla):

Eğer şartlı önermede, mukaddem (önce gelen) ile tâlî'nin (sonra gelen) olumluda birleşmesi ve olumsuzda birleşmemesine dair hükmolunuyorsa bunlara bitişik şartlı önerme

⁹⁹ el-Mağnisevî, Mahmud b. Hüseyin, *Muğni't-tullab Şerhu İsağocî*, İstanbul: Rıza Efendi Matbaası, 1299, s. 35; ed-Demenhurî, Ahmed Abdülmün'im b. Siyam (1192/1778), *İzahu'l-mübhem min maa'ni's-Süllem*, Kahire: Matbaatü'l-İstikamet, 1358, s. 11; Emiroğlu, İbrahim, *Klasik Mantığa Giriş*, 5. Basım, Ankara: Elis yay., 2009, s. 110-112.

¹⁰⁰ el-Mağnisevî, *Muğni't-tullab*, s. 37; ed-Demenhurî, *İzahu'l-mübhem*, s. 11; Emiroğlu, İbrahim, *Klasik Mantığa Giriş*, s. 112-114.

denir. Bu önermeler Arapça'da genellikle, “eğer”, “şayet”, “her ne zaman”, “olduğu zaman” anlamına gelen “إن, لو, كلما, إذا كان” gibi şart edatlarıyla ifade edilirler.¹⁰¹

Örnek I. “إن كانت الشمس طالعة فالنهار موجود”/Eğer güneş doğarsa gündüz olur.” (olumlu bitişik şartlı önerme)

Örnek II. “إن كانت الشمس طالعة فالليل ليس بموجود”/Eğer güneş doğarsa gece olur değildir.”(olumsuz bitişik şartlı önerme)

Birinci örnekte, mukaddem ile tâlî'nin birlikteliğine vurgu yapılmıştır; yani mukaddem olan “güneş doğar” ile tâlî olan “gündüz olur” önermelerinin ikisinin aynı zamanda gerçekleşeceği; güneş varsa gündüzün de olacağı bildirilmiştir. İkinci örnekte, “güneş doğar” mukaddemi, “değildir” olumsuzluk (selb/nefiy) eki ile “gece olur” tâlî'sinden uzaklaştırılmış yani ikisinin bir arada bulunmaması ile hükmolunmuştur. Güneş varsa, gecenin olmayacağı bildirilmiştir. Buna göre birinci önermeye bitişik şartlı olumlu (mucebe), ikincisine bitişik şartlı olumsuz (salibe) denir.

(2) Ayırık Şartlı Önerme(el-Kaziyetü'ş-Şartiyetü'l-Munfasıla):

Mukaddem ile tâlî'nin birbirini ortadan kaldırması (nefiy) suretiyle yapılan önermeye ayırık şartlı önerme denir. Bu şekildeki önermelerin olumlusunda önermeyi meydana getiren iki tarafın ayrılmasının vuku bulması; olumsuzunda ise vuku bulmaması ile hükmolunur. Bu tür önermeler Arapça'da genellikle “ya”, “yahut” anlamına gelen “إِما” edatıyla ifade edilirler.

Örnek I. “إما زوج و إما فرد”/Sayı, ya çifttir veya tektir.” (olumlu ayırık şartlı) önermesinde mukaddem ile tâlî'nin ayrılmasına hükmedilmiştir, yani biri varsa diğeri yoktur; ikisi bir arada bulunamaz. Şu halde bu önerme, olumlu ayırık şartlı önermedir.

Örnek II. “هذا الإنسان إما إنكليزى و إما أن لا يكون زنجيا” /Bu insan ya İngiliz ya zenci değildir.” önermesi olumsuz ayırık şartlı önermedir. Bu örnekte tarafların vuku bulmaması, yani insanın İngiliz yahut zenci olduğunun onaylanmaması ile hükmolunmuştur. Zira bir insan İngiliz ve zenci olmaz mesela Çinli olabilir.¹⁰²

¹⁰¹ el-Mağnisevî, *Muğni't-tullab*, s. 37; ed-Demenhurî, *İzahu'l-mübhem*, s. 11-12; Emiroğlu, İbrahim, *Klasik Mantığa Giriş*, s. 113-114.

¹⁰² et-Tehanevî, *Keşşafu Istilahati'l-Funun*, II, 492; ed-Demenhurî, *İzahu'l-mübhem*, s. 12; el-Mağnisevî, *Muğni't-tullab*, s. 37; Emiroğlu, İbrahim, *Klasik Mantığa Giriş*, s. 114; Kaya, Mahmut, “Şart”, *DİA*, XXVIII, 363.

Klasik dönem Batı mantıkçıları yüklemli önermelere basit ve kategorik, birden fazla konu ve yüklemi bulunanlara ise birleşik önermeler demişlerdir. İslam mantıkçılarının şartlı önermeler dediklerini Batılılar birleşik önermeler içinde ele almışlardır. Birçok çeşidi olan birleşik önermelerden İslam mantıkçıları sadece bitişik şartlı ve ayırık şartlı önermeler üzerinde durmuşlardır.¹⁰³

Fıkıhçı ve kelamcılarının ayırık şartlı önermeleri “sebr” ve “taksim” diye adlandırdıkları bilinmektedir.¹⁰⁴

2. Usûl-i Fıkıh'ta Şart Kavramı

FıkıhUsûlünde vaz’î hükümler¹⁰⁵ diye anılan hükümlerden birini ifade etmek üzere kullanılan şart terimi, “bir hukuki sonucun varlığı kendi varlığına bağlı olan ancak kendisinin varlığı onun varlığını gerekli (zarûrî) kılmayan ve onun yapısından da bir parça oluşturmayan hüküm” diye tanımlanır.¹⁰⁶

¹⁰³ Öner, Necati, *Klasik Mantık*, Ankara, 1986, s. 46-47.

¹⁰⁴ el-Gazzalî, *el-Mustasfa*, I/42; Boynukalın, Mehmet, “Şart”, *DİA*, XXVIII, 364.

¹⁰⁵ “Şâri’in, mükelleflerin fiillerine ilişkin hitabı veya hitabının eseri” olarak tarif edilen **şer’î hüküm**, teklifi ve vaz’î olmak üzere iki kısma ayrılır. **Teklîfî hüküm**, “Şâri’in mükelleften bir işi yapmasını veya yapmamasını istemesi ya da onu muhayyer bırakması” şeklinde tanımlanarak beş hüküm (ahkâm-ı hamse) diye bilinen; vucub, nedb, hurmet, kerahet ve ibaha’yi içine alır. Yükümlülük (teklif) bildiren bu tür aslı hükümlerin ortaya çıkmasını sağlayan ve onları tamamlayan sebep, rükün, şart, mani’, sıhhat-fesad-butlan denilen yardımcı hükümlere **Vaz’î hüküm** denir. Mesela, Allah Teâlâ’nın “namaz kılınız” emri (Bakara, 2, 43) teklîfî bir hüküm (vucub) olup, namaz için vaktin girmesi bir “sebepe”, namaz için abdest almak “şart” ve kadının namaz sırasında veya Ramazan içerisinde hayızlı bulunması “mani” nitelikteki hükümlerdir. Namazın içindeki kıyam, kıraat, ruku ve secde ise birer “rükün”dürler. Her hangi bir ibadet veya hukuki işlemin şâri’in istediği ve meşru kıldığı gibi yapılması yani şer’î rükün ve şartları yerine getirilerek gerçekleştirilmesi onun **sıhhatini**, ancak rükün veya kuruluş (ini’kad) şartlarındaki eksiklik o şeyin **butlanını** (secdesiz namaz ve hür bir kimsenin satılması gibi), sadece vasıflarındaki eksiklik ise **fesadını** (abdestsiz kılınan namaz ve şahitsiz nikâh akdi gibi) gerektirir. Geniş bilgi için bkz. el-Beyanunî, Muhammed Ebu’l-Feth, “Hüküm”, *DİA*, XVIII, 468; el-Hanbelî, Şakir, *Usûlü’l-Fıkhî’l-İslami*, Güven Matbaası, Nşr. Şirin, M. Musa, İstanbul, trs., s. 336-344; Zekiyuddin Şaban, *Usûlü’l-Fıkhî’l-İslami*, (trc. İbrahim Kâfi Dönmez, *İslam Hukuk İlminin Esasları*), Ankara: TDV yay., 1990, s. 226-234.

¹⁰⁶ el-Cürcanî, *et-Ta’rifat*, 125-126; Molla Hüsrev, Muhammed b. Feramûz b. Ali, *Miratü’l-Usûl*, Fazilet nşr. , İstanbul, trs. II/211, *Mirkatü’l-vusûl ila İlmi’l-Usûl*, Fazilet nşr. , İstanbul, trs. ,s. 63; et-Tehânevî, *Keşşafu Istilahati’l-Funun*, II/492; Ebu Zehra, Muhammed, *Usûlü’l-fıkh*, Kahire: Daru’l-Fıkr, 1958, s. 53; Zeydan, Abdülkerim, *el-Veciz fi Usûli’l-fıkh*, İstanbul: el-Mektebetü’l-İslamî, 1979, s. 43; Hallaf, Abdülvehhab, *İlmu Usûli’l-Fıkh*, Beyrut: Müessesetü’r-risale, 2011, s. 105; el-Hudarî, Muhammed, *Usûlü’l-Fıkh*, Kahire: Daru’l-Hadis, trs, s. 69; el-Hanbelî, *Usûlü’l-Fıkh hi’l-İslami*, s. 344; Komisyon, *el-Mevsuatü’l-Fıkhyye*, Metabi’u Dari’s-Safve, Küveyt: Nşr. Vezaratü’l-Evkaf, 1412/1992, XXVI, 5; Komisyon, *Mevsuatü’l Fıkhî’l-İslamî*, Kahire: el-Meclisü’l-E’la, 1386, XI, 139; Kal’acî, Muhammed Revvas, *el-Mevsuatü’l-Fıkhyye’l-Müeyyessere*, Beyrut: Darü’n-Nefais, I-II, 1421/2000, II, 1134; Ali Haydar (Büyük), *Usûli’l-Fıkh Dersleri*, İstanbul: Nşr. Mahmûdiyye Kitabevi, trs., s. 470; Zekiyuddin Şaban, *Usûlü’l-Fıkhî’l-İslami*, (trc. İbrahim Kâfi Dönmez, *İslam Hukuk İlminin Esasları*), s. 229-230; Atar, Fahrettin, “Şart”, *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi* (red. İbrahim Kâfi Dönmez), İstanbul: İFAV, 1997, IV, 183, *Fıkıh Usûlu*, İstanbul: İFAV, 2002, s. 137; Üçok, Coşkun, “Şart” *İslam Ansiklopedisi*, 2.Basım, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979, XI, 349-350; Döndüren, Hamdi, “Şart”, *Şamillslam Ansiklopedisi* (red. Ahmed Ağırakça), İstanbul, 1994, 2/13; Boynukalın, Mehmet, “Şart”

Şart “onun yapısından bir parça oluşturmayan” kaydıyla rükünden, “varlığı onun varlığını gerekli (zarurî) kılmayan” kaydıyla da sebepten ayrılır. Mesela, namaz için abdest şarttır. Abdest olmayınca geçerli bir namazın varlığından söz edilemez. Fakat abdest namazdan bir parça yani bir “rükün” değildir. Yine, abdest namazın farz olması için “sebepten” teşkil etmediğinden abdest alınca namaz kılmak farz olmaz. Aynı şekilde, nikâh akdinde şahitlik şarttır. Şahitsiz yapılan nikâh akdi sahih kabul edilmez. Fakat şahitlik nikâh akdinin bir rükünü olmadığı gibi sebebi de değildir, yani şahitlik yapacak kimselerin bulunması halinde nikâh akdi yapılmayabilir.

Şartlar, vazı’ı (onları koyan) bakımından şer’î ve ca’lî olmak üzere iki kısma ayrılır.

a. Şer’î/Hakikî Şart:

Şari’in bir hükmün muteber bir şekilde gerçekleşebilmesi için koyduğu şarttır. Şari’, ibadet ve hukukî muamelelerin sahih olarak gerçekleşebilmesi ve cezaların uygulanabilmesi için bir takım şartlar koymuştur. Bu şartlar gerçekleşmedikçe hiçbir ibadet ve hukukî muamele gerçekleşmez, fiillere hukuki sonuç bağlanmaz ve cezalar uygulanmaz. Mesela, Şari’in, küçük çocuğa mallarının teslim edilebilmesi için onun rüşd çağına ermesini şart koşması (Nisa 4/6) gibi.¹⁰⁷

Şer’î Şartlar “Sebebin şartı” ve “Hükmün şartı” olmak üzere ikiye ayrılır.

(1) Sebebin Şartı:

Mesela, kısas cezasının sebebi olan öldürme fiilinde “kasıt ve düşmanlık/haksız saldırı” durumu, söz konusu sebebin şartıdır. Bu şart yoksa sebep noksan kalacağından kısas cezası uygulanamaz.

(Usûl-i Fıkıh’ta), *DİA*, XXXVIII, 364-365; Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, 2. Basım, İstanbul: Ensar nşr, 2005, s. 519.

¹⁰⁷ Molla Hüsrev, *Mirkatü'l-vusûl ila İlmi'l-Usûl*, s. 63; el-Hanbelî, *Usûlü'l-Fıkhi'l-İslami*, 349; el-Hudarî, *Usûlü'l-Fıkıh*, s. 69; Hallaf, *İlmu Usûlü'l-Fıkıh*, s. 106; Zeydan, *el-Veciz fi Usûli'l-fıkıh*, s. 45; Ebu Zehra, *Usûlü'l-fıkıh*, s. 55; Zekiyuddin Şaban, *Usûlü'l-Fıkhi'l-İslami*, (trc. İbrahim Kâfi Dönmez, *İslam Hukuk İlminin Esasları*), s. 231; Komisyon, *Mevsuatü'l Fıkhi'l-İslami*, XI, 140; Kal’acî, *el-Mevsuatü'l-Fıkhiyye'l-Müeyyessere*, II, 1143; Atar, “Şart”, *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi* (red. İbrahim Kâfi Dönmez), IV, 184; Döndüren, “Şart”, *Şamilİslam Ansiklopedisi* (red. Ahmed Ağırakça), II, 12; Boynukalın, “Şart” (Usûl-i Fıkıh’ta), *DİA*, XXXVIII, 364; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, s. 520.

(2) Hükümün Şartı:

Mesela, evlenme akdinde şahitlik şartı gerçekleşmeyince evlenme akdi sahih olmaz. Zekâta, nisab miktarına malik olduktan sonra bir yılın geçmesi zekâtın vacib (farz) olması hükümünün şartıdır. O halde nisab miktarına malik olduktan sonra bir yıl geçmedikçe zekât ödeme borcu doğmaz.¹⁰⁸

b. Ca'li Şart:

İnsanların kendi hukukî muameleleri ile ilgili olarak ileri sürdükleri kayıtlar/şartlar olup bunlar, az sonra gelecek olan “Furû-i fıkıh'ta Şart Kavramı” başlığı altında genişçe açıklanacaktır.

Sonuç olarak şer'î şart ile ca'li şart arasında şöyle bir fark vardır. Şer'î şart, ortadan kalktığı zaman meşrut da ortadan kalkar. Abdest bozulduğunda namazın bozulması gibi. Ca'li şartın ortadan kalkması ise meşrutun ortadan kalkmasını gerektirmez. Çünkü meşrut başka bir sebeple de meydana gelebilir. Zevcesinin boşanmasını eve girmeye bağlayan kocanın boşamayı eve girmeden başka bir sebeple gerçekleştirmesi gibi.¹⁰⁹

c. Şartın Diğer Taksimi

Usulcüler arasında şart'ı beş kısım olarak değerlendirenler de vardır. Onları da kısaca şöyle zikredebiliriz:

(1) Tam şart (eş-Şartu'l-Mahz):

Kendisinde illetlik ve sebeplik manaları bulunmaksızın hüküm veya hükümün illetinin doğrudan kendisine bağlandığı şarta tam şart denir. Bu da nikâh akdindeki şahitlik gibi ya hakiki /şer'î şart, ya da mükellefler tarafından şart sığalarıyla oluşturulan ca'li şart diye ikiye ayrılır.

(a) Hakikî/Şer'î Şart:

Şari'in koyduğu şartlar olup, çeşitleri şunlardır.

¹⁰⁸ Zeydan, *el-Veciz fi Usûli'l-fikh*, s. 45; Ebu Zehra, *Usûlü'l-fikh*, s. 54; Komisyon, *el-Mevsuatü'l-Fıkhiyye*, XXVI, 6; Zekiyuddin Şaban, *Usûlü'l-Fıkhi'l-İslami*, (trc. İbrahim Kâfi Dönmez, *İslam Hukuk İlminin Esasları*), s. 230; Fahrettin Atar, “Şart”, *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi* (red. İbrahim Kâfi Dönmez), IV, 184; Hamdi Döndüren, “Şart”, *Şamillislam Ansiklopedisi* (red. Ahmed Ağırakça), II, 12; Mehmet Boynukâlin, “Şart”, *DİA*, XXXVIII, 364.

¹⁰⁹ Komisyon, *Mevsuatü'l-Fıkhi'l-İslami* (Mısır), XI, 141; Sadru's-ş-şeria, Sadru's-ş-şeria, Ubeydullah b. Mesud el-Mahbûbî, *et-Tavdih Şerhu't-Tenkîh* (Telvih ile birlikte), Kahire: Matbaatü Muhammed Ali Subeyh ve evladih, 1377/1973, I, 145; el-Karâfi, *el-Furuk*, I, 62.

-Vucûb Şartı: Namazın kişi üzerine vacip olması için buluğa ermiş bulunma şartı gibi.

-Sihhat Şartı: Namazın sahih ve muteber olması için abdestli bulunmanın şart oluşu gibi.

-İni'kad Şartı: Bir hukuki işlemin kurulmuş (mun'akid) sayılması için aranan ehliyet şartı gibi.

-Lüzûm Şartı: Satım akdinin bağlayıcı (lâzım) olması için muhayyerliğin bulunmamasının şart oluşu gibi.

-Nefâz Şartı: Bir tasarrufun hemen işlerlik kazanması (nâfiz) için velayetin şart oluşu gibi.

(b) Ca'li Şart:

Hukukî muamelelerde mükellef tarafından ileri sürülen şartlar olup, Ta'likî ve Takyîdî olmak üzere iki kısma ayrılır. Furû-i Fıkıh'daki şart konusu işleneceği zaman detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

(2) İlet Manasında Olan Şart:

Umumi yolda ve başkasının mülkünde kuyu kazmak, içinde sıvı bir şey olan tulumu yarmak ve kandilin ipini kesmek suretiyle zarar vermek gibi.

(3) Sebep Hükümünde Olan Şart:

Kafesin veya ahırın kapısını açmakla hayvanın kaçmasına sebep olmak gibi.

(4) Hükmen Değil, İsmen (mecazen) Şart:

Mesela hanımına “Babanın ve amcanın evine girersen boşsun” diyen kocanın sözünde bu evlerden sadece birine girmek mecazen şarttır; çünkü burada hüküm (boşama) bir eve değil iki eve girmekle gerçekleşmektedir.

(5) Alâmet Manasında Şart:

Zina suçunda failde iffetli ve namuslu olmak (ihsân) sıfatının bulunması bu tür şarta örnek verilebilir.¹¹⁰

Usûl-i fıkıh kitaplarında şart bahsinde yukarıda anlattıklarımıza ilave olarak aşağıdaki meselelere de sıkça temas edildiğini görüyoruz.

a) Şart, “ إن, إذا, من, ما, مهما, حيثما, أينما, إذما ” vb. şart edatları ile veya cümlenin şart manasına delalet etmesiyle bilinir. Mesela, “evleneceğim kadın üç talakla boştur” cümlesi “şayet bir kadınla evlenirsem o üç talakla boştur” takdirinde olduğundan şart manasını içinde barındırmış (tazammun) tır.

b) Şart, âmın manasını tahsis edenler arasında sayılmıştır. Mesela, kocanın miras payını terikenin yarısı olarak belirleyen ayette¹¹¹ bulunan şart sebebiyle bu hüküm çocuğun bulunmaması şartıyla sınırlıdır.

c) Mefhum-i muhalefetin türleri arasında sayılan mefhum-i şartın delaleti tartışılmıştır. Mesela, “eğer hamile iseler doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin” ayetinde¹¹² şartın yani hamileliğin varlığı halinde nafaka gerekeceğine delaleti tartışmasız kabul edilirken, şartın yokluğunda nafakanın gerekmeceğine delaleti tartışmalıdır.

d) Şarta bağlı emrin tekrarı gerektirip gerektirmediği de usulcüler arasında tartışılmıştır. Bu hususta karineler ve konunun özellikleri belirleyici olmuştur. Mesela, “cünüp olursanız temizlenin” ayetinden¹¹³ şartın yani cünüp olma halinin tekerrür etmesi durumunda emredilenin (temizlenmenin) tekrar edilmesi gerektiği anlaşılırken “çarşıya gidersen bir kilo et al” cümlesinde tekrarı gerektirecek bir hususun olmadığı görülmektedir.¹¹⁴

3. Furû-i Fıkıh'ta Şart Kavramı

İslam hukukunda “mükelleflerin hukuki işlemlerinde ileri sürdükleri şartlara ca'li (iradî) şart” dendiğini daha önce beyan etmiştik.

¹¹⁰ es-Serahsî, Şemsü'l-Eimme Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl, *Usûlü's-Serahsî*, İstanbul: Kahraman yay., 1984, II, 320-331; Molla Hüsrev, *Mirkatü'l-vusûl ila İlmi'l-Usûl*, s. 63; et-Tehânevî, *Keşşafu Istilahati'l-Funun*, II, 493-494; Şakir el-Hanbelî, *Usûlü'l-Fıkhi'l-İslami*, 349-351; Komisyon, *el-Mevsuatü'l-Fıkhiyye*, XXVI, 6-8; Ali Haydar, *Usûlü'l-Fıkıh Dersleri*, 471-488; Boynukalın, Mehmet, “Şart” (Usûl-i Fıkıh'ta), *DİA*, XXXVIII, 364-365.

¹¹¹ Nisa, 4, 12.

¹¹² Talak, 65, 6.

¹¹³ Maide, 5, 6.

¹¹⁴ Komisyon, *el-Mevsuatü'l-Fıkhiyye*, XXI, 9-10; Boynukalın, Mehmet, “Şart”, *DİA*, XXXVIII, 365.

Ca'lı şartlar, ta'likî ve Takyîdî olmak üzere iki grupta incelenmektedir.¹¹⁵

a. Ta'likî Şart:

Bir hukukî muamelenin işlemeye başlaması veya sona ermesi (infisah) ileride gerçekleşmesi muhtemel bir olaya bağlanmasına “talikî şart” denir. Mesela, borç ilişkisi dışındaki bir kimsenin alacaklıya “ Yurtdışından beklediğim para gelirse senin falanca borcuna ben kefilim” diyerek kefaleti ileride meydana gelebilecek bir olaya bağlaması böyledir.¹¹⁶ Şarta bağlı işleme de “el-akdü'l-muallâk” adı verilir.¹¹⁷

Ta'likin geçerli olabilmesi için bir takım şartlar gereklidir. Bunları şöyle özetleyebiliriz:

a) Şart olay geleceğe ilişkin olmalıdır. Halen gerçekleşmekte olan veya geçmişte gerçekleşmiş bir olaya ta'lik geçerli değildir. Hukuki işlemin böyle bir olaya bağlanması halinde ta'lik değil, hükümlerini hemen meydana getiren bir hukuki işlem (tenciz) söz konusu olur. Mesela, kişinin güneş doğduğu halde “ eğer güneş doğarsa ben senin borcuna kefilim” demesi ta'lik değil, tencizdir.¹¹⁸

b) Şart olayın gerçekleşmesi objektif olarak muhtemel ve mümkün olmalıdır, yani herkes açısından o olayın meydana gelip gelmeyeceği ihtimal dâhilinde olmalıdır; sadece tarafların o olayın meydana gelmesini muhtemel görmeleri yeterli değildir.

Mümkün olmayıp muhal olan (güneşin batıdan doğması, insanın havada uçması gibi) şeylere ta'lik de geçerli değildir.¹¹⁹

c) Şart ve ceza arasında yabancı bir ayıran (ecnebî fasıl) bulunmamalıdır. Aksi takdirde birinci cümle ile hüküm hemen tahakkuk eder (tenciz) ve ta'lik geçersiz olur.¹²⁰

¹¹⁵ Zekiyyuddin Şaban, *Usûlü'l-Fıkhi'l-İslami*(trc. İbrahim Kâfi Dönmez, *İslam Hukuk İlminin Esasları*), s. 230; Atar, “Şart”, *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi* (red. İbrahim Kâfi Dönmez), IV, 184; Kaşıkçı, Osman, “Şart” (Furû-i Fıkıh'ta), *DİA*, XXXVIII, 365.

¹¹⁶ İbn Nuceym, Zeynuddin b. İbrahim, *el-Eşbah ve'n-Nezair 'ala mezhebi Ebi Hanifete*, Dımaşk, 1986, s. 436; Komisyon, *Mevsuatü'l-Fıkhi'l-İslami* (Mısır), XI, 140; Komisyon, *el-Mevsuatü'l-Fıkhiyye*, XXVI, 6; Atar, “Şart”, *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi* (red. İbrahim Kâfi Dönmez), IV, 184; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, s. 520; Kaşıkçı, Osman, “Şart” (Furû-i Fıkıh'ta), *DİA*, XXVIII, 365.

¹¹⁷ Komisyon, *Mevsuatü'l-Fıkhi'l-İslami* (Mısır), XI, 140; Zekiyyuddin Şaban, *Usûlü'l-Fıkhi'l-İslami*(trc. İbrahim Kâfi Dönmez, *İslam Hukuk İlminin Esasları*), s. 231.

¹¹⁸ İbn Nuceym, *el-Eşbah ve'n-Nezair*, s. 436; Zuhaylî, Vehbe, *el-Fikhü'l-İslâmî ve Edilletühü*(trc. Ahmet Efe vd. , *İslam Fıkhi Ansiklopedisi*), İstanbul: Risale yay., 1994, V, 186; Komisyon, *Mevsuatü'l-Fıkhi'l-İslami* (Mısır), XI, 142; Kaşıkçı, Osman, “Şart” (Furû-i Fıkıh'ta), *DİA*, XXXVIII, 365.

¹¹⁹ İbn Nuceym, *el-Eşbah ve'n-Nezair*, s. 436; Zuhaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî ve Edilletühü*(trc. Ahmet Efe vd. , *İslam Fıkhi Ansiklopedisi*), V, 187; Komisyon, *Mevsuatü'l-Fıkhi'l-İslami* (Mısır), XI, 142.

d) Şart olayın herkes tarafından bilinen bir şey olması gerekir. Mechul şeylere ta'lik (kişinin boşamayı Allahın bilmesine bağlaması gibi) geçerli değildir.¹²¹

e) Ta'lik, kişinin kendi yetkisinde/milkinde olan tasarrufla ilgili olmalı veya kendi milkine izafe edilmelidir. Buna göre kişinin yabancı bir kadına “ sen eve girersen boşsun” sözü geçersizdir (lağivdir).¹²²

İslam hukukçuları şarta bağlanabilmeleri açısından hukukî işlemleri üç grupta değerlendirmişlerdir.

(1) Şarta Bağlanamayan Akitler:

Alım-satım, kiraya verme (icare), kiralama (isticar), vakıf kurma (çoğunluğa göre), vekilin azli, nikâh, bedel karşılığı boşanma (hul'), ibra, sadaka, ikrar, ticarete izin verilen (me'zun) kişinin tasarruftan engellenmesi (hacr), hakem tayini (tahkim), mükateb yapmak (kitabet), uygun olmayan şeyle kefalet, örf olmayan şeyleri hibe etmek gibi.¹²³

(2) Şarta bağlanabilen akitler:

Boşama, azad etme, kefalet, vekâlet, vasiyet, vedia, ariyet, rehin, bey' bi'l-vefa¹²⁴ (Hanefilerce), vakfin kuruluşu (Malikîlerce) gibi.¹²⁵

(3) Bazı şartlara bağlanabilen akitler:

Bazı akitler fâsid şartla geçersiz (bâtıl) olur, bazıları ise fâsid şartla geçersiz olmayıp, kendisi geçerli olduğu halde şartı geçersiz olur.

¹¹⁸ İbn Nüceym, *el-Eşbah ve'n-Nezair*, s. 436; İbn Abidin, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz el-Hüseynî ed-Dımaşkî, *Haşiyetü Raddi'l-muhtar ale'd-Dürri'l-Muhtar Şerhi Tenviri'l-ebzar fi fikhî mezhebi'l-İmam Ebi Hanîfete'n-Nu'man*, İstanbul: Kahraman yay., 1984, II, 493; Komisyon, *el-Mevsuatü'l-Fıkhiyye* (Küveyt), XXVI, 8.

¹¹⁹ Sadru's-Şeria, *et-Tevzih*, I, 148; Komisyon, *el-Mevsuatü'l-Fıkhiyye* (Küveyt), XXVI, 8.

¹²⁰ Zeydan, *el-Veciz*, s. 44; Kaşıkçı, Osman, “ Şart” (Furû-i Fıkıh'ta), *DİA*, XXXVIII, 365.

¹²¹ İbn Nüceym, *el-Eşbah ve'n-Nezair*, s. 436; Kaşıkçı, Osman, “ Şart” (Furû-i Fıkıh'ta), *DİA*, XXXVIII, 365.

¹²² Bey' bi'l-vefa; bir malı, parasını geri verdiğinde iade etmek üzere bir kimseye şu kadar paraya satmaktır. Geniş bilgi için bkz.: Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, s. 540; Kaşıkçı, Osman, “ Şart” (Furû-i Fıkıh'ta), *DİA*, XXXVIII, 365.

¹²³ İbn Nüceym, *el-Eşbah ve'n-Nezair*, s. 437; Atar, Şart”, *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi* (red. İbrahim Kâfi Dönmez), IV, 184; Kaşıkçı, Osman, “ Şart” (Furû-i Fıkıh'ta), *DİA*, XXXVIII, 365.

¹²⁴ İbn Nüceym, *el-Eşbah ve'n-Nezair*, s.437; Komisyon, *el-Mevsuatü'l-Fıkhiyye* (Küveyt), XXVI, 11.

¹²⁵ İbn Nüceym, *el-Eşbah ve'n-Nezair*, s. 437; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, s. 540; Kaşıkçı, “ Şart” (Furû-i Fıkıh'ta), *DİA*, XXXVIII, 365.

(a) Fâsid şartla geçersiz (bâtıl) olan akitler:

Satım akdi, kısmet, icare, bir maldan sulh, ibra, hacir, vekilin azli, itikâfin vacip kılınması, muzaraa, muamele (müsakat), ikrar, vakıf gibi.¹²⁶

(b) Fâsid şartla kendisi geçersiz (bâtıl) olmayıp şartın geçersiz olduğu akitler:

Talak, hul', rehn, karz, hibe, sadaka, vasilik, vasiyet, şirket, mudarebe, kaza, imaret, kefalet, havale, ikale, gasb, kitabet, eman vermek, çocuk iddiası, kısastan sulh, gasbtan dolayı cinayet, zimmîlik ahdi, vedia, ariyet, ayıp veya hıyar-ı şartla satılanı geri vermek, kazinin azli ve tahkim gibi.¹²⁷

Ta'likî şartlarda hukukî işlemlerin şarta nasıl bağlanacağı İslam hukukçuları arasında tartışmalıdır. Bir görüşe göre; hukuki işlem şarta bağlanırken şart edatlarının kullanılması gerekir (lafzî ta'lik); çünkü bu edatlar şarta bağlı bir hukuki işlemin kurucu unsuru (rükün) dur. Buna göre, şart edatları zikredilmeden yapılan hukuki işlem ya tenciz hükmündedir ya da tamamen geçersizdir. Mesela, borç ilişkisi dışındaki bir kişinin, müşteriye “şayet bu satın aldığım malın başkasına ait olduğu ortaya çıkar ve sahibi tarafından alınırsa (istihkak) ben onun parasına kefilim” demesi durumunda kefilliğini satılan malın istihkakına bağlaması böyledir.

Diğer bir görüşe göre ise; hukukî işlem şarta bağlanırken şart edatının açıkça/sarahaten kullanılması gerekmez. Tarafların iradesine ve işlemin mahiyetine göre hukuki sonucun gelecekte gerçekleşmesinin bir olaya bağlandığı (birinci cümlenin ikinci cümleye sebep olduğu) anlaşılıyorsa orada şarta bağlı bir işlem söz konusudur (manevî ta'lik). Bu durumda şartın zımnen/delaleten tayin edildiğini kabul etmek gerekir. Mesela, kişinin “Bu sene alacağım ödülü fakirlere tasadduk edeceğim” demesi durumunda tasadduku bu sene ödül almaya bağladığı anlaşılmaktadır. Bu söz “şayet bu sene ödül alırsam, onu fakirlere tasadduk edeceğim” takdirindedir.¹²⁸

İslam hukukçuları, ta'likin akdin kuruluşuna mı yoksa hükmün başlamasına mı yönelik olduğunu da tartışmışlardır. Hanefilere göre; hukukî işlemlerin kuruluşu şarta

¹²⁶ Zeydan, *el-Veciz fi Usûli'l-fıkh*, s. 46; el-Hanbelî, *Usûlü'l-Fıkhî'l-İslami*, s. 349; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühü*(trc. Ahmet Efe vd. , *İslam Fıkhî Ansiklopedisi*), V, 186-187; Komisyon, *Mevsuatü'l-Fıkhî'l – İslami* (Mısır), XI, 141; Komisyon, *el-Mevsuatü'l-Fıkhıyye* (Küveyt), XXVI/9; Kaşıkçı, Osman, “Şart” (Furû-i Fıkh'ta), XXXVIII/366.

bağlanmaktadır. Buna göre ta'likî şarta bağlanmış bir akid askıdadır, henüz vücut bulmamıştır. Şart olay gerçekleşirse hukuki işlem kurulur ve hükümlerini meydana getirmeye başlar. Şart olay gerçekleşmezse hukuki işlem hukuk sahasında kendisine yer bulamaz ve oradaki mevcut ta'lik ifadesi “mecazen sebep” olarak değerlendirilir.¹²⁹

Şafîî hukukçularına göre ise, şarta bağlı işlemlerde hukuki işlemin kuruluşu değil, hükümlerinin işlemeye bağlanması şarta bağlanmıştır, yani şarta bağlı akid mevcuttur, ancak hükmü şart olayın gerçekleşmesine kadar ertelenmiştir. Bu bakımdan izafe¹³⁰ ile şarta bağlı işlem arasında fark yoktur. İkisinde de hukukî işlem önce kurulmakta, hükümleri daha sonra meydana gelmektedir. Ancak izafe'de hükümlerin işlemeye başlayacağı an belirli, şarta bağlı işlemde ise belirsizdir.¹³¹

b. Takyîdî Şart:

Mükelleflerin hukuki işlemlerinin meydana getirilmesine ilişkin olarak ileri sürdükleri şart ve kayıtlara “Takyîdî şart” adı verilir. Mesela, “Bu malı, bedeli bir ay sonra ödenmek şartıyla /ödenmek üzere yüz liraya sattım” örneğinde olduğu gibi.¹³²

Takyîdî şarta bağlı işlem yapılırken genellikle “üzere, kaydıyla, şartıyla” gibi sözler kullanılır.¹³³ Fıkıhçılar hukuki muamelelerin meydana getirilmesine ilişkin olarak ileri sürülebilecek Takyîdî şartlar konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Bazı fakîhler, Takyîdî şartların çerçevesini dar, bazıları geniş tutmuş, bazıları da bu konuda orta yolu takip etmiştir.

Zahirîler, “Allah’ın kitabında yer almayan bir şarta bağlı işlem yapılamaz (tahrîm)” iddiasında bulunarak tarafların iradelerini kısıtlayıp çerçeveyi dar tutmuşlardır.¹³⁴ Buna karşılık Hanbelîler, bilhassa İbn Teymiye ve İbn Kayyim “nasslarda yasak olduğuna dair hüküm bulunmayan şartlara bağlı işlem yapılabilir” diyerek hukuki işlem yapılırken asıl olan

¹²⁷ İbn Nüceym, *el-Eşbah ve'n-Nezair*, 301; Komisyon, *Mevsuatü'l-Fıkhi'l - İslami* (Mısır), XI, 143; Kaşıkçı, Osman, “Şart” (Furû-i Fıkıh'ta), *DİA*, XXXVIII, 366.

¹²⁸ Akdın, gelecek zamanda meydana gelmesinin bağlanmasına izafe denir. Kişinin hanımına “yarın boşsun” demesi gibi. Geniş bilgi için bkz. Zühaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî ve Edilletühü*(trc. Ahmet Efe vd. , *İslam Fıkıhı Ansiklopedisi*), VII, 423; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, s. 277.

¹²⁹ Komisyon, *Mevsuatü'l-Fıkhi'l - İslami* (Mısır), XI, 143; Kaşıkçı, “Şart” (Furû-i Fıkıh'ta), XXXVIII, 366.

¹³⁰ Zekiyuddin Şaban, *Usûlü'l-Fıkhi'l-İslami*(trc. İbrahim Kâfi Dönmez, *İslam Hukuk İlminin Esasları*), s. 230; Atar, “Şart”, *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi* (red. İbrahim Kâfi Dönmez), IV, 184; Kaşıkçı, “Şart” (Furû-i Fıkıh'ta), *DİA*, XXXVIII, 365; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, s. 540.

¹³¹ Kaşıkçı, Osman, “Şart” (Furû-i Fıkıh'ta), *DİA*, XXXVIII, 366; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, s. 540.

¹³² İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Muhalla bi'l-âsâr*, Beyrut: Daru'l-Afaki'l-Cedide, trs, VIII, 414-416; Kaşıkçı, “Şart” (Furû-i Fıkıh'ta), *DİA*, XXXVIII, 366.

serbestliktir (ibaha) görüşünü savunup irade çerçevesini genişletmişlerdir.¹³⁵ Hanefî ve Şafîîler’de yasaklama (tahrîm), Malikîler’de serbest bırakma (ibaha) eğilimi daha ağır basmaktadır.¹³⁶

Orta yolu izleyen Hanefîler Takyîdî şartları üç kısma ayırmışlardır.¹³⁷

(1) Sahîh/Caiz Şart:

Akdin gereğine uygun olup onu teyid eden veya nasların tecviz ettiği veyahut İslam’a aykırı olmayan örf ile sabit şartlara “sahîh şart” denir. Bu tür şartlar ileri sürülerek meydana getirilen hukuki bir işlem sahihtir ve şartlar da muteberdir. Mesela, satıcının, bir malı satarken alıcıdan rehin vermesini veya kefil göstermesini şart koşması örneğinde olduğu gibi.¹³⁸

(2) Fâsid Şart:

Akdin gereğine uygun olmayan ve onu teyit de etmeyen, ancak taraflardan birine veya ikisine faydası olan şarta “fasid şart” denir. Mesela, satıcının sattığı evde belli bir süre daha oturması şartıyla satması örneğinde olduğu gibi.¹³⁹ Bu tür bir şartla yapılan akid de fasiddir. Fasid akid, fesada sebebiyet veren şeylerin ortadan kaldırılmasıyla sahîh akde dönüşür. Fasid akid faize (riba)götürdüğü veya taraflar arasında tartışmaya (münazaa) sebebiyet verdiği için derhal feshedilmeli ve fesada sebep olan unsurlar ortadan kaldırılarak yeniden meşru bir şekilde kurulmalıdır.¹⁴⁰

¹³³ İbn Teymiye, Takiyyuddin Ebü’l-Abbas Ahmed b. Şihabuddin, *Mecmuu’l-Fetava*, Medine: Mucemmu’l-Melik Fehd li Tiba’ati’l-Mushafi’ş-şerif, 1425/2004, XI, 89; XXIX, 146-148; İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebu Abdullah Muhammed b. Ebu Bekir, *’l-lamu’-muvakki’in*, Nşr. Taha Abdurraûf Sa’d, Beyrut, 1973, III, 288; Kaşıkçı, “Şart” (Furû-i Fıkıh’ta), *DİA*, XXXVIII, 366.

¹³⁴ Senhurî, Abdurrezzak(1895/1971), *Masadiru’l-Hak fi’l-fikhi’l-İslamî*, Kahire, 1967, III, 143, 172-173; Kaşıkçı, “Şart” (Furû-i Fıkıh’ta), *DİA*, XXXVIII, 366.

¹³⁵ Zeydan, *el-Veciz fi Usûli’l-fikh*, s. 46; Atar, Şart”, *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi* (red. İbrahim Kâfi Dönmez), IV, 184-185; Kaşıkçı, “Şart” (Furû-i Fıkıh’ta), *DİA*, XXXVIII, 366.

¹³⁶ İbnü’l-Hümmam, Kemalüddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhâmid, *Fethu’l-Kadir*, 1. Basım, Mısır: Bulak, 1318, VI, 78; Atar, Şart”, *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi* (red. İbrahim Kâfi Dönmez), IV, 185; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, s. 519; Kaşıkçı, “Şart” (Furû-i Fıkıh’ta), *DİA*, XXXVIII, 366.

¹³⁷ Bu tür şartlar örf haline geldiği takdirde o şartla meydana getirilen bir satış geçerli olur. İbn Şübrüme’ye göre ise, ister örf haline gelsin isterse gelmesin bu tür şart ile yapılan alım-satım akdi sahihtir ve şart da muteberdir. Geniş bilgi için bkz. el-Merginanî, Ebü’l-Hasen Burhaneddin Ali b. Ebi Bekir, *el-Hidaye Şerhu Bidayeti’l-Mübtedi*, İstanbul: el-Mektebetü’l-İslamiyye, trs., II, 48; Atar, Şart”, *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi* (red. İbrahim Kâfi Dönmez), IV, 185.

¹³⁸ İbnü’l-Hümmam, *Fethu’l-Kadir*, VI, 78-80.

(3) Bâtl/Lağiv Şart:

Hukukî bir muamelede taraflardan hiçbirine faydası olmayan veya akid yapanlardan hariç üçüncü bir şahsa yararı olan ve anlamsız olan şartlara “batıl şart” denir. Mesela, alıcının aldığı malı başkasına satmaması veya üçüncü bir şahsa satması şartıyla yapılan satış muamelesi bu tür akidlerdendir. Bu çeşit şarta bağlı hukukî işlemler geçerli (sahîh) ancak şart geçersizdir (lağivdir); sanki hiç konmamış gibidir.¹⁴¹

Sonuç olarak ta’likî şart ile takyîdî şart arasında şöyle bir fark ortaya çıktığını görüyoruz:

Takyîdî şart, hukukî işleme yapılan ilave bir şeydir, yani esas olan fiilin/tasarrufun kendisi olup, şart sonradan getirilmiş ve o tasarrufa eklenmiştir. Hukukî işlemin kendisinde kesinlik mevcuttur, ancak şartın ilavesi ile hukukî işlemin faal olması şartla kayıtlanmıştır. Mesela, “bu malı bedeli bir ay sonra ödenmek şartıyla yüz liraya sattım” diyen bir şahıs, satım işini gerçekleştirdiğini ancak bu tasarrufun kesinlik kazanmasının malın bedeli bir ay sonra ödenme şartıyla kayıtlandığını ifade etmiştir.

Ta’likî şartta ise, hal-i hazırda mevcut olmayan bir hukukî işlemin ileride muhtemelen vucud bulacak bir şeye bağlanması söz konusudur, yani ortada ne akid vardır ne de şart vardır, her ikisinin de tahakkuku ileride olacaktır. Mesela, “yurtdışından beklediğim para gelirse senin borcuna kefilim” diyen kişi hal-i hazırda mevcut olmayan kefilliğini ileride muhtemelen meydana gelebilecek olan paranın, yurtdışından gelme şartına bağlamıştır, yani şimdi mevcut olmayan kefaletini ileride ihtimal dâhilinde olan bir şeye bağlamıştır, böylece ortada ne akid ne de şart mevcuttur.¹⁴²

II. NAHİV İLMİNDE ŞART KAVRAMI

A. ŞART KAVRAMI:

Birincisinin (şartın) sebep, ikincisinin (cevabın) müsebbeb olduğuna delalet eden edatlardan birinin kendisine dâhil olduğu cümleye şart denir. Şart; şart edatı, şart cümlesi ve cevap cümlesinden oluşur. Bunlara şartın erkânı denir. Bunların karineler bulunduğu zaman

¹³⁹ İbnü'l-Hümmam, *Fethu'l-Kadir*, VI, 78; Atar, Şart”, *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi* (red. İbrahim Kâfi Dönmez), IV, 185; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, s. 520; Kaşıkçı, “Şart” (Furû-i Fıkıh'ta), *DİA*, XXXVIII, 366.

¹⁴⁰ el-Hamevî, Ebü'l-Abbas Şihabuddin Ahmed b. Muhammed (1098/1687), *Gamzu 'uyûni'l-basâir ala mehasini'l-Eşbah ve'n-Nezair*, Beyrut, 1405, IV, 41.

hazfedildikleri de vakidir. Nitekim bu hususlara şartla ilgili hükümler anlatılırken temas edilecektir.

Şart (sebeb) mevcut olunca cevap/ceza (müsebbeb) da mevcut olur. Şart edatının başında bulunduğu cümleye “şart cümlesi” , bu cümleyi takip eden ikinci cümleye ise “cevabcümlesi” veya “ceza” adı verilir.¹⁴³

Mesela, “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَنصُرُوا اللَّهَ يَنصُرْكُمْ وَيُذْهِبْ أَقْدَامَكُمْ”/Ey iman edenler, eğer siz Allahın dinine yardım ederseniz o da size yardım eder ve ayaklarınızı sabit kılar.”¹⁴⁴ ayetinde “إِن” şart edatıdır. Birinci cümle olan “تَنصُرُوا اللَّهَ” şart cümlesi olup sebebiyet manasını, ikinci cümle olan “يَنصُرْكُمْ” cümlesi de cevap/ceza cümlesi olup müsebbebiyet manasını ifade etmiştir, yani Allah’ın yardımının, muhatapların onun dinine yardım etmesine bağlandığı belirtilmiştir.

İkinci cümleye cevap denmesi, sorunun cevabına benzediği için, ceza denmesi ise amellerin karşılığına benzediği içindir.¹⁴⁵

B. ŞART VE CEVAB/CEZA CÜMLELERİ

1. Şart Ve Cevab/Ceza Cümlelerinin Oluşumu

Şart cümlesinin; haberî, mutasarrıf ve “سوف, ما, لن, قد” ile beraber olmayan bir fiil olması gerekir.¹⁴⁶

Burada haberî fiilden maksat; emir, nehiy, istifham, arz ve tahziz ifade etmeyen fiil demektir. Çünkü bunlara “talebî/inşai” fiiller adı verilir.¹⁴⁷ Bunların hiçbiri şart fiili olamazlar.

¹⁴³ et-Tehanevî, *Keşşafu Istilahati'l-Funun*, I, 752-753; el-Câmî, Nureddin Abdurrahman b. Ahmed (Molla Camî), *el-Fevâidü'z-Ziyâiyye*, İstanbul: Abdullah Efendi Matbaası, 1302, s. 353-354; eş-Şatıbî, Ebu İshak İbrahim b. Musa, *el-Makasidü's-Şafiyye fi Şerhi'l-Hulasati'l-Kâfiyye*, Thk. Abdülmecid Katamiş, Mekke, 1428/2007, VI, 120; el-Eşmûnî, Ebû'l-Hasen Nureddin Ali b. Muhammed, *Menhecü's-Salik ila Elfiyyeti'bni Malik*, İstanbul: Kahraman yay., 1984, IV, 15.

¹⁴⁴ Muhammed, 47, 7.

¹⁴⁵ İbn Hişam, *Şerhu Şuzûri'z-zeheb fi marifeti kelami'l-Arab*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Kahire, trs, s. 340-341; eş-Şatıbî, *el-Makasidü's-Şafiyye fi Şerhi'l-Hulasati'l-Kâfiyye*, VI, 125-126.

¹⁴⁶ Abdurrahman el-Camî, *el-Fevâidü'z-Ziyâiyye*, s. 355; İbnü'l-Akil, Bahauddin Abdullah b. Abdurrahman el-Haşimî, *Şerhu İbni'l-Akil ala Elfiyyeti İbni'l-Malik*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, 2. Basım, Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, trs., II, 375; İbn Hişam, *Şerhu Katri'n-Neda ve Belli's-Seda*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, 11. Basım, Mısır: Matbaatü's-Seade, 1963, s. 73; el-Galayinî, Mustafa, *Camiu'd-durûsi'l-Arabiyye*, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, XVI. Baskı, 1402/1982, II, 197.

Şart edatından sonra eğer bir isim gelirse orada kesinlikle bir fiil mukadderdir. Mesela, “وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجْرُهُ” /Eğer müşriklerden biri, senden eman isterse, ona eman ver.”¹⁴⁸ ayetinde şart edatı olan “إِنْ” den sonra bir isim olan “أَحَدٌ” kelimesi gelmiştir. Kural gereği bu kelime mukadder “اسْتَجَارَكَ” fiilinin failidir.¹⁴⁹

Cevab fiilinde asıl olan, aynı şart fiili gibi olmaktır, yani şart fiili olmağa elverişli bir fiil olmasıdır. Ancak bazen şart olmağa elverişli olmayan fiil, cevap olarak vaki olur. Bu durumda iki cümle arasında birbirine bağlamak için cevabın başında “fa” harfinin bulunması gerekir. Bu “fa”ya cevabda bulunduğu için “fau’l-cevab” ve cevabı şartla birbirine bağladığı için “fau’r-rab” adı verilir. “fa”lı olan cevap cümlesi de şartın cevabı olmak üzere mahallen meczumdur.¹⁵⁰

2. “Fau’l-Cevab”ın Cevab Cümlesine Gelmesinin Zorunlu (Vacib) Olduğu Yerler:

12 yerde cevap cümlesinin başına “ف”nın gelmesi vaciptir.

1. Cevabın isim cümlesi olması durumunda.¹⁵¹

Örnek: وَإِنْ يَمْسَسْكَ بَخِيرٍ فَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Sana bir iyilik dokunduracak olursa da O, her şeye güç yetirendir.”¹⁵²

Şayet onlara itaat ederseniz şüphesiz siz de müşriksinizdir.¹⁵³ /وَإِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ
ayetinde cevaba (إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ) cümle-i ismiyye olmasına rağmen “fâ”nın gelmemesi şartın (أَطَعْتُمُوهُمْ) mazi olmasından dolayıdır.¹⁵⁴

2. Cevabın câmid fiil (عسى , ليس , نعم , بنس , gibi)¹⁵⁵ olması durumunda.¹⁵⁶

¹⁴⁷ eş-Şatibî, *el-Makasidü’ş-Şafiye fi Şerhi’l-Hulasati’l-Kâfiye*, VI, 142; Birgivî, Muhyiddîn Muhammed b. Bir Ali, *İzhar’ul-esrâr*, (Nahiv cümlesi içinde diğer nahiv kitapları ile birlikte), İstanbul: Şirket-i sahafiyye-i Osmaniyye Matbaası, 1319, s. 154; İbn Hişam, *ŞerhuKatri’n-Neda*, s. 71-74.

¹⁴⁸ Tevbe, 9, 5.

¹⁴⁹ Abdurrahman el-Camî, *el-Fevaidü’z-Ziyaiyye*, s. 63.

¹⁵⁰ İbn Hişam, *ŞerhuKatri’n-Neda*, s. 92; eş-Şatibî, *el-Makasidü’ş-Şafiye*, VI, 138-139; Abdurrahman el-Camî, *el-Fevaidü’z-Ziyaiyye*, s. 355; Mustafa Galayinî, *Camîu’d-durûsi’l-Arabiyye*, II, 197.

¹⁵¹ Abdurrahman el-Camî, *el-Fevaidü’z-Ziyaiyye*, s. 355; el-Eşmûnî, *Menhecu’s-salik ila Elfiyyeti’bni Malik*, IV, 20; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, II, 375; Birgivî, *el-İzhar*, s. 153. Mustafa Galayinî, *Camîu’d-durûsi’l-Arabiyye*, II, 196; Ali Carim, Mustafa Emin, *en-Nahvu’l-vazih fi Kava’idi’l-luğati’l-arabiyye lil-medarisi’s-saneviyye*, Mısır: Daru’l-Maarif, 1385/1965, s. 21.

¹⁵² Enam, 6, 17.

¹⁵³ Enam, 6, 121.

¹⁵⁴ el-Kadî Nasiruddin Ebu Saîd Abdullah b. Ömer el-Beydâvî, *Envâru’t-tenzil ve Esraru’t-te’vil*, İstanbul, Dersaadet, trs., I, 319.

Örnek: *إِنْ تَرَنْ أَنَا أَقَلَّ مِنْكَ مَالًا وَوَلَدًا فَعَسَى رَبِّي أَنْ يُؤْتِيَنِي خَيْرًا مِنْ جَنَّتِكَ*

“Eğer benim malımı ve çocuklarımı seninkilerden daha az görüyorsan, belki Rabbim bana, senin bağından daha iyisini verir.”¹⁵⁷

3. Cevabın talebî fiil olması durumunda.¹⁵⁸ Talebî/İnşâî fiiller; az önce belirttiğimiz gibi emir, nehiy, dua, istifham, arz ve tahziz ifade eden fiillerdir.

Örnek I: *قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي*

“De ki: “Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun.”¹⁵⁹

Örnek II: *فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ*

“Eğer siz onların inanmış kadınlar olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere geri göndermeyin.”¹⁶⁰

Örnek III: *إِنْ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ*

“Eğer bu (Kur'an) bir gerçek olarak Senin katından ise, gökyüzünden üstümüze taş yağdır.”¹⁶¹

Örnek 4: *وَإِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِهِ*

“Eğer sizi yardımsız bırakırsa, O’ndan sonra size kim yardım edebilir?”¹⁶²

Örnek 5: *فَلَوْلَا إِنْ كُنْتُمْ غَيْرَ مَدِينِينَ تَرْجِعُونَهَا*

“Eğer hesaba çekilmeyecekseniz onu geri döndürsenize.”¹⁶³

¹⁵⁵ Ali el- Carim, *en-Nahvu'l-vazıh*, s. 20.

¹⁵⁶ eş-Şatıbî, *el-Makasidü's-Şa'fiye*, VI, 142-143; el-Eşmûnî, *Menhecu's-salik ila Elfiyyeti'bni Malik*, IV, 20; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, II, 375; Mustafa Galayinî, *Camiu'd-durûsi'l-Arabiyye*, II, 197; Ali el- Carim, *en-Nahvu'l-vazıh*, s. 21.

¹⁵⁷ Kehf, 18, 39-40.

¹⁵⁸ eş-Şatıbî, *el-Makasidü's-Şa'fiye*, VI, 142-143; el-Eşmûnî, *Menhecu's-salik ila Elfiyyeti'bni Malik*, IV, 20; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, II, 375; Mustafa Galayinî, *Camiu'd-durûsi'l-Arabiyye*, II, 197; Ali el-Carim, *en-Nahvu'l-vazıh*, s. 21.

¹⁵⁹ Al-i İmran, 3, 31.

¹⁶⁰ Mumteherine, 60, 10.

¹⁶¹ Enfal, 8, 32.

¹⁶² Al-i İmran, 3, 160.

¹⁶³ Vakıa, 56, 86-87. Bu ayetin " *إِنْ كُنْتُمْ غَيْرَ مَدِينِينَ* " bölümü şart cümlesi, " *فَلَوْلَا تَرْجِعُونَهَا* " bölümü de cevap cümlesidir. Ayetin takdiri şöyledir: " *إِنْ كُنْتُمْ غَيْرَ مَدِينِينَ فَلَوْلَا تَرْجِعُونَهَا* " "

4. Cevabın lafzen ve ma'nen mazi fiil olması durumunda. Bu durumda zahiren yahut takdiren “قد” edatının bulunması gerekir.¹⁶⁴

Örnek I: *إِنْ يَسْرِقْ فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ:*

“Eğer o çalmışsa, daha önce onun bir kardeşi de çalmıştı.”¹⁶⁵

Örnek II: *إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قَدْ مِنْ قَبْلُ فَصَدَقَتْ:*

“Eğer onun gömleği önden yırtılmışsa, kadın doğru söylemiştir.”¹⁶⁶

5. Cevabın " قد " edatı ile beraber olması durumunda.¹⁶⁷

Örnek: *إِنْ تَذْهَبْ فَقَدْ أَذْهَبُ:*

“Eğer gidersen ben de giderim.”

6. Cevabın nefiy edici “ما” ile bulunması durumunda.¹⁶⁸

Örnek: *فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَمَا سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ:*

“Eğer yüz çevirecek olursanız, ben sizden bir karşılık istemedim.”¹⁶⁹

7. Cevabın “لَنْ” edatıyla birlikte olması durumunda.¹⁷⁰

Örnek: *وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوا:*

“Onlar ne hayır işlerlerse karşılıksız bırakılmayacaklardır.”¹⁷¹

8. Cevabın “س” edatıyla beraber olması durumunda.¹⁷²

¹⁶⁴ eş-Şatibî, *el-Makasidü's-Şafiye*, VI, 143; el-Eşmûnî, *Menhecu's-salik ila Elfiyyeti'bni Malik*, IV, 22; Birgivî, *el-İzhar*, s. 153; Mustafa Galayinî, *Camiu'd-durûsi'l-Arabiyye*, II, 197; Ali el- Carim, *en-Nahvu'l-vazih*, s. 21.

¹⁶⁵ Yusuf, 12, 77.

¹⁶⁶ Yusuf, 12, 26.

¹⁶⁷ el-Eşmûnî, *Menhecu's-salik ila Elfiyyeti'bni Malik*, IV, 20; Mustafa Galayinî, *Camiu'd-durûsi'l-Arabiyye*, II, 197; Ali el- Carim, *en-Nahvu'l-vazih*, s. 21.

¹⁶⁸ el-Eşmûnî, *Menhecu's-salik ila Elfiyyeti'bni Malik*, IV, 20; Mustafa Galayinî, *Camiu'd-durûsi'l-Arabiyye*, II, 197; Ali el- Carim, *en-Nahvu'l-vazih*, s. 21.

¹⁶⁹ Yunus, 10, 72.

¹⁷⁰ el-Eşmûnî, *Menhecu's-salik ila Elfiyyeti'bni Malik*, IV, 20; Mustafa Galayinî, *Camiu'd-durûsi'l-Arabiyye*, II, 197; Ali el- Carim, *en-Nahvu'l-vazih*, s. 21.

¹⁷¹ Ali-İmran, 3, 115.

¹⁷² el-Eşmûnî, *Menhecu's-salik ila Elfiyyeti'bni Malik*, IV, 20; Mustafa Galayinî, *Camiu'd-durûsi'l-Arabiyye*, II, 197; Ali el- Carim, *en-Nahvu'l-vazih*, s. 21.

وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ إِلَيْهِ جَمِيعًا: Örnek:

“Kim Allah’a kulluktan çekinir ve büyüklük taslarsa; Allah, herkesi huzurunda toplayacak.”¹⁷³

9. Cevabın ”سوف” edatıyla beraber bulunması durumunda.¹⁷⁴

Örnek: وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيْكُمْ اللهُ مِنْ فَضْلِهِ إِنْ شَاءَ:

“Eğer yoksulluktan korkarsanız, Allah dilerse lütfuyla sizi zengin kılar.”¹⁷⁵

10. Cevabın ”رُبَّ” edatı ile başlaması durumunda.¹⁷⁶

Örnek: إِنْ تَجِنِّيْ فَرُبَّمَا أَجِبِيْ:

“Eğer bana gelirsen bazen ben de gelirim.”

11. Cevabın ”كأنما” edatıyla başlaması durumunda.¹⁷⁷

Örnek: مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا:

“Her kim bir nefsi bir nefis mukabili veya yeryüzünde bir fesadı olmaksızın öldürürse sanki bütün insanları öldürmüş gibi olur.”¹⁷⁸

12. Cevabın şart edatıyla başlaması durumunda.¹⁷⁹

Örnek: وَإِنْ كَانَ كَبْرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ فَإِنْ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سَلْمًا فِي السَّمَاءِ فَتَأْتِيَهُمْ بِآيَةٍ:

“Eğer onların yüz çevirmeleri sana ağır geldiyse; bir delik açıp yerin dibine inerek yahut bir merdiven kurup göğe çıkarak onlara bir mucize getirmeye gücün yetiyorsa (durma, yap!)”¹⁸⁰

“Fau’l-cevab” in cevaba dâhil olması konusunda ki genel kural (zabita) şudur:

¹⁷³ Nisa, 4, 172.

¹⁷⁴ el-Eşmûnî, *Menhecü’s-salik ila Elfiyyeti’bni Malik*, IV, 20; Mustafa Galayinî, *Camiu’d-durûsi’l-Arabiyye*, II, 197; Ali el-Carim, *en-Nahvu’l-vazih*, s. 21.

¹⁷⁵ Tevbe, 9, 28.

¹⁷⁶ Mustafa Galayinî, *Camiu’d-durûsi’l-Arabiyye*, II, 197.

¹⁷⁷ Mustafa Galayinî, *Camiu’d-durûsi’l-Arabiyye*, II, 197.

¹⁷⁸ Maide, 5, 32.

¹⁷⁹ Mustafa Galayinî, *Camiu’d-durûsi’l-Arabiyye*, II, 198.

¹⁸⁰ En’am, 6, 35.

Şart edatı, cevab üzerinde kesin olarak lafzan ve ma'nen bir etki yaparsa cevaba “fa”nın girmesi caiz değildir. Şayet etkisi ihtimalli ise cevaba “fa”nın gelmesi ve gelmemesi caizdir. Eğer şart edatı cevab üzerinde hiçbir surette etki edemez ve cevab da şartın yerine geçmeğe elverişli değilse “fa”nın cevab cümlesi üzerine gelmesi vaciptir.¹⁸¹

3. “Fau'l-Cevab”ın Cevab Cümlesi Üzerine Gelmesinin Caiz Olmadığı Yer:

Bilindiği gibi “fau'l-cevab”, şart edatının cevaba tesir edemediği yerlerde gelir. Şayet şart edatı cevab üzerinde ma'nen bir etki sağlarsa yani cevab cümlesini istikbale çevirirse “fa”nın gelmesine gerek kalmaz. Çünkü “fa”nın görevi, şart edatının tesirinin görülmediği yerde şart ve cevab arasındaki irtibatı sağlamaktır. Şart edatı cevabta etkisini gösterince şart-cevab ilişkisinin bulunduğu aşikârdır. Dolayısıyla ayrı bir irtibat edatına gerek görülmez.

Yukarıdaki izahımıza uygun olan tek yer de, “قد” edatı bulunmayan mazi fiille başlamış cevab cümlesidir. Çünkü şart edatı burada mazi fiilde etkisini göstermiş ve onu ma'nen istikbale çevirmiştir.¹⁸²

Örnek: *إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لَأَنْفُسِكُمْ*

“Eğer iyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş olursunuz.”¹⁸³

4. “Fau'l-Cevab”ın Cevab Cümlesi Üzerine Gelmesinin Ve Gelmemesinin (İki Vecih) Caiz Olduğu Yerler:

Yukarıda belirttiğimiz gibi “fau'l-cevab” şart edatının lafzan veya ma'nen tesir edemediği yerlere gelirdi. Eğer cevab cümlesi müsbet muzari veya “لا” ile menfi muzari olursa “fau'l-cevab”ın böyle muzari üzerine gelmesi ve gelmemesi müsavidir. Çünkü bu durumda olan muzari şart edatının baş tarafta bulunması nedeniyle istikbale has kılınmış ve dolayısıyla “fa”nın gelmesine gerek kalmamıştır. Muzari, kendisinde istikbal manası olması yönüyle şart edatının kendisindeki tesiri kuvvetli olmasa da hal manası ihtimalini ortadan kaldırıp istikbale tahsis etmesi yönüyle yine de tesir etmiş sayılır. Bu itibarla “fa”nın girmesine gerek kalmamıştır.

¹⁸¹ Abdurrahman el-Camî, *el-Fevaidü'z-Ziyaiyye*, s. 355; eş-Şatîbî, *el-Makasidü's-Şafiye*, VI, 138-145; Mustafa Galayinî, *Camîu'd-durûsi'l-Arabiyye*, II, 196; Ali el-Carim, *en-Nahvu'l-vazih*, s. 21.

¹⁸² Abdurrahman el-Camî, *el-Fevaidü'z-Ziyaiyye*, s. 355; el-Eşmûnî, *Menhecu's-salik ila Elfiyyeti'bni Malik*, I, 22; Birgîvî, *el-İzhar*, s. 153.

¹⁸³ İsra, 17, 7.

Bu çeşit muzarilere “fa”nın gelmesinin sebebi ise, kendisinde zaten istikbal manası bulunduğundan dolayı şart edatının maziyi istikbale çevirmedeki etkisi gibi bir etki gösteremediği için şart-cevab arasındaki irtibatı sağlamak amacıyla fa'nın gelmesi uygun görülmüştür. Bu durumda cevaba “fa” geldiği zaman muzari merfu olup cevab cümlesi de mahallen meczumdur. “fa” gelmediği takdirde ise, muzari lafzan meczum olur.

Örnek I: وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا

“Her kim de mü'min olarak salih amellerden işlerse o vakit o, ne bir zulümden korkar, ne çiğnenmeden.”¹⁸⁴

Örnek II: وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللَّهُ مِنْهُ

“Ve her kim bir daha böyle yaparsa elbette Allah ondan intikamını alır.”¹⁸⁵

Örnek III: وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَعْلُبُوا أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللَّهِ

“Eğer sizden bin (kişi) olursa, Allah'ın izniyle iki bine galebe çalarlar.”¹⁸⁶

5. Mufâcee “fa”nın Yerine Geçmesi

Mufâcee “fa”nın, şart edatı “fa” yahut “fa” olup, cevab cümlesi de isim cümlesi olduğu takdirde “fa”nın yerine geçebilir.¹⁸⁷

Örnek I: وَإِنْ تُصِيبُهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيْدِيَهُمْ إِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ

“Eğer kendi işledikleri şeyler sebebiyle başlarına bir kötülük gelirse, bir de bakarsın ki ümitsizliğe düşerler.”¹⁸⁸

Örnek II: فَإِذَا أَصَابَ بِهِ مِنْ يَسَاءٍ مِنْ عِبَادِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ

“Onu kullarından dilediklerine uğrattığı zaman bir de bakarsın sevinirler.”¹⁸⁹

Örnek III: فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمْ الْعَذَابَ إِذَا هُمْ يَنْكُتُونَ

¹⁸⁴ Taha, 20, 112.

¹⁸⁵ Maide, 5, 95.

¹⁸⁶ Enfal, 8, 66.

¹⁸⁷ Abdurrahman el-Camî, *el-Fevaidü 'z-Ziyaiyye*, s. 356; eş-Şatibî, *el-Makasidü 'ş-Şafiye*, VI, 150; İbn Akil, *Şerhu İbn Akil*, II, 376; el-Eşmûnî, *Menhecu 's-salik ila Elfiyyeti 'bni Malik*, IV, 23; İbn Hişam, *Şerhu şüzürü 'z-zeheb*, s. 342; İbn Hişam, *Şerhu katri 'n-neda*, s. 93; Mustafa Galayinî, *Camîu 'd-durûsi 'l-Arabiyye*, II, 198.

¹⁸⁸ Rum, 30, 36.

¹⁸⁹ Rum, 30, 48.

“Onlardan azabı kaldırdığımızda bir de bakarsın sözlerinden dönüyorlar.”¹⁹⁰

C. ŞARTLA İLGİLİ BAZI HÜKÜMLER

1. Şart Edatının Cümlelerin Başında Olması (Sadaret)

Şart edatının cümlelerin başında bulunması gerekir. Çünkü bir şey kendinden önce bulunan bir şeyde amel etmez. Kendi amel sahasında olan bir şeyin daha öncesine geçmesi caiz olmadığı gibi her hangi bir şeyin de kendinden öncekinde amele edilmesi caiz olmaz.¹⁹¹ Bu kaideden harf-i cer ve ism-i şarta muzaf olanlar müstesnadır. “بِمَنْ تَمُرُّ أَمْرُ بِهِ” ve “غُلَامٌ مَنْ تَضْرِبُ” örneklerinde olduğu gibi. Bu örneklerde harf-i cer ve şart edatına muzaf olan isim, şart edatının amelini iptal etmemiştir. Car ve mecrur da mahallen mansubtur.

Şart edatı üzerinde cer ve izafetten başka bir işlem (amel) yapılırsa şart edatı şartlıktan çıkar ve cezim amelini icra edemez.

Mesela, şart edatı “إِنْ” ve kardeşleri “كَانَ” ve kardeşleri, “إِذَا”, “لَكِنْ”, “وَ” gibi kelimelerden sonra vuku bulursa cezim amelini yapamaz.

“إِنْ” ve kardeşleri, “كَانَ” ve kardeşleri” şart isimleri olan “أَيُّ”, “مَا”, “مَنْ” üzerinde amel ederlerse bu edatlar şart edatı olmaktan çıkıp mevsule olurlar.

Örnek I: كَانِ مَنْ يَأْتِينِي أَتِيهِ:

Örnek II: لَيْسَ مَنْ يَأْتِينِي أَتِيهِ:

Örnek III: إِنْ مَنْ يَأْتِينِي أَتِيهِ:

Görüldüğü gibi şart edatı üzerine “كَانَ” ve “إِنْ” geldiği için şart edatı olan “مَنْ” “cezim işlemini gerçekleştirememiştir.”¹⁹²

Ancak yukarıda geçen kelimeler şart isimlerinden başka bir şeyde amel ederse şart edatının amelini bozulmaz.

Örnek: إِنَّهُ مَنْ يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا فَإِنَّ لَهُ جَهَنَّمَ:

¹⁹⁰ Zuhruf, 43, 50.

¹⁹¹ İbn Ya’îş, Ebü'l-Beka Muvaffakuddin Ya’îş b. Ali, *Şerhu'l-Mufasssal*, Beyrut: Alemü'l-kütüb, trs., IX, 7; eş-Şatibî, *el-Makasidü's-Şafiye*, IV, 120.

¹⁹² Sibeveyhî, Ebu Bişr Amr b. Osman b. Kanber, *el-Kitab*, Thk. Abdüsselam Harun, Beyrut: Alemü'l-kütüb, 1403/1983, 3. Basım, III, 71-72.

“Şüphesiz, kim Rabbine günahkâr olarak varırsa, kesinlikle ona cehennem vardır.”¹⁹³
Burada “من” edatı aynı hali üzere kalmış ve fiil-i muzariyi (يَأْتِ) cezmetmiştir.

Şart edatları müfâcee “إِذَا”sından sonra gelirse amelleri bâtil olur.

Örnek: يُعْطِيهِ/Ona uğradım, birde gördüm ki kendisine gelene veriyor.

Bu örnekte “من” şart edatı, müfacee “إِذَا” sından sonra geldiği için cezim amelini icra edemedi ve mevsule oldu. Kendisinden sonra gelen fiil ise sıra cümlesinin fiili olmak üzere merfudur.¹⁹⁴

2. Cevabın Şart Edatına Takdimi

Nahivcilerin çoğunluğuna (Basralılara) göre cevap şart edatının önüne geçemez. Çünkü şart edatı için kelamın başında bulunma (sadrü'l-kelam) hakkı vardır. Şayet şart edatının önüne cevap görünümünde bir fiil geçerse o asla cevap değil ancak cevabın delili olup, asıl cevap ise mahzuftur.¹⁹⁵

Bu konuda Kûfeli nahivciler cevabın şart üzerine takdimini caiz görmüşlerdir. Onların bu hususta ki genel kuralları şudur: Cevabın hakkı önde ve merfu olmaktadır. Tehir edildiği takdirde şarta komşu olduğu için meczum olur.¹⁹⁶

İbnü'l-Enbarî ise bu konuda Basralıların görüşünün daha sağlam olduğunu belirtirken gerekçe olarak; şartın sebep, cevabın müsebbeb olduğunu, müsebbebin de sebep üzerine takdiminin muhal olduğunu söyler.¹⁹⁷

Şart ve cevabın mamullerinin şart edatı üzerine takdimi meselesi de yukarıdaki tartışmayla ilgilidir yani, Basralılara göre caiz değil, Kûfelilere göre ise caizdir.¹⁹⁸ Mesela, Basralılara göre, “زَيْدًا إِنْ تَأْتِ يُكْرِمُكَ” demek caiz değildir.¹⁹⁹

¹⁹³ Taha, 20, 74.

¹⁹⁴ Sibeveyhi, *el-Kitab*, III, 78.

¹⁹⁵ İbn Cinnî, *el-Hasais*, II, 387; ez- Zemahşerî, *Mufasssal*, s. 322; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, IX, 7; İbn Malik, Cemalüddin Muhammed b. Abdullah, *Teshilü'l-fevaid ve Tekmilü'l-makasid*, Thk. Muhammed Kamil Berekat, Kahire: Daru'l-Kitabi'l-Arabî, 1388/1968, s. 238; er-Radî, Radiyyüddin Muhammed b. El-Hasen el-Esterâbâdî, *Şerhu Kâfiyeti İbni'l-Hacib*, Beyrut: Darul'-kütübi'l-ilmiyye, trs., II, 257; İbn Serrâc, Ebu Bekir Muhammed b. Es-Serî b. Sehl, *el-Usûl fi'n-nahv*, Thk. AbdülHüseyn el-Fetlî, I. Basım, Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1405/1985, II, 236.

¹⁹⁶ İbn Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, II, 187; İbn Malik, *Teshilü'l-fevaid*, s. 238; er-Radî, *Şerhu Kâfiyeti İbni'l-Hacib*, II, 257.

¹⁹⁷ İbnü'l-Enbarî, *el-İnsaf fi mesaili'l-hilaf beyne'n-nahviyyîn el-basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mısır: Matbaatü's-seade, 1380/1971, II, 627.

¹⁹⁸ İbnü'l-Enbarî, *el-İnsaf*, II, 623; er-Radî, *Şerhu Kâfiyeti İbni'l-Hacib*, II, 256.

3. İstifham Hemzesinin Şart Edatına Dâhil Olması

İstifham şartın öncesinde bulunursa cevap şarta ait olup istifham hemzesi cümlede hiçbir değişiklik yapmaz. Bundan dolayı, cevap muzari olursa meczum olur.²⁰⁰

Örnek I: أَفَأَنْتُمْ مِتُّمُ الْخَالِدُونَ/Şimdi sen ölürsen, onlar ebedî mi kalacaklar?²⁰¹

Örnek II: أِنْ تَأْتَى أَتَكَ/İn bana gelirsen mi sana geleceğim?

Ancak bu mesele nahivciler arasında ihtilaflıdır. İmam Yunus b. Habib (ö: 183/800), mezkûr misaldeki cevap'ın, istifhamın cevabı olduğunu belirterek merfu okunduğunu ifade etmiştir. Şeyh Radî bu ihtilafı ele alarak doğru görüşün Sîbeveyhi'nin görüşü olduğunu belirtmiştir. Çünkü şart kelimeleri“إِنْ ve kardeşleri” , “كَانَ ve kardeşleri”, gibi nevasihten sonra geldikleri zaman ilğa olunurlar. Burada en uygun olan cevabın şarta ait olması istifhamın ise şart ve cezanın olduğunu kabul etmektir. Örnek olarak verdiğimiz ayette, cevabın başında “fa”nın bulunması da buna delildir.²⁰²

4. Şart Ve Kasemin Bir Arada Bulunması (İctima')

Nahivciler, şart ve kasemin beraber zikredilmesi durumunda üç suretin ortaya çıkacağını belirtmişlerdir.

- 1- Kasem şartın önünde bulunur.
- 2- Şart kasemin önünde bulunur.
- 3- Haber isteyen bir lafız her ikisinin önünde bulunur.

Nahiv âlimleri, bu durum için şöyle bir kaide koymuşlardır: Şart ve kasem bir arada bulunursa mezkûr cevap önde olanındır, diğerinin cevabı ise mahzuf olup mezkûr cevap ona delalet eder.²⁰³

¹⁹⁹ el-Müberred, Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezid, el-Müberred el-Ezdî, *el-Muktazab*, Thk. Muhammed Abdulhalik 'Udayme, Kahire: el-Meclisü'l-e'lâ li'ş-şuûni'l-İslamiyye Lecnetu İhyai't-türasi'l-Arabî, 1399, II, 66; İbn Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, II, 236; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufassal*, IX, 7; er-Radî, *Şerhu Kâfiyeti İbni'l-Hacib*, II, 256.

²⁰⁰ Sîbeveyhii, *el-Kitab*, II, 82.

195Enbiya,21, 34.

²⁰² er-Radî, *Şerhu Kâfiyeti İbni'l-Hacib*, II, 394.

²⁰³ Sîbeveyhii, *el-Kitab*, III, 84; el-Eşmûnî, *Menhecu's-salik ila Elfiyyeti'bni Malik*, IV, 27-29; İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, II, 198; Mustafa Galayinî, *Camiu'd-durûsi'l-Arabîyye*, II, 200-201; Ali el- Carim, *en-Nahvu'l-vazîh*, s. 29.

Örnek: *وَ اللهُ إِنَّ قَامَ زَيْدٌ لَيَقُومَنَّ بَكْرٌ* /Allah'a andolsun ki, Zeyd kalkarsa Bekir de mutlaka kalkacak.

Şart ve kase m ictima edip haber isteyen bir lafız (mübteda, *كَانَ* ve *إِنَّ*'nin ismi gibi)bunların önünde bulunursa cevap -önce ve sonra da gelse- şarta aittir.²⁰⁴

Örnek: *أَنَا وَاللهِ إِنَّ تَنْتَبِي أَتَكَ* /Allah'a andolsun ki, bana gelirs en ben de sana geleceğim.

Kasem, cümle nin sonunda gelirse cevap şarta ait olup kasem lağiv (hükümsüz) sayılır. Bu durumda kasemin getirilmesi sadece şartın manasını tekid içindir.²⁰⁵

Örnek: *إِنْ تَأْتِي أَتَكَ وَاللهِ* /Eğer bana gelirs en ben de sana gelirim vallahi.

5. Şart Ve Ceza Arasına Başka Bir Şartın Girmesi (İ'tiraz)

İki veya daha fazla şart atıfsız olarak peş peşe gelip ardından cevap zikredilirse Mezkûr cevap ilk zikredilen şarta aittir. İkinci şart ise birinci şartın (hal'de olduğu gibi) kaydır. Yahut ikinci şartın cevabı birinci şart ve cevabının delaleti sebebiyle mahzufdur. Veyahut mezkûr cevap ikinci şartın olup birinci şartın cevabı ise ikinci şart ve cevabıdır.²⁰⁶ Hülâsa-i k elam, bu meselede üç ayrı görüş mevcuttur. Cevab birinci şarta ait olduğu takdirde birinci şart lafzan önde(mukaddem) olsa da hükmen geride (muahhar), ikinci şart lafzan geride olsa da manen önde (mukaddem) sayılır, yani hüküm açısından birincisi ikinci, ikincisi birinci kabul edilir.

Örnek: *إِنْ أَتَيْتَنِي إِذْ كَلَّمْتَنِي أَكْرَمْتُكَ* / Bana gelir, benimle konuşursan sana ikram ederim.

Bu örnekte son (üçüncü) görüşe göre, “*أَكْرَمْتُكَ*”cümlesi, ikinci şart olan “*إِنْ كَلَّمْتَنِي*” şartının cevabıdır. “*إِنْ أَتَيْتَنِي*” cümleleri ise birinci şart olan “*إِنْ أَتَيْتَنِي*” şartının cevabıdır. Buna göre birinci şart olan “*إِنْ أَتَيْتَنِي*” cümlesi mana da geride (muahhar) sayıldığından, kişi önce gelip sonra konuşursa ona ikram etmek gerekli olmaz, ancak önce konuşur sonra gelirse ona ikram etmek vacip olur. Çünkü cevap ikinci şarta bağlanmıştır.²⁰⁷

İbn Hişam'ın bu i'tiraz konusu ile ilgili müstakil bir risalesi mevcuttur.²⁰⁸

²⁰⁴ el-Eşmûnî, *Menhecu's-salik ila Elfiyyeti'bni Malik*, IV, 29.

²⁰⁵ er-Radî, *Şerhu Kâfiyyeti İbni'l-Hacib*, II, 394.

²⁰⁶ el-Eşmûnî, *Menhecu's-salik ila Elfiyyeti'bni Malik*, IV, 30.

²⁰⁷ Kerirî, *Uslubu's-Şart*, s. 285-286.

²⁰⁸ es-Süyûtî, *el-Eşbah*, IV/104-112; Kerirî, *Uslubu's-Şart*, s. 289.

İki şart peş peşe gelip aralarında ki bağlantı atıf “و” ile yapılmışsa cevap her ikisininindir.

Örnek: **إِنْ تَأْتِي وَ إِنْ تُحْسِنُ إِلَيَّ أَحْسِنُ إِلَيْكَ:**

“Bana gelir ve iyilik yaparsan ben de sana iyilik yaparım.”

Eğer “و” ile atıf yapılmışsa cevap ikisinden birine aittir.

Örnek: **إِنْ جَاءَ زَيْدٌ أَوْ إِنْ جَاءَتْ هِنْدٌ فَأَكْرِمُهُ أَوْ فَأَكْرِمِهَا:**

“Zeyd veya Hind gelirse ona (Zeyd’e veya Hind’e) ikram et.”

Şayet “ف” ile atıf yapılmışsa, mezkûr cevap ikinci şartın olup, ikinci şart ve cevabı da birinci şartın cevabı sayılır.²⁰⁹

Örnek: **إِنْ تَأْتِي فَإِنْ تُحْسِنُ إِلَيَّ أَحْسِنُ إِلَيْكَ:**

“Eğer bana gelir ve iyilik yaparsan ben de sana iyilik yaparım.”

6. Şart Fiili'nin Hazfi

Şart fiili, hazf olduğuna dair delil ve karine mevcut olduğu takdirde, ardından nafiye “لا” sı gelen “إِنْ” ve “مَنْ” den sonra bazen hazfolunur.²¹⁰

Örnek I: **تَكَلَّمْ بِخَيْرٍ وَإِلَّا فَاسْكُتْ:**/Hayır söyle, yoksa (eğer hayır söylemeyeceksen) sus.

Burada “وَإِلَّا” kelimesi “وَإِنْ لَا تَتَكَلَّمْ” takdirinde olup, makam karinesiyle şart fiili olan “تَتَكَلَّمْ” kelimesi hazfolunmuştur.

Örnek II: **مَنْ يُسَلِّمُ عَلَيْكَ فَسَلِّمْ عَلَيْهِ وَمَنْ لَا فَلَا تَعْبَأْ بِهِ:**/Kim sana selam verirse sen de ona selam ver. Kim de (sana selam vermezse)ona değer verme.

Burada “وَمَنْ لَا” kelimesi “وَمَنْ لَا يُسَلِّمُ عَلَيْكَ” takdirinde olup, makam karinesiyle şart fiili olan “يُسَلِّمُ” lafzı hazfolunmuştur.

Bazı durumlarda şart fiili, şart edatı ile birlikte hazfolunur.²¹¹

²⁰⁹ el-Eşmûnî, *Menhecu's-salik ila Elfiyyeti'bni Malik*, IV, 31-32.

²¹⁰ el-Eşmûnî, *Menhecu's-salik ila Elfiyyeti'bni Malik*, IV, 25-26; Mustafa Galayinî, *Camiu'd-durûsi'l-Arabiyye*, II, 198-199.

²¹¹ Bkz. el-Eşmûnî, *Menhecu's-salik ila Elfiyyeti'bni Malik*, IV, 27.

Örnek: فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ

“Onları siz öldürmediniz, onları ancak Allah öldürdü.”²¹²

Burada “فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ” lafzı cevap cümlesi olup, şart ve şart edatı hazfolunmuştur. Ayetin takdiri şöyledir: اِنْ اَفْتَحَرْتُمْ بِقَتْلِهِمْ فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ/Eğer onları öldürmekle övünüyorsanız (aslında) onları siz öldürmediniz.

Bazen de şart cümlesinin bir kısmı hazfolunur.²¹³

Örnek: وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ

“Şayet müşriklerden biri senden eman isterse ona eman ver.”²¹⁴

Burada şart edatı olan “إِنْ”den sonra bir fiilin gelmesi gerektiğinden anlaşılıyor ki, “أَحَدٌ” failinin fiili hazfolunmuştur.

7. CevabFiilinin Hazfi

Cevab fiili, şartın lafzan veya ma’nen mazi²¹⁵ olması ve karinenin de mahzufa delalet etmesi durumunda hazfolunur.²¹⁶

Örnek I: أَنْتَ فَايِزٌ إِنْ اجْتَهَدْتَ/Şayet çalışırsan başarılı olursun.

Bu örnekte şart olan “إِنْ اجْتَهَدْتَ” cümlesinin cevabı mahzuf “تَفُزُ” cümlesidir. İbarenin takdiri şöyledir: أَنْتَ فَايِزٌ إِنْ اجْتَهَدْتَ تَفُزُ

Burada şartın başındaki isim cümlesi mahzuf cevaba karinedir.

Örnek II: أَنْتَ خَاسِرٌ إِنْ لَمْ تَجْتَهِدْ/Şayet çalışmazsan başarısız olursun.

Burada “إِنْ لَمْ تَجْتَهِدْ” şartının cevabı mahzuf olan “تُخْسِرُ” lafzıdır. Bu ibarenin takdiri şöyledir: أَنْتَ خَاسِرٌ إِنْ لَمْ تَجْتَهِدْ تُخْسِرُ

²¹² Enfal, 8, 17.

²¹³ Bkz. el-Eşmûnî, *Menhecu's-salik ila Elfiyyeti'bni Malik*, IV, 27; Mustafa Galayinî, *Camiu'd-durûsi'l-Arabiyye*, II, 202.

²¹⁴ Tevbe, 9, 6.

²¹⁵ Fiil-i muzari, “لم” edatı ile beraber kullanılırsa lafzan ve zahiren muzari olsa da mana bakımından mazi sayılır.

²¹⁶ el-Eşmûnî, *Menhecu's-salik ila Elfiyyeti'bni Malik*, IV, 25; Mustafa Galayinî, *Camiu'd-durûsi'l-Arabiyye*, II, 199.

Burada şartın önündeki isim cümlesi mahzuf cevaba karine olmuştur. Cevabın hazf olunabilmesi için şartın mazi olması gerekli olduğu için şart mazi olmazsa cevabın hazfı mümkün değildir. Bu nedenle “أَنْتَ فَائِزٌ إِنْ تَجْتَهِدُ” demek caiz değildir.²¹⁷

Cevabu’ş-şartın hazfı, caiz ve vacib olmak üzere iki kısımdır.

a) Cevabu’ş-şart’ın cevazen hazfolunduğu yer: Terkidde cevap olmaya elverişli bir şey bulunmazsa cevabın hazfı caizdir. Bu da şartın cevabı bildirmesi ve şartın soruya cevap olarak gelmesi durumunda gerçekleşir.

Örnek I: “فَإِنْ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْنَعَ نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سَلْمًا فِي السَّمَاءِ فَتَأْتِيَهُمْ بِآيَةٍ”

“Bir delik açıp yerin dibine inerek yahut bir merdiven kurup göğe çıkarak onlara mucize getirmeye gücün yetiyorsa (durma, yap.)”²¹⁸

Burada şartın cevabı mahzuf “فَأَفْعَلُ”dir. Mahzuf cevaba şartın kendisi delalet etmektedir.

Örnek II: أَتُكْرِمُ سَعِيدًا؟ / Said’e ikram eder misin? diye soran bir kimseye “إِنْ/şayet çalışırsa” şeklinde cevap verilirse burada cevabın hazf olunduğu anlaşılır. İbarenin takdiri şöyledir: إِنْ/şayet çalışırsa ona ikram ederim.

Burada cevap sual karinesinin delaleti ile hazf olunmuştur.²¹⁹

b) Cevabu’ş-şart’ın vucûben hazfolunduğu yerler üç tanedir:

1- Cevabu’ş-şart’ın karine ve delili manada cevap ise cevabu’ş-şart’ın hazfı vaciptir. Bu durumda karine ve delilin önde bulunması gerekir.

Örnek: وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ

“Eğer (gerçekten) iman etmiş kimseler iseniz üstün olan sizlersiniz.”²²⁰

2- Şartın, kase ve cevabu’l kase arasında bulunması durumunda. Bu durumda cevabu’ş-şartın karine ve delilinin sonda bulunması gerekir.

²¹⁷ el-Eşmûnî, *Menhecu’s-salik ila Elfiyyeti’bni Malik*, IV, 25; Mustafa Galayinî, *Camiu’d-durûsi’l-Arabiyye*, II, 199.

²¹⁸ Enam, 6, 35.

²¹⁹ el-Eşmûnî, *Menhecu’s-salik ila Elfiyyeti’bni Malik*, IV, 25; Mustafa Galayinî, *Camiu’d-durûsi’l-Arabiyye*, II, 199.

²²⁰ Ali İmran, 3, 139.

Örnek: والله/Allah'a and olsun ki eğer sen kalkarsan ben kalkmayacağım.

3- Şartın, cevabu'ş-şart'a delalet eden cümlenin cüzleri arasında bulunması durumunda.

Örnek: أَنْتَ إِنْ إِجْتَهَدْتَ نَاجِحٌ/Eğer çalışırsan başarılı olursun.²²¹

Bu üç durumda cevabu'ş-şartın hazfı vaciptir.

Cevabu'ş-şartın hazfolunduğu yerde fiilü'ş-şartın mutlaka fiili mazi veya” lem” ile meczum fiili muzari olması gerekir.

Örnek: وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ

“Andolsunki, eğer onlara Gökleri ve yeri kim yarattı? diyesorsan, mutlaka “Allah” derler.”²²²

Burada “لَيَقُولُنَّ اللَّهُ” cümlesi kasemin cevabı olup hazfedilen cevabu'ş-şarta delalet etmektedir.

Hazfolunmuş cevabu'ş-şart'ın şartı, fiili mazi olması gerektiğinden “والله إِنْ تَقُمْ لَأَقُومَنَّ” söylemek şiir zaruretinin dışında caiz değildir.²²³

8. Şart Ve Cevabın Birlikte Hazfı

Karine bulunduğu takdirde şart ve cevap birlikte hazf olunur ve sadece şart edatı zikredilir. Ancak bu durum şiir zaruretinin dışındadır, nesirde bulunmaz.²²⁴

Örnek: قَالَتْ بَنَاتُ الْعَمِّ يَا سَلْمَى وَإِنْ كَانَ فَقِيرًا مُعْدِمًا قَالَتْ وَإِنْ

“Amcakızları dedi ki; “ ey Selma o (seni isteyen kimse) her şeyini kaybetmiş, fakir olsa da (razı olur musun?) ” Selma, “ velev ki öyle bile olsa (razıyım) dedi.”

Bu şiirde “وَإِنْ” kelimesi , “وَإِنْ كَانَ فَقِيرًا مُعْدِمًا فَقَدْ رَضِيْتَهُ” takdirindedir. Görüldüğü gibi şart olan “كَانَ فَقِيرًا مُعْدِمًا” ile cevap olan “فَقَدْ رَضِيْتَهُ” cümleleri hazfolunmuş ve şart edatı tek başına “وَإِنْ” şeklinde kalmıştır.

²²¹ el-Eşmûnî, *Menhecu's-salik ila Elfiyyeti'bni Malik*, IV, 25; Mustafa Galayinî, *Camiu'd-durûsi'l-Arabiyye*, II, 199.

²²² Lokman, 31, 25.

²²³ el-Eşmûnî, *Menhecu's-salik ila Elfiyyeti'bni Malik*, IV, 30.

²²⁴ el-Eşmûnî, *Menhecu's-salik ila Elfiyyeti'bni Malik*, IV, 26; Mustafa Galayinî, *Camiu'd-durûsi'l-Arabiyye*, II, 201.

9. Fiil-İ Muzarinin Gizli “ن” İle Meczum Olduğu Yerler

Fiil-i muzari başında “ ف ” ve “ و ” bulunmaksızın emir, nehiy, istifham, temenni, teracci, arz ve tahziz gibi talep ifade eden lafızlardan sonra gelirse mukadder olan “إن” li şart fiilinin cevabı olduğundan meczum olur.

a- Emir:

Örnek: زُرْنِي أَكْرِمَكَ/Beni ziyaret et ki sana ikram edeyim.

Bu terkip, إِنَّ تَزُرْنِي أَكْرِمَكَ takdirindedir.

b- Nehiy:

Örnek: لَا تَفْعَلِ الشَّرَّ يَكُنْ خَيْرًا لَّكَ/Şer işleme ki senin için hayır olur.

Bu terkip, إِنَّ لَمْ تَفْعَلِ الشَّرَّ يَكُنْ خَيْرًا لَّكَ takdirindedir.

c- İstifham:

Örnek: هَلْ عِنْدَكُمْ مَاءٌ أَشْرَبُهُ?/Yanınızda su var mı içeyim?

Bu terkip, إِنَّ يَكُنْ عِنْدَكُمْ مَاءٌ أَشْرَبُهُ takdirindedir.

d- Temenni:

Örnek: لَيْتَ لِي مَالًا أَنْفِقُهُ/Keşke malım olsa da infak etsem.

Bu terkip, إِنَّ يَكُنْ لِي مَالٌ أَنْفِقُهُ takdirindedir.

e- Teracci:

Örnek: لَعَلَّكَ تُطِيعُ اللَّهَ تَفْرُجُ بِالسَّعَادَةِ /Allaha itaat ederek mutluluğa ulaşman ümit edilir.

Bu terkip, إِنَّ تُطِيعُ اللَّهَ تَفْرُجُ بِالسَّعَادَةِ takdirindedir.

f- Arz:

Örnek: أَلَا تَنْزِلُ نُصِيبُ خَيْرًا /Misafir olarak kalıp da hayra nail olasın.

Bu terkip, إِنَّ تَنْزِلُ نُصِيبُ خَيْرًا takdirindedir.

g- Tahziz:

Örnek: هَلَّا تَجْتَهِدُ تَنَلَّ خَيْرًا /Çalışıp hayra nail olsana.

Bu terkip, إِنَّ تَجْتَهِدُ تَنَلَّ خَيْرًا, takdirindedir.

Yukarıda ki misallerde görüldüğü gibi fiil-i muzari gizli bir “إن” ile meczum olmuştur. Ancak verilen örnekler dikkatlice incelendiğinde cevap olarak gelen muzari ile baş tarafta bulunan emir, nehiy, istifham vb. lafızlar arasında sebebiyet- müsebbebiyet ilişkisi olduğu görülmektedir. Şayet böyle bir ilişki yoksa bunlardan sonra gelen muzari meczum değil, merfudur.

Örnek: لَا تُكْفِرُ تَدْخُلُ النَّارَ /Kâfir olma, cehenneme girersin.

Bu söz, şart cümlelerinin özünde bulunan sebebiyet –müsebbebiyet ilişkisi mulahaza edilerek muzarinin meczum olması suretiyle okunamaz. Çünkü “kâfir olmazsan cehenneme girersin” sözünün manasının yanlış olduğu açıktır. Kâfir olmamak cehenneme girmeye sebep değil, aksine cennete girmeye sebeptir.²²⁵

Lafız yönünden haberî olup, mana bakımından talebî (emir, nehiy, istifham gibi) olan lafızdan sonra gelen fiil-i muzari de meczum olur.²²⁶

Örnek:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابِ
الْإِيمِ

تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ يَغْفِرُ لَكُمْ
ذُنُوبَكُمْ

“Ey iman edenler! Sizi acı bir azaptan kurtaracak bir ticaret göstereyim mi size? Allah’a ve peygamberine inanır, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihat edersiniz. Eğer bilerseniz, bu sizin için çok hayırlıdır. O da sizin günahlarınızı bağışlar.”²²⁷

Burada “يَغْفِرُ” fiil-i muzarisinin meczum olması, lafzan haberî manen ise talebî olan “تُجَاهِدُونَ-تُؤْمِنُونَ” fiillerinden dolaydır. Çünkü bunlar “آمِنُوا” ve “جَاهِدُوا” takdirindedir. Hakikatte günahların mağfiretine sebep olan şey ancak iman ve cihattır. “يَغْفِرُ” fiil-i muzarisi

²²⁵ Abdurrahman el-Cami, *el-Fevaid’üz-ziyayiye*, s. 356-357; Mustafa Galayinî, *Camiu’d-durûsi’l-Arabiyye*, II, 203-204.

²²⁶ İbn Hişam, *Şerhu Katri’n-neda*, s. 81; Mustafa Galayinî, *Camiu’d-durûsi’l-Arabiyye*, II, 203.

²²⁷ Saff, 61, 10-11.

“هَلْ أَدُلُّكُمْ” deki istifhamdan dolayı meczum olmamıştır. Çünkü kârlı ticarete delalet etmek, o yolu göstermek, mağfirete sebep değildir. Allah herkese o kârlı yolu gösterir, beyan eder ancak herkesi mağfiret etmez.

10. Şart Ve Cevab Cümlelerinin İ'rabı

Şart ve cevab, fiil-i muzari olursa her ikisinin de meczum olması vaciptir. Bu durumda merfu olması zayıftır.²²⁸

Örnek: *إِنْ يَنْتَهُوا يُعْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ*

“Eğer vazgeçerlerse geçmişteki günahları bağışlanır.”²²⁹

Şart, mazi veya “لم”li fiil-i muzari olup cevab ise muzari olursa cevabın meczum olması veya cevab cümlesi mahallen meczum olmak üzere muzarinin merfu olması caizdir.²³⁰

Örnek I:

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا نُوفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمَالَهُمْ فِيهَا

“Her kim dünya hayatını ve onun süsünü arzu ederse, Biz onlara dünyada yaptıklarının karşılığını tamamen öderiz.”²³¹

Örnek II: *إِنْ لَمْ تَقُمْ أَقُمْ / أَقُمْ: Şayet sen kalkmazsan ben kalkarım.*

Şart, muzari, cevab mazi olursa şartın meczum olması vaciptir.²³²

Örnek: *مَنْ يُقُمْ لَيْلَةَ الْقَدْرِ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ*

“Her kim kadir gecesini inanarak ve sevabını Allah’tan bekleyerek ihya ederse geçmiş günahları mağfiret olunur.”²³³

Şart veya cevab mazi olursa mahallen meczum olur.²³⁴

Örnek: *إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنَّاكُمْ لِأَنْفُسِكُمْ*

²²⁸ el-Eşmûnî, *Menhecu's-salik ila Elfiyyeti'bni Malik*, IV, 16; Mustafa Galayinî, *Camiu'd-durûsi'l-Arabiyye*, II, 205.

²²⁹ Enfal, 8, 38.

²³⁰ el-Eşmûnî, *Menhecu's-salik ila Elfiyyeti'bni Malik*, IV, 16; Mustafa Galayinî, *Camiu'd-durûsi'l-Arabiyye*, II, 205.

²³¹ Hüd, 11, 15.

²³² el-Eşmûnî, *Menhecu's-salik ila Elfiyyeti'bni Malik*, IV, 16; Mustafa Galayinî, *Camiu'd-durûsi'l-Arabiyye*, II, 205.

²³³ *Buhari*, Savm, 6; *Tirmizî*, Deavât, 84.

²³⁴ el-Eşmûnî, *Menhecu's-salik ila Elfiyyeti'bni Malik*, IV, 16; Mustafa Galayinî, *Camiu'd-durûsi'l-Arabiyye*, II, 206.

“İyilik ederseniz kendinize iyilik etmiş olursunuz.”²³⁵

Cevab , “ف” ile beraber olan muzari olursa meczum olması caiz değildir. Mutlaka merfu olur. Bu durumda cevap cümlesi de mahallen meczumdur.²³⁶

Örnek: وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللَّهُ مِنْهُ:

“Ve her kim bir daha böyle yaparsa elbette Allah Teâlâ ondan intikamını alır.”²³⁷

Cevab “ف” veya “اذا” ile beraber olan bir cümle olursa mahallen meczum olur.²³⁸

Örnek I: إِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَاءَكُمْ الْفَتْحُ:

“Fetih istiyorsanız, size fetih gelmiştir.”²³⁹

Örnek II: وَإِنْ تُصِيبْهُمْ سَيِّئَةٌ بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيْدِيَهُمْ إِذَا هُمْ يَقْنَطُونَ:

“Eğer kendi işledikleri şeyler sebebiyle başlarına bir kötülük gelirse, bir de bakarsın ki ümitsizliğe düşerler.”²⁴⁰

“و” ile beraber olan bir fiil-i muzari, cevabu’ş-şarttan sonra bulunursa cevap üzerine atfedilerek meczum, cümle-i müste’nefe kabul edilerek merfu ve mukadder “أَنْ” ile mansub olması caizdir.²⁴¹

Örnek: وَإِنْ تُبْذُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْضَعُوا يُحَاسِبُكُمْ بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ:

“Eğer siz içinizdekini açıklar, yahud, gizlerseniz Allah onunla sizi hesaba çeker ve dilediğini affeder, dilediğine de azap eder.”²⁴²

11. İsim Olan Şart Edatları’nın İ’rabı

a- Cezmeden şart ismi, harf-i cer veya muzaf isimden sonra gelirse harf-i cer veya muzaf isimle mahallen mecrur olur.²⁴³

²³⁵ İsra, 17, 7.

²³⁶ el-Eşmûnî, *Menhecu’s-salik ila Elfiyyeti’bni Malik*, IV, 16; Mustafa Galayinî, *Camiu’d-durûsi’l-Arabiyye*, II, 206.

²³⁷ Maide, 5, 95.

²³⁸ el-Eşmûnî, *Menhecu’s-salik ila Elfiyyeti’bni Malik*, IV, 16; Mustafa Galayinî, *Camiu’d-durûsi’l-Arabiyye*, II, 206.

²³⁹ Enfal, 8, 19.

²⁴⁰ Rum, 30, 36.

²⁴¹ Mustafa Galayinî, *Camiu’d-durûsi’l-Arabiyye*, II, 206.

²⁴² Bakara, 2, 284.

Örnek I: عَمَّنْ تَتَعَلَّمُ أَتَعَلَّمُ/Kimden ilim öğrenirsen ben de (ondan) öğrenirim.

Burada “ مَنْ ” şart ismi, harf-i cer’den (عَنْ) sonra geldiğinden mahallen mecrur olmuştur.

Örnek II: صَحِيفَةً مَا تَكْتُبُ أَكْتُبُ/hangi sayfayı yazarsan ben de (onu) yazırım.

Burada “مَا” şart ismi, muzaf isimden (صَحِيفَةً) sonra geldiğinden muzafun ileyh olmak üzere mahallen mecrur olmuştur.

b- Şart edatı, “ إِذَا ” nın dışında zaman veya mekân zarfı olur ve edattan sonraki fiil de nevasih’ten (Efal-i kulub gibi) değilse şart veya cevap fiilinin zarfı (mefûlu fih) olmak üzere mahallen mansub olur. Eğer şart edatı “ إِذَا ” olur veya fiil-i şart mübteda ve haber’i neshedenlerden olursa, “ إِذَا ” nın amili cevap fiili, neshedenin haberi de zarfın amili olur.²⁴⁴

Örnek I: مَتَى يُقْبَلُ فَصَلُّ الرَّبِيعِ يَعْتَدِلُ جَوْثًا/İlkbahar geldiğinde hava normale döner.

Burada zaman zarfı olan şart ismi (مَتَى), fiil-i şart’ın (يُقْبَلُ) zarfı (mefûlu fih) olmak üzere mahallen mansubtur.

Örnek II: أَيْنَ تَجْلِسُ أَجْلِسُ/Nereye oturursan ben de (oraya) otururum.

Burada mekân zarfı olan şart ismi (أَيْنَ), fiil-i şart’ın (تَجْلِسُ) veya cevap-ı şart’ın (أَجْلِسُ) zarfı (mefûlu fih) olmak üzere mahallen mansubtur.

Örnek III: إِذَا تُصِيبَكَ خِصَاصَةٌ فَتَحَمَلْ إِسْتَنْغِنَ مَا أَغْنَاكَ رَبُّكَ بِالْغِنَى

Rabbin seni zengin yaparak müstağni/ ihtiyaçsız kıldıkça kimseye muhtac olma. Sana fakirlik isabet edince de tahammül et, sabırlı ol.²⁴⁵

Burada “ إِذَا ” şart edatı, zarf (mefûlu fih) olmak üzere mahallen mansub ve amili de cevap fiili (فَتَحَمَلْ)dir.

Örnek IV: أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ²⁴⁶/Nerede olursanız ölüm size ulaşır.

²⁴³ Abbas Hasan (1398/1978), *en-Nahvu'l-Vâfi maa rabtihi bi'l-esâlîbi'r-rafi'a ve'l-hayati'l-lugaviyyeti'l-müteceddide*, Mısır: Daru'l-Maarif, 1968, IV, 438; Mustafa Galayinî, *Camîu'd-durûsi'l-arabiyye*, II, 209.

²⁴⁴ Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, IV, 438-39, II, 276; Mustafa Galayinî, *Camîu'd-durûsi'l-Arabiyye*, II, 197 ; el-Antâkî, Muhammed, *el-Minhâc fi'l-kavâid ve'l-i'râb*, Beyrut: Daru's-Serefi'l-Arabî, I. Baskı, 1427/2006, s. 173.

²⁴⁵ Bu beyit, İbn Hişam'ın *Muğni'l-lebib* adlı eserinin ve Abbas Hasan'ın *en-Nahvu'l-Vâfi* adlı eserinin şevahidindedir. Bkz. *Muğni'l-lebib*, I, 93; *en-Nahvu'l-Vâfi*, IV, 441.

²⁴⁶ Nisa, 4, 78.

Burada mekân zarfı olan şart ismi (أينما), fiil-i şart'ın (تكونوا) haberinin veya cevap-ı şart'ın (يُذَرِّكُكُمْ) zarfı olmak üzere mahallen mansubtur.

c- Şart edatı, zaman ve mekân manası olmaksızın sadece hadese delalet ederse fiil-i şart'ın mefûlu mutlak'ı olmak üzere mansub olur.²⁴⁷

Örnek: أَيَّ إِكْرَامٍ تُكْرِمُ أَكْرِمُ /Nasıl ikram edersen ben de öyle ikram ederim.

Burada şart edatı (أَيَّ), fiil-i şart'ın (تُكْرِمُ) mefûlu mutlak'ı olmak üzere mansuptur.

d- Şart edatı, hadese delalet etmeyip zata delalet eder ve kendisinden sonra gelen fiil-i şart lazım fiil veya mefûlunu almış müteaddi fiil yahut mübteda ve haber'i neshedenlerden (efal-i kulub gibi) olursa, bu durumlarda şart edatı mübteda olur. Haberi de şart cümlesi veya cevap cümlesi yahut şart ve cevap cümlesinin tamamıdır.²⁴⁸

Örnek I: وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ /Her kim Allah'a ve Peygamberine hicret etmek maksadıyla evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse, kuşkusuz onun mükâfatı Allah'a düşer.²⁴⁹

Burada şart edatı (مَنْ), mübteda olmak üzere mahallen merfu, haberi de şart (يَخْرُجْ) veya cevap (فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ) yahut şart ve cevap cümlelerinin tamamıdır. Bilindiği gibi fiil-i şart (يَخْرُجْ) lazım fiildir.

Örnek II: مَا تَفْعَلُهُ تَلْفَهُ /Ne yaparsan (karşılığını) bulursun.

Burada şart edatı (مَا), mübteda olmak üzere mahallen merfu, haberi de şart (تَفْعَلْ) veya cevap (تَلْفَهُ) yahut şart ve cevap cümlelerinin tamamıdır. Bilindiği gibi fiil-i şart (تَفْعَلْ) mefûlunu almış müteaddi fiildir.

Örnek III: وَمَنْ تَكُنِ الْعَلِيَاءُ هَمَّةً نَفْسِهِ فَكُلُّ الَّذِي يَلْقَاهُ فِيهَا مُحَبَّبٌ

Yücelik kimin ideali olursa, o uğurda karşılaştığı her şey sevimlidir.²⁵⁰

²⁴⁷ Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, IV, 438; Mustafa Galayinî, *Camiu'd-durûsi'l-Arabiyye*, II, 197

²⁴⁸ Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, IV, 438; Mustafa Galayinî, *Camiu'd-durûsi'l-arabiyye*, II, 209.

²⁴⁹ Nisa, 4, 100.

²⁵⁰ Bu beyit Abbas Hasan'ın *en-Nahvu'l-Vâfi* adlı eserinin şevahidindedir. Bkz. *a. g. e.*, IV, 439.

Burada şart edatı (مَنْ), mübteda olmak üzere mahallen merfu, haberi de şart (تَكُنُ الْعَلِيَاءُ) veya cevap (فَكُلُّ الَّذِي يَلْقَاهُ فِيهَا مُحَبَّبٌ) yahut şart ve cevap cümlelerinin tamamıdır. Bilindiği gibi fiil-i şart (تَكُنُ), mübteda ve haber'i neshedenlerdendir.

Görüldüğü gibi isim olan bütün şart edatlarının amili fiil-i şart'tır. Ancak şart edatı “إِذَا” olur veya fiil-i şart mübteda ve haber'i neshedenlerden olursa, “إِذَا”nın amili fiil-i cevap, neshedenin haberi de zarfın amili olur.²⁵¹

III. DEĞERLENDİRME

Şart kavramının, nahiv ilmi ile diğer ilimler arasındaki birleştiği ve ayrıldığı noktaları şöyle özetleyebiliriz:

Nahiv ilminde şartın oluşumu, şart edatı, şart cümlesi ve cevap cümlesi ile gerçekleşir. Mantık ilminde ise, şart edatı ile oluştuğu gibi, ayrıca “inâd” edatları denilen “او” (yâ), “اما” (veyâ) gibi edatlarla da oluşur. Nitekim “العدد إما زوج و إما فرد” (sayı ya çifttir veya tektir) örneğinde olduğu gibi şart edatı olmaksızın mantıkçılara göre buna “şartlı ayırık önerme” (kaziye-i şartıyye-i munfasıla) denir.

Mantıktaki şartlı önermelerin bir kısmı ise nahiv ilmindeki şart kavramı ile örtüşür. Nitekim “kaziye-i şartıyye-i muttasıla” denilen bitişik şartlı önermeler nahiv ilminde kullanılan “ان”, “لو”, “كلما” ve “اذا كان” gibi edatlarla oluşturulur. Örnek olarak “كلما طلعت ” “إن كان الجو ممطرا فالأرض مبلولة”; (Her ne zaman güneş doğarsa gündüz olur); “الشمس فالنهار موجود” (Hava yağışlı ise yer ıslaktır) örneklerinde olduğu gibi “kaziyye-i şartıyye-i muttasıla” (bitişik şartlı önerme) nahiv âlimlerine göre de şart cümlesi olup şart edatı, şart cümlesi ve cevap cümlesinden oluşmuştur. Ancak nahivciler şart edatından sonra gelene “şart cümlesi”, sonraki cümleye de “cevab/cezâ cümlesi” demişlerdir. Mantıkçılar ise birincisine “mukaddem”, ikincisine “tâlî” ismini verirler.

Usulcülerin ve fıkıhçıların kullandığı şart kavramı ile nahivde kullanılan şart kavramının durumuna gelince, yine bazı noktalarda ayrıldıkları ve bazı noktalarda örtüşükleri görülür. Nitekim nikâh akdinin sahîh olabilmesi için şâhitlik şartı, şart edatı ve şart ve cevap cümleleri olmaksızın “لا نكاح إلا بولي وشاهدي عدل” (Nikâh ancak veli ve iki âdil şâhid ile sahîh olur)²⁵² hadisinin metninde geçen olumsuz bir cümleden istinbat edilmiştir. Bu cümle nahivcilere göre şart cümlesi sayılmaz.

²⁵¹ Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, IV, 439.

²⁵² *Tirmizi*, Nikâh, 14.

Fıkıhçılara göre takyîdî şartların oluşumu “ علي ”, “ بشرط ”, “ بقيد ” gibi kelimeler kullanılarak yapılır. Nitekim “ بعث هذا الثوب على أن يأدي دينه بعد شهر ” denildiğinde, bu cümle fıkıhçıların ıstılahında bir takyîdî şarttır. Ancak nahivciler bu ve benzeri ifâdelere “şart” adını vermezler. Zira onlara göre bu söz, şartın erkânı sayılan şart edatı, şart cümlesi ve cevap cümlesinden oluşmamıştır.

Usul-i fıkıh ve Furû-i fıkıhta kullanılan bazı şart cümleleri ise, Nahivde kullanılan şart cümleleri ile birleşir. Nitekim şer’î/hakîkî şartlardan sayılan yetim çocuklara mallarının teslim edilebilmesi için çocuğun rüşd çağına ermesinin şart koşulduğunu ifade eden Nisâ sûresinin 6’ncı ayeti buna örnektir. “فإن أنستم منهم رشدا فادفعوا اليهم أموالهم.” Burada âyet-i kerîme şart edatı ile şart ve cevap cümlelerinden oluşmuştur. Bu şart, usulcülere göre hakîkî /şer’î şartlardan olup nahivcilere göre de “şart” olarak kabul edilir.

Fıkıhçılara göre ca’lî şartlardan sayılan “takyîdî” ve “ta’likî” şartlarda da durum aynıdır. Nitekim “إن دخلت دار أبيك فأنت طالق”/Şayet babanın evine girersen boşsun” sözünde, zevcesinin boşanmasını babasının evine girmeye bağlayan kocanın kullandığı bu ifâde, hem nahivciler hem de fıkıhçılar açısından “şart” olarak kabul edilir.

İKİNCİ BÖLÜM

ARAP DİLİNDE ŞART EDATLARI

I. ŞART EDATLARINA NAHİVCİLER VE USULCÜLERİN BAKIŞI

İlk nahivciler, “şart” konusunu özel bölümlerde/baplarda incelemişlerdir. Nitekim Sîbeveyhi, şart edatlarını “باب الجزاء /Ceza Bölümü” diye isimlendirdiği bölümde incelemiştir. Müberred ve diğer eski nahivciler de bu metodu takip etmişlerdir.²⁵³ Sonradan gelen nahivciler ise, şart edatlarını “Fiil-i muzarii cezm edenler ve zarflar” bölümlerinde ele almışlardır.²⁵⁴ Bazı nahivciler de, edatlar hakkında müstakil eserler telif edip şart edatlarını bu arada zikrederler. Nitekim ez-Zeccacî, *Hurufu'l-meanî*; er-Rummanî, *Maani'l-Huruf*; el-Heravî, *el-Üzhiyye fi İlmi'l-huruf*; el-Mâlekî, *Rasfu'l-Mebanî fi Şerhi Hurûfi'l-Meânî* adlı eserlerinde, İbn Hişam ise *Muğni'l-Lebib adlı* eserinin birinci babında bütün edatları araştırmışlardır. Ayrıca Hasan AKDAĞ, *Arab Dilinde Edatlar*; Mehmet ÇELEN, *Arapça 'da Edatlar*; M. Sadi ÇÖĞENLİ vd., *Arapça Edatlar ve Deyimler Sözlüğü*; Hüseyin YAZICI, *Arapça' da Edatlar* ve M. Meral ÇÖRTÜ, *Arapça Cümle Kuruluşu ve Tercüme Tekniği* adlı kitaplarında günümüz Türkçesiyle şart edatlarını açıklamışlardır.

Usûl-i fıkıh âlimleri, edatlar konusunu çok önemsedikleri için kitaplarında şart edatları ve bütün edatları ele alan bölümler oluşturmuşlardır. Bazı usulcüler açtıkları bu özel bölümlere باب القول فى حروف المعاني veya باب حروف المعاني gibi isimler vermişlerdir. Böylece usulcüler diğer usul konuları gibi şart edatlarına da önem verdiklerini göstermişlerdir.

Usulcüler, lafızlar manaların kalıpları olduğu için ve fikhî hükümler lafızlardan istinbat edildiğinden dolayı kelime ve cümlelerin delaletleri konusunu çok önemseyip üzerinde hassasiyetle durmuşlardır. Ancak nahivcilerle usulcülerin kelimelere ve edatlara bakış açıları çok farklıdır. Çünkü nahivcilerin kelime ve edatları incelemeleri çok geniş ve

²⁵³ Sîbeveyhi, *el-Kitab*, I, 132-135, III, 56-93, 263, 3/56-93, 110-114, IV, 220; el-Müberred, *el-Muktazab*, II, 45.

²⁵⁴ eş-Şatibî, *el-Makasidü's-Şafiye fi şerhi'l-Hulasati'l-Kâfiye*, V, /95; Abdurrahman el-Camî, *el-Fevaidü'z-Ziyaiyye*, s. 352; İbn Hişam, *Şerhu Katri'n-Neda*, s. 85; el-Eşmûnî, *Menhecü's-salik ila Elfiyeti İbni'l-Malik*, IV, 11; İbn Akil, *Şerhu İbni'l-Akil ala Elfiyeti İbni'l-Malik*, II, 371; Birgivi, *el-İzhar*, s. 114; Mustafa el-Galayinî, *Camiu'd-Durûsi'l-Arabîyye*, II, 191; Ali el-Carim, *en-Nahvü'l-Vazih*, s. 41-44; Abduh er-Racihi, *et-Tatbiku'n-Nahvi*, Beyrut: Daru'n-nahdati'l-arabiyye, 1426/2004, s. 80.

²⁵⁵ eş-Şirazi, Ebu İshak İbrahim b. Ali, *el-Lüma' fi Usûli'l-fikh*, 1. Basım, Beyrut: Daru'l-kütüb, 1405/1985, s. 64; el-Karâfi, *Şerhu Tenkîhi'l-FUşûl*, s. 99, 106-110; İbn Abduş-Şekur, *Müsellemu's-Subut* (Abdulali Muhammed Nizamuddin'nin *Fevatihu'r-Rahamut* şerhi ile), I, 229, 248-250.

derin olmasına rağmen sadece lafız ve i'rab akselidir. Onlar lafzın ifade ettiği mana(mantuk) ile iktifa edip daha ilerisine (mefhum) gitmezler. Usulcülerin lafızlara bakışı ise, daha ziyade mana ve delalet açısından olduğu için kelimelerin hem mantuk hem de mefhum yönlerini göz önünde bulundurarak fikhî hükümleri istinbat etmişlerdir.²⁵⁶ Nitekim “doğrudan lafzın kapsamında olmayıp onun işaret ettiği veya ona dayanılarak elde edilen mana”²⁵⁷ diye tarif edilen “mefhum” kavramı, sadece usulcüler tarafından incelenmiş olup ne nahivciler ne de belâgatçılar tarafından ele alınmıştır.²⁵⁸

Usulcüler, edatları fikhî hükümlerin çıkarılmasındaki etkilerini ve pratikteki yansımalarını belirterek incelemeye tabi tutmuş ve kendi metotları çerçevesinde ele almışlardır. Bundan dolayı bütün edatları değil, sadece naslarda/delillerde sıkça zikredilenleri açıklamakla yetinmişlerdir. Nitekim bazı usulcüler “إذما، مهما، أنى، أيان” gibi edatların manalarını açıklamadan sadece bunların edatlar arasında bulunduğunu zikretmekle iktifa etmişlerdir.²⁵⁹

Nahivciler ve usulcülerin şart edatlarına bakış açısını kısaca belirttikten sonra, bu edatların özellikle nahiv ilminde kendi aralarındaki taksimini ele alacağız.

II. İSİM VE HARF OLMASI AÇISINDAN ŞART EDATLARININ TAKSİMİ

Şart edatları önce harf ve isim olmak üzere ikiye ayırılır. İsim de kendi arasında zarf-ı mekân, zarf-ı zaman ve zarf olmayanlar diye üç kısma ayırılır.²⁶⁰

A. HARF OLANLAR

إن، لو، لولا، لوما، إذما، أما، لما

B. İSİM OLANLAR

من، ما، مهما، متى، أيان، أين، أنى، حيثما، إذا، إذما، كلما، بينا، بينما، عندما، حينما، كيفما، أي

1. Zarf-ı Mekân Olanlar

أين، أنى، حيثما، عندما

²⁵⁶ Kerîrî, *Uslubu'ş-Şart*, s. 440.

²⁵⁷ Zekiyüddin Şa'ban, *Usûlü'l-fikh*,(trc. İbrahim Kâfi Dönmez, *İslam Hukuk İlminin Esasları*), s. 344; Ferhat Koca, “Mefhum”, *DİA*, XXVIII, 350-353.

²⁵⁸ Mustafa Cemaluddin, b. Cafer b. İnyetullah, *el-Bahsü'n-nahvî 'inde'l-Usûliyyîn*, Irak: Daru'r-Reşid, 1980, s. 276.

²⁵⁹ Kerîrî, *Uslubu'ş-Şart*, s. 401.

²⁶⁰ Eş-Şatibî, *el-Makasidü'ş-Şafiye*, VI, 101; el-Eşmünî, *Menhecü's-salik ila Elfiyyeti'bni Malik*, IV, 11; Abduh er-Racihî, *et-Tatbiku'n-Nahvî*, s. 80; Kerîrî, *Uslubu'ş-Şart*, s. 39; Mehmet Çelen, *Arapçada Edatlar*, s. 153.

2. Zarf-ı Zaman Olanlar

متى، أيان، إذا، إذاما، بينا، بينما، عندما، كلما

3. Zarf Olmayanlar

من، ما، مهما، كيف، أيّ

III. AMELİ /İŞLEVİ AÇISINDAN ŞART EDATLARININ TAKSİMİ

Şart edatları, âmîl olanlar (cezmedenler) ve âmîl olmayanlar (cezmetmeyenler) diye iki kısma ayrılırlar.

A. ÂMİL OLANLAR (CEZMEDENLER)

إن، إذما، إذاما، من، ما، أيّ، مهما، أين، أني، حيثما، متي، أيان، كيفما

B. ÂMİL OLMAYANLAR (CEZMETMEYENLER)

إذا، لو، لوما، لولا، لما، أما، كلما، كيف، عندما، بينا، بينما، حينما

Nahivciler, yukarıda geçen edatları geniş bir şekilde incelemiştir. Yukarıda belirttiğimiz gibi Usulcüler ise edatlara; daha ziyade mana ve delalet eksenli bakmışlar, bütün şart edatlarını değil, sadece naslarda/delillerde çokça zikredilen edatları incelemekle iktifa etmişlerdir.²⁶¹Usulcülerin ele aldıkları şart edatları şunlardır:

إن، من، ما، أين، أني، حيثما، متي، أيّ، إذا، لو، لولا، كيف، كلما

Görüldüğü gibi usulcülerin incelediği şart edatları çok fazla olmasa da nahivcilerin belirttiği edatlardan farklı değildir. Biz bu tezimizde ağırlıklı olarak nahivciler ile usulcülerin ortaklaşa kabul ettikleri edatlarda örtüşükleri (ittifak) ve ayrıştıkları (ihtilaf) noktaları ele alıp bu edatların fikhî hükümlerin çıkarılmasındaki (istinbat) etkilerini örnekleriyle açıklamaya çalışacağız. Öncelikli olarak ortak araştırma konusu olmuş edatları inceledikten sonra, sadece nahivcilerin ele aldığı edatları açıklayacağız.

²⁶¹ Kerîrî, *Uslûbü'ş-şart*, s. 400.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NAHİVCİLER VE USULCÜLERİN İNCELEDİKLERİ ŞART EDATLARI

I. NAHİVCİLER VE USULCÜLERİN ORTAKLAŞA İNCELEDİKLERİ ŞART EDATLARI

Nahivcilerle usulcülerin ortaklaşa ele aldıkları şart edatları şunlardır:

إِنْ، مَنْ، مَا، أَيْنَ، أَنَّى، حَيْثُمَا، مَتَّى، أَيُّ، إِذَا، لَوْ، لَوْلَا، كَيْفَ، كَلَّمَا

A. إِنْ

Türkçe’de *eğer, şayet, ise,se,sa* gibi²⁶² anlamlara gelen bu edat, nahivcilerin ittifakıyla harf olup²⁶³ şart edatlarının temeli (ümmü’l-bab) kabul edilir.²⁶⁴Çünkü *إِنْ*-i şartıyye hiçbir ayırım gözetmeden her şekilde yani, zat, zaman, mekân, akıllı ve akılsız varlıklarda kullanılır. Diğer edatların bazısı zaman zarfı olarak, bazısı mekân zarfı olarak, bazısı akıllı, bazısı da akılsız varlıklara tahsis edilerek kullanılır. Mesela, “ *متى* ” zaman için, “ *أين* ” mekân için, “ *من* ” akıllı varlıklar için, “ *ما* ” akılsız varlıklar için kullanılır.²⁶⁵

إِنْ-i şartıyye’nin bu durumu usulcüler tarafından da ittifakla benimsenmiştir.²⁶⁶Serahsî’nin açıkça ifade ettiği gibi: “Bu edat, Arap dilindeki konumu (vaz’ı) itibariyle sadece şart içindir. Diğerleri ise, şart için olmakla birlikte zaman, mekân gibi özel manaları içermektedirler.”²⁶⁷Amidî de *إِنْ* -i şartıyye’nin bu babta asıl olduğunu gerekçelendirirken şöyle demiştir: “ Şart sığalarının aslı *إِنْ* -i şartıyye’dir. Çünkü bu edat harftir, diğerleri ise isimdir. Ayrıca bu edat, şartın bütün suretlerinde kullanılırken diğerleri ise

²⁶² AKDAĞ, Hasan, *Arap Dilinde Edatlar*, Konya: Tekin Kitabevi, 1981, s. 33, ÇÖRTÜ, Mustafa Meral, *Arapça Cümle Kuruluşu ve TercümeTekniği*, İstanbul: İFAV, 2011, s. 100; ÇELEN, Mehmet *Arapça’da Edatlar*, 2. Basım, İstanbul: Kalem yay., 2006, s. 153.

²⁶³ Sibeveyhi, *el-Kitab*, III, 56-63; Müberred, *el-Muktazab*, II, 46; İbn Serrâc, *el-Usûl fi’n-Nahv*, II, 159; ez- Zeccacî, Ebü’l-Kasım Abdurrahman b. İshak, *el-Cümel fi’n-nahv*, Thk. Ali Tevfik, Ürdün: Müessesetü’r-risale Daru’l-emel, 1404/1984., s. 211.

²⁶⁴ Sibeveyhi, *el-Kitab*, III, 63; Müberred, *el-Muktazab*, II, 49; eş-Şatibî, *el-Makasidu’s-Şa’fiye*, VI, 101; İbn Malik *Şerhu’l-Kâfiyeti’s-Şa’fiye*, III, 1610.

²⁶⁵ Müberred, *el-Muktazab*, II, 49; İbn Hişam, *Şerhu Şuzuri’z-Zeheb*, s. 334.

²⁶⁶ et-Teftâzânî, Sa’düddin Mesud b. Ömer, *et-Telvih ila keşfi hakaiki’t-Tenkîh*, Kahire: Matbaatü Muhammed Ali Subeyh ve evladih, 1377/1973., I, 120; es-Sübki, Ebu Nasr Tacuddin Abdülvehhab b. Ali, *Cem’u’l-Cevami’(Bennanî haşiyesi ile)*, Mısır: Daru İhyai’l-Kütübi’l-Arabiyye, trs., I, 336; İbn Melek, Abdüllatif b. Abdülaziz b. Firişta (Melek) el-Kirmanî, *Şerhu’l-Menar*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1307., s. 159; Emir Padişah, Muhammed Emin, *Teyisiru’t-tahrir*, Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, trs., II, 120.

²⁶⁷ Serahsî, *Usûlu’s-Serahsi*, I, 231.

bazısına ait olup diğer suretlerde kullanılmazlar. Mesela, “من”akıllı varlıklar için, “ما”akılsız varlıklar içindir.”²⁶⁸

إن -i şartıyyenin özellikleri şunlardır:

1. إن -i şartıyye,mücazat konusunda asıl ve güçlü olduğundan dolayı kendisinden sonra bir isim gelmesi caizdir. Bu isim, mezkûr fiil ile tefsir edilen mukadder bir fiilin ma'muludur. Buna nahiv ilminde “izmar ala şeritati't-tefsir” denir. Bu husus diğer şart edatlarında şiiir zarureti dışında caiz değildir.²⁶⁹

Örnek: “وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجْرُهُ” Eğer müşriklerden biri senden eman dilerse ona eman ver.”²⁷⁰ Burada “إِنْ” şart edatından sonra gelen “أَحَدٌ” ismi, mukadder olan

“اسْتَجَارَكَ” fiilinin faili olup mezkûr “اسْتَجَارَكَ” fiili ise mukadder olanı tefsir etmiştir. Ayrıca, müfessir fiilin mazi veya “لم” ile meczum muzari olması şarttır.²⁷¹ Basralıların bu görüşüne mukabil Kûfelilerden Kisâî ise, istisnasız bütün şart edatlarından sonra her yerde (şiiir ve nesirde) ismin gelmesini ve o ismin mezkûr fiilin ma'mulu olduğunu caiz görmüştür. Ona göre “مَنْ زَيْدًا يَضْرِبُ أَضْرِبُهُ” demek caizdir. Burada şart edatından sonra gelen isim (زيدا)mezkûr olan (يضرب) fiili ile mansubtur.²⁷²

2. إن -i şartıyye'de karine ile şart ve cevap fiilinin birlikte hazfi caizdir. Bu durum ان -i şartıyye'nin mücazat konusunda asıl olduğuna delil olarak gösterilmiştir. Diğer şart edatlarında ise, şart ve cevabın birlikte hazfi caiz görülmemiştir.²⁷³

Örnek: قَالَتْ بِنَاتُ الْعَمِّ يَا سَلْمَى وَ إِنْ كَانَ فَقِيرًا مُعْدِمًا قَالَتْ وَ إِنْ

“Amcakızları, “ ey Selma! O (seni isteyen kişi) fakir ve her şeyini yitirmiş olsa da mı?” O da “ (fakir olsa bile razıyım) dedi.”

Bu beyit, “وَ إِنْ كَانَ فَقِيرًا مُعْدِمًا قَالَتْ به” O kişi fakir ve her şeyini yitirmiş olsa bile ona razı olurum ” takdirindedir. Görüldüğü gibi şart edatının, şartı ve cevabı birlikte hazf olunmuştur.

3. إن -i şartıyye, varlığı ve yokluğu belirsiz ve şüpheli olan fiillere dahil olup, varlığı ve yokluğu kesin olan fiillere gelmez. Çünkü mücazat (şart ve ceza) konusu kapalılık/ ibham üzerine bina edilmiştir. Ceza'da asıl olan; malum olmamak yani, mevcut ve madum (yok

²⁶⁸ el-Amidî, *el-İhkam*, II, 310.

²⁶⁹ Sîbeveyhi, *el-Kıtab*, III, 113; Müberred, *el-Muktazab*, II, 75; eş-Şatibî, *el-Makasidu's-Şaafiye*, VI, 102.

²⁷⁰ Tevbe, 9, 6.

²⁷¹ Sîbeveyhi, *el-Kıtab*, III, 112; Müberred, *el-Muktazab*, II, 72; İbn Serrâc, *el-Usûl fi'n-Nahv*, II, 232.

²⁷² Suyûtî, *Hem'u'l-hevami' fi şerhi Cemi'l-cevami'*, Thk. Muhammed Na'sanî, Beyrut: Daru'l-Marife, trs., s. II, 59.

²⁷³ İbn Yeîş, *Şerhu'l-Mufassal*, VIII, 156; İbn Malik, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şaafiye*, III, 610.

olan) olmak arasında eşitliğin bulunması, şek ve şüphenin hâkim olmasıdır.²⁷⁴ Mesela, Zeyd'in gelip gelmemesinin şüpheli olduğu durumda “إن جاء زيد فأكرمه” /Zeyd gelirse ikram et.” demek doğrudur. Ancak, Zeyd zaten gelmiş veya ölmüş de gelmesi imkânsızlaşmışsa böyle bir ifadenin kullanılması doğru değildir.

Bu konuda usulcüler nahivcilere muvafakat etmişlerdir.²⁷⁵ Karafî, “إن غربت الشمس إذا غربت الشمس /Güneş batarsa bana gel.” ifadesinin söylenemeyeceğini, onun yerine “إذا غربت الشمس /Güneş battığı zaman bana gel” ifadesinin kullanılacağını söylemiştir.²⁷⁶ Karafî, إن -i şartıyye'deki bu kullanımdan dolayı Allah'ın sözleri kesin olduğu için Kur'an-ı Kerimde إن -i şartıyye'nin bulunmaması gerektiğini, hâlbuki “وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّنْ مِّثْلِهِ” /Kulumuza indirdiğimizde şüpheye iseniz onun benzeri bir süreyi getirin”²⁷⁷ gibi ayetlerin bulunduğunu söyledikten sonra böyle bir itiraza şöyle cevap vermiştir: “Kur'an Arapçadır. Bunun anlamı şöyledir. Şayet bu sözü bir Arap söylese onu şüphe bildiren ifade ile söyler. Allah da Kur'an'ı Arapların kullandığı, dizdiği, bildiği, adet edindikleri şekilde indirmiştir. Bir Arap yukarıdaki ayetten şek ve şüphe anlamından başka bir şey anlamaz. Dolayısıyla bu edat tam yerinde kullanılmıştır.”²⁷⁸

el-Enbarî, *el-İnsaf fi Mesaili'l-hilaf* adlı eserinin 23. Mesele'sinde bu konunun Basralı ve Kûfeli nahivciler arasında ihtilaf olduğunu ve yukarıda zikrettiğimiz görüşün Basralılara ait olduğunu belirttikten sonra Kûfelilere göre, إن -i şartıyye'nin meydana gelmesi kesin olan şeylere (güneşin doğuşu ve batışı gibi) dahil olduğunda “إذا” manasında olduğunu ifade etmiştir. el-Enbarî, her iki tarafın delillerini zikrettikten sonra Basralıların görüşünü tercih ettiğini belirtmiştir.²⁷⁹

4. إن -i şartıyye'nin ameli cezmetmektir.²⁸⁰ Eğer şart ve cevap muzari iseler lafzen meczum olurlar.

Örnek: “إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ” /Şayet vazgeçerlerse geçmiş günahları mağfiret olunur.”²⁸¹ Şayet mazi olurlarsa mahallen meczumdurlar.²⁸²

²⁷⁴ Sîbeveyhi, *el-Kitab*, III, 60; Müberred, *el-Muktazab*, II, 55; Zemahşerî, *el-Mufasssal*, s. 322.

²⁷⁵ es-Serahsî, *Usûlu's-Serahsi*, I, 231; İbn Melek, *Şerhu'l-Menar*, s. 159; Emir Padişah, *Teysiru't-Tahrir*, II, 120; el-Karâfî, *el-Furuk*, I/92 ve *Şerhu Tenkihi'l-FUsûl*, s. 259; BİLMEN, Ö. Nasuhi, *Hukuki İslamiyye ve Istilahati Fıkhiyye Kâmusu*, İstanbul: Bilmen yay., trs., I, 126.

²⁷⁶ el-Karâfî, *Şerhu Tenkihi'l-FUsûl*, 106, 259-260 ve *el-Furuk*, I, 92.

²⁷⁷ Bakara, 2, 23.

²⁷⁸ el-Karâfî, *Şerhu Tenkihi'l-fUsûl*, s. 259-260; İbn Hişam, *Muğni'l-lebib*, I, 26.

²⁷⁹ İbnü'l-Enbarî, *el-İnsaf fi Mesaili'l-hilaf*, II, 632.

²⁸⁰ İbn Yeîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, VII, 41; el-Eşmûnî, *Menhecü's-salik ila Elfiyyeti İbni'l-Malik*, IV, 9.

²⁸¹ Enfal, 8, 38.

²⁸² el-Eşmûnî, *Menhecü's-salik ila Elfiyyeti'bni Malik*, IV, 16; Mustafa Galayinî, *Camiuddürüsi'l-Arabiyye*, II, 205.

Örnek: “إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ” /Eğer iyilik yaparsanız kendiniz için iyilik yapmış olursunuz.”²⁸³

İbn Malik, *in*-i şartıyye'nin bazen “لو” harfine hamledilerek amelinden ihmal olduğunu söylemiştir.²⁸⁴ Bu görüşüne tabînden Talha b. Musarrif'in “فَمَا تَرَى مِنْ الْبَشَرِ أَحَدًا” ayet-i kerimesinde “ya”nın sükûnu, “nûn”un tahfîfi ve subûtu ile olan kırâatini delil almıştır. Ancak bu kırâat şazdır, istidlale elverişli değildir.²⁸⁶ Yine İbn Malik bu görüşünü Rasulullah (s.a.v.) ‘ın “إِنْ لَا تَرَاهُ فَإِنَّكَ إِِنْ”²⁸⁷ lafzıyla olan rivayetini delil getirmiştir. Fakat İbn Malik daha sonra *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şafiye* adlı eserinde *in*-i şartıyye'nin bazen “لو” harfine hamledilerek amelinden ihmal olduğu görüşünün şaz olduğunu belirterek önceden söylediği sözle çelişkiye düşmüştür.²⁸⁸

5. *in*-i şartıyye, sükûn üzere mebnidir. Çünkü harftir. Harflerde asıl olan da mebniliktir.²⁸⁹

6. *in*-i şartıyye'den sonra tekit için “ما” ziyade edilir. Bu durumda fiil-i şart “nun” ile tekitlenir.²⁹⁰

Misal: “وَأَمَّا يَنْزِعَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْعٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ” /Sana şeytandan bir dürtü gelirse hemen Allah'a sığın.”²⁹¹

7. *in*-i şartıyye,sa bile,se bile,sa da,se de,dığı halde,dığına bile anlamlarında kullanılan “ولو” manasında vasıl/bitiştirme edatı olur. Bu durumda başında bir vav-ı haliyye bulunup kendisi zaid sayılır. Böyle bir vav-ı haliyye ile gelince cevab cümlesine gerek duyulmaz.²⁹²

Misal 1: “وَأَنْ عَجَزْتَ عَنِ الْقِيَامِ” /Ayakta duramasan bile namaz kıl.

Misal 2: “وَإِنْ كُنَّ مَالُهُ بِخَيْلٍ” /Falan kişi malı çok olsa da cimridir.

²⁸³ İsra, 17, 7.

²⁸⁴ İbn Malik, *et-Teshil*, s. 237.

²⁸⁵ Meryem, 19, 26.

²⁸⁶ İbn Cinnî, *el-Muhtesib*, 2/42.

²⁸⁷ *Buhârî*, İman, 50; *Müslim*, İman, 5.

²⁸⁸ İbn Malik, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şafiye*, III, 159.

²⁸⁹ Bkz. el- Eşmûnî, *a. g. e.*, I, 62.

²⁹⁰ Bkz. Sibeveyhi, *el-Kitab*, III, 515; Müberred, *el-Muktazab*, II, 53; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufassal*, V, 9.

²⁹¹ Araf, 7, 200.

²⁹² Zihni Efendi, *Muktazab*, s. 307; M. M. Çörtü, *a. g. e.*, s. 100; Mehmet Çelen, *a. g. e.*, s. 154.

8. إن-i şartıyye, nefiy edatı olan “لا” harfine bitiştiğinde ibdal ve idğam görerek istisna edatı olan “إلا” şekline girer. Ancak bu durumda şart edatı olmaktan çıkmaz.²⁹³

Misal: إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةً فِي الْأَرْضِ / Şayet onu yapmazsanız yeryüzünde fitne olur.²⁹⁴

Burada “إِنْ لَا تَفْعَلُوهُ” lafzı “إِلَّا تَفْعَلُوهُ” demektir.

9. إن-i şartıyye, dahil olduğu muzari ve mazi fiillerini istikbale/gelecek zamana tahsis eder.²⁹⁵ Mana açısından “إِنْ يَا نَبِيَّ زَيْدٌ أَكْرَمُهُ” ile “إِنْ أَتَانِي زَيْدٌ أَكْرَمُهُ” terkipleri arasında hiçbir fark yoktur. Çünkü her ikisinin manası “Zeyd bana gelirse ona ikram edeceğim” dir. Ancak aralarındaki fark, birincisinin lafzan ve manen müstakbel, ikincisinin ise lafzan mazi manen müstakbel olmasıdır. Buna göre, fiili mazi cezim eden şart edatından sonra vuku bulursa manası istikbale döner.²⁹⁶ İbnü’s-Serrâc bu hususta şöyle demiştir: “Harfler fiillerin manalarını çevirirler. Mesela “لم” harfi muzarinin başına dâhil olunca mazi manasına çevirir. “لم يَظْمُ زَيْدٌ” terkibi “ما قام زيد” manasındadır. Ceza harfleri de mana yönünden maziye muzariye çevirirler.” dediğin zaman, bunun manası “إِنْ تَأْتِيَنِي أَنْتَ” /bana gelirsen ben de sana gelirim” demektir. إن-i şartıyye’nin müstakbel fiilden ayrılması caiz değildir.²⁹⁷ Ancak bu kaideye “إِنْ إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قَدْ مِنْ قَبْلُ” ve “إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قَدْ مِنْ قَبْلُ”²⁹⁸ ve “إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قَدْ مِنْ قَبْلُ”²⁹⁹ gibi hem lafzan ve hem de manen mazi olup, إن-i şartıyye’nin müstakbele çevirmediği misallerle itiraz olunsa bile nahivciler bu itiraza cevaplar vermişlerdir.

Müberred ve er-Radî gibi nahivciler “كَانَ” fiilinin mazilikte güçlü olmasından dolayı إن-i şartıyye’ye fiil-i şart olarak vaki olsa bile hali üzere kalacağını belirterek bu kaidenin geçerli olmadığını söylemişlerdir. Bunlara göre “إِنْ جِئْتَنِي أَمْسَ أَكْرَمْتُكَ الْيَوْمَ” demek caiz değildir.³⁰⁰

²⁹³ Zihni Efendi, *el-Muktazab*, s. 306.

²⁹⁴ Enfal, 8, 73.

²⁹⁵ Müberred, *el-Muktazab*, II, 49; İbn Serrâc, *el-Usûl fi’n-Nahv*, II, 158; İbn Yaîş, *Şerhu’l-Mufasssal*, VIII, 156; es-Suyûtî, *Hemu’l-Hevami*, II, 59.

²⁹⁶ Müberred, *el-Muktazab*, II, 49.

²⁹⁷ İbn Serrâc, *el-Usûl fi’n-Nahv*, II, 190.

²⁹⁸ Mâide, 5, 116.

²⁹⁹ Yûsuf, 12, 26.

³⁰⁰ İbn Serrâc, *el-Usûl fi’n-Nahv*, II, 190-191; İbn Yaîş, *Şerhu’l-Mufasssal*, VIII, 156; er-Radî, *Şerhu’l-Kâfiye*, II, 265.

Ferrâ, İbnü's-Serrâc, Mâzinî, Cürcânî, Ebu Hayyân, Suyûtî gibi nahivciler ise, “şart edatı müstakbel fiilden ayrılamaz” kuralını korumak adına mana bozulsa bile maziye muzari ile te’vile kalkışmışlardır.³⁰¹

İbnü's-Serrâc, Müberred'in görüşünü reddederek şöyle demiştir: “Ben Ebu'l-Abbâs'ın (Müberred) dediğini söylemem. إن –i şartıyye'nin müstakbel fiilden hâli kalması caiz değildir. Onun dediği bana göre kuralları bozmak sayılır. “ إن كنت زرتني امس اكرمك اليوم ” ” terkinin tevili “ إن تكن كنت ممن زارني اكرمك اليوم ” /Eğer sen beni dün ziyaret edenlerden olduysan bugün sana ikram edeceğim” şeklindedir.³⁰²Görüldüğü gibi İbnü's-Serrâc “şart ve ceza ancak müstakbel fiilden olur. إن –i şartıyye'in dahil olduğu her mazi fiil “كان” lafzı olsa bile müstakbelle tevellidir /manası müstakbeldir” kuralını muhafaza etmiştir.³⁰³

Sonuç olarak şart fiili “كان” lafzı ile olursa nahivcilerin çoğuna göre müstakbel ile tevil edilir. Müberred ve Radî'ye göre ise maziliği bakidir, istikbale dönmez.

Uslucüler de nahivciler gibi bu konuda farklı görüşlere sahiptirler. Malikî fukahasıdan Karafî, İbnü's-Serrâc'ın görüşünü benimseyerek şöyle demiştir: “إن”den sonra gelen fiil “كان” lafzı olsa müstakbel ile müevveldir.”³⁰⁴

Hanefî fukahasıdan Alaüddin el-Buhârî; “ Maide süresinin 116'ncı ayetindeki şart fiilinin zamanı lafzan ve manen mazidir. Zira إن –i şartıyye burada لو yerinde kullanılmıştır. Bilindiği gibi “لو” edatı mazi fiili ile ilgilidir. “ إن كنت زرتني امس اكرمك اليوم ” ibaresi “ لو كنت زرتني ” ayetindeki “و لعبد مؤمن خير من مشرك ولو أعجبكم”³⁰⁵ ayetindeki “لو” edatı anlamındadır. Nitekim “لو” edatı “إن” yerinde kullanılmıştır.”³⁰⁶demiştir.

Hanbelî fukahasıdan İbnü'l-Kayyim ise, “nahiv kitaplarındaki إن –i şartıyye mutlaka müstakbel fiil ister” kuralı noksandır. Zira nahivcilerin çoğu “ إن كنت قلته فقد علمته ” ayetinin müstakbel ile tevilinin zayıf ve maksadı ihlal ve tahrif edici olduğunu belirtirler. Çünkü “ هل

³⁰¹ el-Ferrâ, Ebu Zekeriyâ Yahya b. Ziyad, *Maani'l-Kur'an*, Thk. Muhammed Neccar, Ahmed Necati, Beyrut: Alemü'l-kütüb, 1403/1983., I, 180; İbn Serrâc, *el-Usûl fi'n-Nahv*, II, 191; el-Cürcânî, Abdülkahir b. Abdurrahman *el-Muktesid fi Şerhi'l-İzah*, Thk. Kazım Bahru'l-Mercan, Irak: Vezaratü's-Sekafeti ve'l-İlam Daru'r-reşid, 1982., II, 1097; Ebu Hayyân, Esiruddin Muhammed b. Yusuf el-Endelüsi, *el-Bahrul Muhit*, Riyad: Metabiu'n-Nasri'l-hadise, trh., I, 102; es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi*, II, 59.

³⁰² İbn Serrâc, *el-Usûl fi'n-Nahv*, II, 191.

³⁰³ İbrahim Şemsan, Ebu Evs Süleyman Reşid, *el-Cümletü's-şartıyye inde'n-nuhati'l-Arab*, Kahire: Metabi'ul-Cedvî, 1401/1981, s. 266.

³⁰⁴ el-Karâfî, *Şerhu Tenkihi'l-fusûl*, s. 260.

³⁰⁵ Bakara, 2, 221.

³⁰⁶ Alaüddin el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, II, 197.

كنت قد أعتقته فقد أعتقه الله /eğer ben onu azat ettiysem şüphesiz Allah onu azat etmiştir” diye cevap veren kişinin ifadesinde asla istikbal manası yoktur³⁰⁷ der.

10-İn-i şartıyye,bazen “ سَأَلَ ” ve “ طَلَّبَ ” gibi fiillerden sonra geldiğinde şart edatı olmaktan çıkarak “ هَلْ ” ve “ مَا دَا ”nın ifade ettiği, yani....*ip mediğini,ip madığını* gibi bir mana taşır.

Örnek I: “ سَأَلَنِي أَبِي إِنْ كُنْتُ مُدَاوِمًا فِي دِرَاسَتِي /Babam bana okumaya devam edip etmediğimi sordu” gibi.

Örnek II: “ سَأَلْتُهُ إِنْ كَانَ الْأَصْدِقَاءَ يَذْكُرُونَنِي /Ona, arkadaşların beni hatırlayıp hatırlamadıklarını sordum” gibi.³⁰⁸

B. مَنْ

Türkçe’de *kim ...sa, se*³⁰⁹ gibi anlamlara gelen bu edat, ilim/akıl sahibivarlıklar için kullanılır. İlim/akıl sahibi olmayanlara ise ancak tağlib yoluyla³¹⁰ veya akıllılarla karışık olmaları durumunda şamil olur.³¹¹

Örnek: *وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ / Kim, Allah’ın nimetini kendisine geldikten sonra değiştirirse şüphesiz Allah’ın cezası çok çetindir.*³¹²

Bu edat, nahivcilerin ittifakıyla “ إِنْ ”-i şartıyye manasını tazammun ederek şart ismi kabul edilmiştir.³¹³ Nahiv âlimleri, “ مَنْ ” şart edatının isim olduğunu ispatlamak için birkaç delil zikretmişlerdir.

1. “ مَنْ ” şart edatının i’raptan mahalli vardır. Bu da harflerin değil isimlerin özelliğidir.

³⁰⁷ İbnü’l-Kayyim, *Bedayiu’l-Fevaid*, I, 45-46.

³⁰⁸ Hasan AKDAĞ, *Arap Dilinde Edatlar*, s. 88; Mehmet ÇELEN, *Arapçada Edatlar*, s. 155.

³⁰⁹ Hasan AKDAĞ, *Arap Dilinde Edatlar*, s. 410; M. Meral ÇÖRTÜ, *Arapça Cümle Kuruluşu ve Tercüme Tekniği*, s. 100; Hüseyin YAZICI, *Arapçada Edatlar*, s. 221.

³¹⁰ **Tağlib**; bir şeyi diğerlerine ğalib/üstün sayarak onunla birlikte diğerlerini de irade etmektir. Hasaneyn: Hasan ve Hüseyin, Ebeveyn: Ana ile baba, Kamereyn: Ay ve güneş gibi. Bkz. Tahiru’l-Mevlevi, *Edebiyat Lüğatı*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1973, s. 140.

³¹¹ Sîbeveyhi, *el-Kitab*, IV, 228; İbn Serrac, *el-Usûl fi’n-Nahv*, II, 159; Abdurrahman el-Camî, *el-Fevaidü’z-Ziyaiyye*, s. 353; es-Suyûtî, *Hemu’l-Hevami*, I, 91; el-Eşmûnî, *Menhecü’s-Salik*, IV, 11; er-Radî, *Şerhu’l-Kâfiye*, II, 55; Mustafa Galayinî, *Camiu’d-Durûsi’l-Arabiyye*, II, 192.

³¹² Bakara, 2, 211.

³¹³ Sîbeveyhi, *el-Kitab*, III, 56; Müberred, *el-Muktazab*, II, 45; İbn Yaîş, *Şerhu’l-Mufassal*, IV, 10.

Örnek: مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ / Kim bir kötülük işlerse onun karşılığını görür.³¹⁴

Burada “مَنْ” şart edatı mübteda olmak üzere mahallen merfudur.

2. Bu edata zamir dönebilir. Örnek : وَمَنْ يَعِشْ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ نُقِيضْ لَهُ شَيْطَانًا / Kim Rahman’ın zikrinden uzaklaşırsa ona şeytanı musallat ederiz.³¹⁵

Burada “لَهُ” zamiri “مَنْ” şart edatına racidir.

3. Başına harf-i cer dâhil olabilir. Örnek : يَمَنْ تَمُرُّ أَمْرُ بِهِ / Kime uğrarsan ben de uğrarım. Burada “مَنْ” şart edatının başına “بِ” harf-i cerri dâhil olmuştur.³¹⁶

“مَنْ” şart edatı, umumu ve kapalılığı/ibhamı ifade eder. Mesela, “مَنْ يَقُمْ أَقْمُ” ibaresi “إِنْ” gibi sonu gelmeyen ibarelerin kısaltılmış şeklidir. Görüldüğü gibi iki harfli bir kelime uzunca kelimelerin yerine geçmiştir.³¹⁷

“مَنْ” şart edatı, diğer şart edatları gibi cezmeder.³¹⁸ Çünkü “إِنْ”-i şartıyye manasını tazammun ettiğinden onun gibi amel eder ve ikincisi (cevab) birincisine (şart) bağlı iki fiil ister. Nahivcilerin çoğuna göre, “مَنْ” şart edatının dâhil olduğu şart ve cevap fiilleri “مَنْ” ile meczumdur. Ancak İbn Yaîş, fiiller, isimler üzerinde amel eder, isimler ise fiiller üzerinde amel etmez diyerek, “مَنْ” edatının bulunduğu yerlerde cezim işleminin gizli bir “إِنْ” ile yapıldığını söylemiştir.³¹⁹

Şart edatı olan “مَنْ” ile şart ve cevap fiillerinin meczum olduğunu iki örnekle açıklayalım.

Örnek I: وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَمًا / Her kim bunları yaparsa günahının cezasına kavuşacaktır.³²⁰ Görüldüğü gibi “يَفْعَلْ” fiili, harekenin hazfî ile, “يَلْقَ” fiili de illet harfinin hazfî ile lafzen meczumdurlar. Ayette kişinin yaptıklarının karşılığın ulaşması ayetin yukarısında geçen şeyleri yapmasına bağlanmıştır. Bu bağlantı da “مَنْ” şart edatı ile olmuştur.

³¹⁴ Nisa, 4, 123.

³¹⁵ Zuhruf, 36, 43.

³¹⁶ Müberred, *el-Muktazab*, III, 172; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, IV, 10.

³¹⁷ Abülkahir el-Cürçani, *el-Muktasid fi Şerhi'l-İzah*, II, 1108; İbn Cinni, *el-Hasais*, I, 82; el-Eşmuni, *Menhecu's-salik ila Elfiyyeti'bni Malik*, IV, 11.

³¹⁸ Abdurrahman el-Camî, *el-Fevaidü'z-Ziyaiyye*, s. 353; el-Eşmûnî, *Menhecu's-salik ila Elfiyyeti'bni Malik*, IV, 9; Mustafa Galayinî, *Camiu'd-Durûsi'l-Arabiyye*, II, 192.

³¹⁹ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, V, 4.

³²⁰ Furkan, 25, 68

Örnek II: مَنْ أَحْيَا أَرْضًا مَيْتَةً فَهِيَ لَهُ /Kim ölü (sahipsiz) bir toprağı ihya ederse orası onundur.³²¹

Burada “مَنْ” şart edatı “أَحْيَا” fiilinin mahallini cezmetmiştir. Aynı şekilde mübteda ve haberden oluşan “هِيَ لَهُ” cümlesi de şartın cevabı olmak üzere mahallen meczumdur. Hadiste kişinin sahipsiz toprağı ihya ettiği takdirde kendisine ait olacağı ifade edilmiştir. Burada şart ve cevap arasındaki bağlantı şart edatı olan “مَنْ” ile yapılmıştır.

“مَنْ” şart edatının diğer şart isimleri gibi i’raktan mahalli vardır. İbnü’s-Serrac bu konuda şöyle söyler: “Şart isimlerinin i’raktan mahallini bilmek istediğin zaman onları kaldır, yerine “إِنْ” ve uygun bir isim koy, i’raktan yeri hemen anlaşılır.”³²² Mesela, “مَنْ تَضْرِبُ أَضْرِبُ” terkiibini “إِنْ تَضْرِبُ زَيْدًا أَضْرِبُ” şeklinde takdir edersek yani “مَنْ” şart edatının yerine “إِنْ” ve uygun bir isim (زيداً) koyduğumuzda o ismin “تَضْرِبُ” fiilinin mefûlun bih’i olmak üzere mansub olduğunu görürüz. Öyleyse mezkûr terkipte geçen “مَنْ” şart edatının i’raktan mahalli “تَضْرِبُ” fiilinin mefûlun bih’i olmak üzere nasbtir. Aynı şekilde “مَنْ” ism-i şartının başında harf-i cer ve ism-i muzaf bulunduğu “بِمَنْ تَمُرُّ أَمْرُزُ بِهِ” ve “مَنْ تَضْرِبُ” غَلَامٌ مِنْ تَضْرِبُ örneklerinde olduğu gibi mahallen mecrur, kendisinden sonra lazım fiil veya mefûlunu almış müteaddi fiil bulunduğu ise mübteda olmak üzere mahallen merfu olur. Örnek I: مَنْ يَقُمُ أَقْمُ /Kim kalkarsa ben de kalkarım.

Örnek II: مَنْ يُكْرِمُ زَيْدًا أُكْرِمُهُ /Kim Zeyd’e ikram ederse ben de ikram ederim.

Bu iki misalde “مَنْ” şart edatı mübteda olmak üzere mahallen merfudur. Haberi ise ya fiil-i şart veya cevab-ı şart yahut fiil-i şart ve cevab-ı şart’ın tamamıdır.³²³

Uslucüler de nahivciler gibi “مَنْ” şart edatının akıl/ilim sahibi kişilere delalet ettiğini söylemişlerdir.³²⁴

³²¹ Tirmizi, Ahkâm, 38.

³²² İbn Serrac, *el-Usûl fin’-Nahv*, 2, 159.

³²³ en-Nehhas, Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmail, *İ’rabu’l-Kur’an*, Thk. Züheyr Gazi Zahir, Beyrut: Alemü’l-kütüb, Mektebetü’n-nahda el-Arabiyye, 1405/1985., I/233, İbnü’l-Enbarî, *el-Beyan fi Ğaribi İ’rabi’l-Kur’an*, Thk. Taha Abdülhamid Taha, Mısır: el-Heyetü’l-Mısriyye el-Amme li’l-kitab, 1400/1980., I, 88; İbn Hişam, *Muğni’l-Lebîb*, II, 466-467; Mustafa Galayinî, *Camîu’d-Durûsi’l-Arabiyye*, II/209; Muhammed el-Antakî, *el-Minhac fi’l-Kavaidi ve’l-İ’rab*, s. 263-264.

³²⁴ es-Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, I, 155; en-Nesefî, Ebü’l-Berekât Hafızuddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Keşfü’l-Esrâr Şerhü’l-Menar*, İstanbul: İhsan Kitabevi, 1986., II, 192; el-Amidî, *el-İhkam*, II, 309; İbn Kudame, Muvaffakuddin Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed el-Makdisî el-Hanbelî, *Ravzatü’n-nazır ve cünnetü’l-münazır*, Rirad: Mektebetü’l-Maarif, 1404/1984, II, 124.

Bu edatta asıl olan umum olmasına rağmen umum ve hususa ihtimallidir. Ancak karine ile umuma veya hususa aidiyeti belli bu olur. Şöyle ki, bu edat malum/mahut bir şeye bitişik olarak kullanılırsa hususu ifade eder. Malum/ma'hut olmayan bir şeye bitişirse umumu ifade eder. Mesela, “فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ” /Sizden her kim (Ramazan) ayına şahit olursa onu tutsun.”³²⁵ ve “مَنْ قَتَلَ قَتِيلًا فَلَهُ سَلْبُهُ” /Kim öldürülecek bir şahsı öldürürse onun eşyaları ona(öldürene) aittir.”³²⁶ örneklerinde “مَنْ” şart edatı umumu ifade etmiştir. Çünkü bitiştiği kelimeler malumu ifade etmeyen kelimelerdir. Bundan dolayı kim Ramazan ayına şahit olursa oruç tutmakla mükelleftir. Kim de öldürülecek bir kişiyi öldürürse ona ait olan bütün eşyalar öldürene ait olur.

Bir kimse, “مَنْ دَخَلَ هَذَا الْحِصْنَ أَوْلًا فَلَهُ مِنَ النَّفْلِ كَذَا” /Kim ilk önce bu kaleye girerse ona ganimetten şu kadar vardır.” derse ve kaleye iki kişi birlikte girse hiç biri ganimet alamaz. Çünkü “أَوْلًا” kelimesi “ilk önce olan” anlamını ifade eden hususi bir kelimedir. Bu kelime (أَوْلًا), “مَنْ” şart edatı ile kullanılınca hususilik manası tercih edilir. Bundan dolayı ganimete topluluğu geçen bir kişi layık olur, iki veya daha çok kişi birden girerlerse ganimete layık olmazlar.³²⁷

“مَنْ” şart edatının şümülü ifade etmesi ile ilgili olarak “مَنْ بَدَّلَ دِينَهُ فَاقْتُلُوهُ” /Kim dinini değiştirirse onu öldürün”³²⁸ hadisinde geçen “مَنْ” şart edatının erkek ve kadınlara şamil olduğunu söyleyerek “kadın da irtidat ederse öldürülür” hükmünü veren Şafîiler, bu konuda Hanefîlerin bu edatı kadınlara teşmil etmediklerini iddia ederek “kadın irtidat ederse öldürülmez” şeklinde verdikleri hükmü eleştirmişlerdir.³²⁹ Hâlbuki Hanefîler bu edattaki şümüle karşı çıkmamışlar ve mezkûr hükme naklî ve aklî başka delillerle ulaşmışlardır.³³⁰

³²⁵ Bakara, 2, 185.

³²⁶ Buhari, Siyer, 4321.

³²⁷ Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I, 156.

³²⁸ Buhari Cihad, 3017.

³²⁹ el-Cüveynî, İmamü'l-Haremeyn Ebü'l-Meali Abdümelik b. Abdullah, *el-Burhan fi Usûli'l-fikh*, Thk. Abdulazim Dib, 1. Basım, Katar: Matabi'u'd-devhati'l-hadise, 1399, I, 360; ez-Zencanî, Şihabuddin, Mahmud b. Ahmed, *Tahricü'l-Furû' ale'l-Usûl*, Thk. Muhammed Edib es-Salih, 3. Basım, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1399/1979, s. 337.

³³⁰ el-Merginanî, *el-Hidaye*, II, 148; Ali el-Karî, Nureddin Ebü'l-Hasen, *Fethu babi'l-inaye*, Beyrut: Şirketü Dari'l-Erkam, 1418/1997, III, 306.

C. ما

Türkçe’de *her nese/sa* gibi manalara³³¹ gelen bu edât, akıl/ilim sahibi olmayan varlıklar veya akıl/ilim sahibi olan varlıkların sıfatlarına delalet etmek için kullanılır. Bazen akıllı varlıklara da delalet eder.³³²

Bu edât, “مَنْ” şart edâtı gibi sonu gelmeyen kelimelerin yerine geçmiştir.³³³ Mesela, “ما أَكَلْ /Ekmek yersen, et yersen /إِنْ تَأْكُلْ خُبْرًا, إِنْ تَأْكُلْ لَحْمًا ... ” sözü “ Ne yersen ben de yerim ” *تَأْكُلْ أَكَلْ ...*” gibi sonsuz kelimelerin yerine geçmiştir. Görüldüğü gibi “ما” ile ihtisar yapılmıştır.

Bu edât, *ان*-i şartıye manasını tazammun ettiğinden ittifakla isimdir. “مَنْ” şart edâtının ismiyeti hakkında zikredilen mübteda ve mefûlun bih olması, başına harf-i cerrin gelmesi ve zamirin ona dönmesi gibi deliller burada da geçerlidir.³³⁴

Örnek I: ما تَصْنَعُهُ أَصْنَعُ /Ne yaparsan ben de yaparım.

Örnek II: ما تَرْكَبُ أَرْكَبُ /Neye binersen ben de binirim.

Örnek III: فِيمَا تَرْغَبُ أَرْغَبُ /Neye rağbet edersen ben de rağbet ederim.

Örnek IV: وَ مَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ: /Hayırdan neyi işlerseniz Allah onu bilir.³³⁵

Bu edât, zaman manasını ifade eden/zamanî ve zaman manasını ifade etmeyen/gayr-i zamanî diye ikiye ayrılır. Ancak çoğunlukla zaman manasını ifade ederek kullanılır.³³⁶ Nitekim bu durum Arap şiiirlerinde de görülmüştür. Ferazdak’a nisbet edilen şu şiiir buna delildir.

فَمَا تَحْيَ لَا أَرْهَبُ وَ إِنْ كُنْتُ جَارِمًا وَ إِنْ عَدَّ أَعْدَائِي عَلَيَّ لَهُمْ دَخْلًا

Sen yaşadığın sürece suçlu da olsam korkmam, düşmanlarım benim aleyhimde ayıplar saysalar da.³³⁷

³³¹ Hasan AKDAĞ, *Arap Dilinde Edatlar*, s. 410; M. Meral ÇÖRTÜ, *Arapça Cümle Kuruluşu ve Tercüme Tekniği*, s. 101; Hüseyin YAZICI, *Arapçada Edatlar*, s. 205.

³³² Sîbeveyhi, *el-Kitab*, III, 56; Müberred, *el-Muktazab*, II, 51; İbn Ya’iş, *Şerhu’l-Mufasssal*, III, 145; er-Radî, *Şerhu’l-Kâfiye*, II, 55; el-Eşmûnî, *Menhecü’s-Salik ila Elfiyeti’bni Malik*, IV, 11; Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, IV, 402; Mustafa Galayinî, *Camiu’d-durûsi’l-Arabiyye*, II, 192.

³³³ İbn Ya’iş, *Şerhu’l-Mufasssal*, IV, 5.

³³⁴ Kerirî, *Uslûbü’ş-Şart*, s. 82.

³³⁵ Bakara, 2, 197.

³³⁶ İbn Malik, *Şerhu’l-Kâfiyeti’ş-Şafiye*, III, 1625; er-Radî, *Şerhu’l-Kâfiye*, II, 253; İbn Hişam, *Muğni’l-lebib*, I, 302.

³³⁷ Bu beyt ile el-Eşmûnî, *Menhecü’s-Salik ila Elfiyeti’bni Malik* adlı eserinde istişhâd etmiştir, bkz. *a. g. e.*, IV, 12.

Nitekim “مَا” şart edâtının zamanı ifade ettiği “فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ”/Onlar size dürüst olduğu sürece siz de onlara dürüst olun”³³⁸ ayetinde açıkça görülmektedir.

Bu edâtın diğer şart isimleri gibi i’raktan mahalli vardır.³³⁹ Kendisinden sonra nakıs, lazım yahut mefûlunu almış bir fiil gelirse, mübteda olmak üzere mahallen merfu olur.

Örnek I: مَا يَكُنْ خَيْرًا فَأَفْعَلُهُ/Hangi şey hayır ise onu yap.

Örnek II: مَا يَأْتِ مِنَ الْقَدْرِ فَلَا مَفْرَ مِنْهُ/Kaderden ne gelirse ondan kaçış yoktur.

Örnek III. مَا تَعْمَلْ خَيْرًا تُنَبِّأْ عَلَيْهِ/Hangi hayrı işlersen mükâfatını görürsün.

Kendisinden sonra mefûlunu almamış bir müteaddi fiil gelirse mefûl olmak üzere mahallen mansub olur.

Örnek: مَا تَرْكَبْ أَرْكَبْ/Neye binersen ben de binerim.

Önüne harf-i cer veya ism-i muzaf geldiğinde mahallen mecrur olur.

Örnek I: مَا تُسَافِرْ أَسَافِرْ عَلَى/Neyin üzerinde yolculuk yaparsan ben de yolculuk yaparım.

Örnek II: مَا تَفْعَلْ أَفْعَلْ/Senin yaptığın gibi ben de yaparım.

Usulcüler de nahivciler gibi “مَا” şart edâtının isim olduğunu, akıl/ilim sahibi olmayanlara delalet ettiğini, umum ve ibhamı ifade ettiğini söylemişlerdir.³⁴⁰

Bu edâta ayet, hadis ve kanun maddelerinde sıkça rastlamamız mümkündür.

Örnek I: مَا يَنْتَحِ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا/Allah insanlar için hangi rahmeti açarsa onu engelleyen yoktur.³⁴¹

Örnek II: مَا أَنْفَقَ الرَّجُلُ فِي بَيْتِهِ وَ أَهْلِهِ وَ وَآلِدِهِ وَخَدَمِهِ فَهُوَ لَهُ صَدَقَةٌ/Adam evine, ailesine, çocuğuna ve hizmetçisine harcama yaparsa onun için sadaka olur.³⁴²

Örnek III: مَا يُؤْخَذُ وَ يُعْطَى لِأَجْلِ تَرْوِيجِ الْمَرَامِ يُعَدُّ رِشْوَةً/ Maksudına ulaşmak için ne alınıp verilirse rüşvet sayılır.³⁴³

³³⁸ Tevbe, 9, 7.

³³⁹ Muhammed el-Antakî, *el-Minhac*, s. 255; Kerirî, *Uslubu’s-Şart*, s. 82.

³⁴⁰ es-Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, I, 156; Cüveynî, *el-Burhan*, I, 185; el-Amidî, *el-İhkam*, II, 309; İbn Kudame, *Ravzatü’n-Nazır*, II, 124.

³⁴¹ Fatır, 35, 1.

³⁴² es-Suyûtî, *el-Cami’u’s-Sağir*, 7844.

D. أَيْنَ

Türkçe’de (*her*) *nerede/nereye.....se/sa* gibi anlamlara³⁴⁴ gelen bu edât, asıl vaz’ı/konumu itibari ile mekan manasını ifade edip daha sonra şart manasını tazammun ederek mücazat edâtı olarak kullanılmıştır.³⁴⁵

“أَيْنَ” şart edâtı, Sîbeveyhi’nin ifade ettiği gibi isim olup daima mekân zarfi olarak kullanılır.³⁴⁶

Örnek: أَيْنَ يَنْزِلُ الْعَدْلُ يَتَّبِعُهُ الْأَمْنُ وَالرِّخَاءُ /Adaletin olduğu yerde güven ve bolluk olur.

“أَيْنَ” şart edâtı, *إن*-i şartıye manasını tazammun ettiği için onun gibi amel ederek kendisinden sonra gelen iki fiili, fiil-i şart ve cevap-ı şart olarak cezmeder.³⁴⁷

Örnek: أَيْنَ تَبَحَّثَ عَنْ عَمَلٍ تَجِدْهُ /Nerede iş ararsan, bulursun.

“أَيْنَ” şart edâtı, *ibham*/kapalılık ve umum ifade eder. Nitekim *أَيْنَ تَكُنْ أَكُنْ* / Nerede olursan, ben de (orada) olurum ibaresinde, *أَيْنَ تَكُنْ فِي الْمَسْجِدِ أَكُنْ* /Camide olursan ben de olurum, *أَيْنَ تَكُنْ فِي الدَّارِ أَكُنْ* /Evde olursan bende olurum gibi sonu gelmeyen kelimeleri ihtisar/kısaltmak için bütün mekânları kapsayıcı bir kelime olan “أَيْنَ” şart edâtı kullanılmıştır.³⁴⁸

“أَيْنَ” şart edâtından sonra bazen *ما* getirilir.³⁴⁹ Bu durumda şart edâtı olması kesinleşir. Örnek I: أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ /Nerede olursanız ölüm size yetişir.³⁵⁰

Burada “أَيْنَمَا” şart edâtı, “تَكُونُوا” fiil-i şart, “يُدْرِكُ” cevap-ı şarttır. Şart edâtı (أَيْنَمَا), fiil-i şart’ın (تَكُونُوا) mahzup haberinin veya cevabın zarfi olmak üzere mahallen mansubtur.³⁵¹

Örnek II: أَيْنَمَا يُوجِّهْهُ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ /Onu nereye yöneltirse hiçbir hayır getirmez.³⁵²

³⁴³ *Kanunu’l-cezai’l-Ürdünî*, madde. 67. Ayrıca bkz. Şakiru’l-Hanbelî, *Usûlu’l-fikhi’l-İslamî*, s. 133.

³⁴⁴ Hasan AKDAĞ, *Arap Dilinde Edatlar*, s. 122; M. Meral ÇÖRTÜ, *Arapça Cümle Kuruluşu ve Tercüme Tekniği*, s. 102; Hüseyin YAZICI, *Arapçada Edatlar*, s. 205

³⁴⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitab*, III, 56; Müberrad, *el-Muktazab*, II, 45; İbn Yaiş, *Şerhu’l-Mufasssal*, VII, 42; er-Radî, *Şerhu’l-Kâfiye*, II, 116; el-Eşmûnî, *Menhecü’s-Salik ila Elfiyeti’bni Malik*, IV, 12; İbn Hişam, *Şerhu Katri’n-Neda*, s. 85; Mustafa Galayinî, *Camiu’d-durûsi’l-arabiyye*, II, 193; Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, IV, 404; Muhammed el-Antakî, *el-Minhac*, s. 173.

³⁴⁶ Sîbeveyhi, *el-Kitab*, I, 219.

³⁴⁷ Kerirî, *Uslubu’s-Şart*, s. 99.

³⁴⁸ Cürcanî, *el-Muktasid*, II, 1112; İbn Yaiş, *Şerhu’l-Mufasssal*, IV, 105; İbn Akil, *el-Müsaid*, III, 140; es-Suyûtî, *el-Hem’*, II, 57; el-Eşmûnî, *Menhecü’s-salik ila Elfiyeti’bni Malik*, IV, 12.

³⁴⁹ İbn Ya’îş, *Şerhu’l-Mufasssal*, VII, 45.

³⁵⁰ Nisa, 4, 78.

³⁵¹ Muhammed el-Antakî, *el-Minhac*, s. 173.

“أَيْنَ” şart edâtı,إن-i şartıyye manasını (harf manasını) tazammun ettiği için mebni olmuştur.³⁵³

“أَيْنَ” şart edâtı, devamlı olarak zarfiyet (mefûlu fih)üzere mahallen mansubtur. Amili de fiil-i şart veya cevab-ı şarttır.³⁵⁴

Mesela, “أَيْنَ تَقُمُ أَقْمُ”/Nerede durursan ben de dururum” dediğimizde “أَيْنَ”, şart edâtı, “تَقُمُ”, fiil-i şart, “أَقْمُ”, cevab-ı şart’tır. Şart edâtı olan “أَيْنَ”, fiil-i şart olan “تَقُمُ” ile veya cevab-ı şart olan “أَقْمُ” ile mansubtur. Ancak “أَقْمُ” /Eğer Zeyd’in arkasında durursan ben de dururum ” dediğimizde “خَلْفَ” kelimesi “تَقُمُ” fiil-i şartı ile mansub olmuştur. Bunun gibi misallere bakarak şart edâtının sadece şartla mansub olduğunu söyleyenler olmuştur.³⁵⁵

Usulcüler de nahivciler gibi “أَيْنَ” kelimesini şart edâtları arasında saymışlardır.³⁵⁶

Bu edât usulcülere göre mekânların umumîliğini ifade eder. Ancak bazı durumlarda bu manayı ifade etmesi müteazzir/îmkânsız olur. Bundan dolayı bir kimse hanımına hitaben “أَنْتِ طَالِقٌ أَيْنَ شِئْتِ”/Sen dilediğin yerde boşsun” derse kadın o mecliste talakını/boşamasını dilemedikçe boş olmaz yani kadının talakını dilemesi o meclis (kocasının kendisine boşama yetkisini verdiği meclis) ile sınırlıdır, hatta kadın o meclis geçtikten sonra kendisine verilen bu yetkiyi kullanarak boşamasını dilerse talak vaki olmaz. Çünkü talak, zamanla sınırlanabilir ancak hiçbir mekânla sınırlanamaz, bu durumda mekân ifadesi geçersiz olup kadına sadece talakını tercih etme yetkisi verilmiş sayılır, bu da o meclis ile sınırlı bir durumdur. Binaenaleyh “أَيْنَ” kelimesindeki zarfiyet manası ile amel etmek, zarfiyet manasını itibara almak mümkün olmayıncaإن-i şartıyye manasında mecaz olarak kullanılmıştır. Fıkıh kitaplarında belirtildiği gibi bir kimse hanımına hitaben “أَنْتِ طَالِقٌ إِنْ شِئْتِ”/Eğer dilerse boşsun” dediğinde, o mecliste kadın talakını dilediği takdirde boş olur. Ancak o meclis dağıldıktan sonra dilemesi geçerli değildir. İşte böylece “أَنْتِ طَالِقٌ أَيْنَ شِئْتِ”/Sen dilediğin yerde boşsun

³⁵² Nahl, 16, 76.

³⁵³ İbn eş-Şecerî, eş-Şerif Ebusseade Hibetullah b. Ali, *el-Emali’s-şecerıyye*, Haydarabad: Matbaatü Daireti’l-maarif el-Osmaniyye, 1349, II, 263.

³⁵⁴ Mustafa Galayinî, *Camiu’d-durûsi’l-Arabiyye*, II, 209; Muhammed el-Antakî, *el-Minhac*, s. 173.

³⁵⁵ Cürcanî, *el-Muktasid*, II, 1116.

³⁵⁶ el-Amidî, *el-İhkam*, II, 309; es-Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, I, 234; İbn Melek, *Şerhu’l-Menar*, s. 163; Hafizuddin en-Nesefî, *Keşfu’l-Esrâr*, I, 241.

”cümlesi, hüküm açısından “أنت طالق إن شئت/Eğer dilerse boşsun”cümlesindeki anlam gibidir.³⁵⁷

E. أَنَّى

Türkçe’de (*her*) nereye....se/sa, (*her*) neredese/sa, (*her*) nasıl ...se/sa gibi manalara gelir.³⁵⁸ Nahivcilerin çoğunluğuna göre, şart ve istifham edâtı olarak kullanılır.³⁵⁹ Sîbeveyhi’nin dediği gibi bu edât “أين” veya “كيف” anlamındadır.³⁶⁰ “أين” manasında olduğu zaman bütün mekânların umumiliğini ifade eder. Mesela; أَنَّى تَذْهَبُ أَذْهَبُ/Nereye gidersen ben de giderim cümlesi, إِنَّ تَذْهَبُ إِلَى إِسْتَنْبُولِ أَذْهَبُ /İstanbul’a gidersen ben de giderim, إِنَّ تَذْهَبُ إِلَى مَكَّةَ أَذْهَبُ/Mekke’ye gidersen ben de giderim gibi sonu gelmeyen cümlelerin kısaltılmışı olarak kullanılır. “كَيْفَ” anlamında kullanılırsa bütün hallerin/durumların umumiliğini ifade eder. Mesela; عَلَى أَيِّ حَالَةٍ تَذْهَبُ أَذْهَبُ /Hangi durumda gidersen ben de giderim şeklinde durumun umumiliğini ifade eder.³⁶¹

Bu edât, bazen mücazat manasını bildirmeden istifham edâtı olarak kullanılır.

Örnek I: أَنَّى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا/Allah bunları öldükten sonra nasıl diriltecek?³⁶²

Örnek II: قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّى لَكَ هَذَا/(Zekeriya): “ey Meryem bu sana nereden geldi?”dedi.³⁶³

“أَنَّى” şart edâtından sonra nahivcilerin çoğunluğuna göre zaid “ما” gelmez.³⁶⁴ Kûfe nahivcilerine göre gelebilir.³⁶⁵

“أَنَّى” şart edâtı, diğer şart edâtları gibi *in-i* şartıyye manasını (harf manasını) tazammun ettiği için fiil-i şart ve cevab-ı şart’ı cezmeder.³⁶⁶

³⁵⁷ es-Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, I, 234; el-Leknevî, Allametü’l-Hind Muhammed Eminullah Abdülhayy b. Abdülhalim (1304/1264), *Kameru’l-Ekmar ala Nuri’l-Envar Şerhi’l-Menar*, İstanbul: İhsan kitabevi, trs., I, 240; Ali el-Karî, *Fethu babi’l-inaye*, II, 112; İbn Melek, *Şerhu’l-Menar*, s. 163.

³⁵⁸ Bkz. Hasan AKDAĞ, *Arap Dilinde Edatlar*, s. 111; M. Meral ÇÖRTÜ, *Arapça Cümle Kuruluşu ve TercümeTekniği*, s. 102; Hüseyin YAZICI, *Arapçada Edatlar*, s. 205.

³⁵⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitab*, III, 56; Müberred, *el-Muktazab*, II, 45; İbn Ya’îş, *Şerhu’l-Mufasssal*, VII, 42; er-Radî, *Şerhu’l-Kâfiye*, II, 116; el-Eşmûnî, *Menhecü’s-Salik ila Elfiyyeti’bni Malik*, IV, 12; İbn Hişam, *Şerhu Katri’n-Neda*, s. 90; Mustafa Galayinî, *Camiu’d-durûsi’l-arabiyye*, II, 193; Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, IV, 404; Muhammed el-Antakî, *el-Minhac*, s. 163.

³⁶⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitab*, IV, 235.

³⁶¹ Kerirî, *Uslubu’ş-şart*, s. 102-103.

³⁶² Bakara, 2, 259.

³⁶³ Al-i İmran, 3, 37.

³⁶⁴ İbn Malik, *Şerhu’l-Kâfiye*, III, 1621; el-Eşmûnî, *Menhecü’s-salik ila Elfiyyeti’bni Malik*, IV, 13; es-Suyûtî, *Hem’u’l-hevami*, II, 64; Mustafa Galayinî, *Camiu’d-durûsi’l-Arabiyye*, II, 193; Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, IV, 404.

³⁶⁵ es-Suyûtî, *Hem’u’l-hevami*, II, 64.

خَلِيلِي أَنِّي تَأْتِيَانِي تَأْتِيَا أَخَا غَيْرَ مَا يُرْضِيكَمَا لَا يُحَاوِلُ: Örnek

Ey iki dostum! Eğer bana gelirsiniz sizi memnun edecek şeylerden başka bir şey düşünmeyen bir kardeşe gelmiş olursunuz.³⁶⁷

Bu beyitte “ تَأْتِيَانِي ” kelimesi, tesniye müzekker muhatab olup cezim alameti olarak tesniye nun’u düşmüştür. Fiilin sonundaki “nun”, nun-ı vikaye, “ya” da mütekellim ya’sıdır.

İkinci “ تَأْتِيَا ” kelimesi de tesniye müzekker muhatab olarak tesniye nun’unun hazfî ile cevab-ı şart’tır.

İbn Malik, “ أَنِّي ” şart edâtının “ مِنِّي ” manasında zarf-ı zaman olarak da kullanıldığını söylemiştir.³⁶⁸

“ أَنِّي ” şart edâtı, اِنْ-i şartıyye manasını (harf manasını) tazammun ettiği için mebnidir.³⁶⁹

“ أَنِّي ” şart edâtı her zaman mahallen mansubtur. Zarf olduğu zaman “أَيْنَ” manasında veya “ مِنِّي ” manasında olarak zarfiyet (mefûlun fih) üzere mahallen mansubtur.

“ كَيْفَ ” anlamında olduğu zaman hal olmak üzere mahallen mansubtur. Her iki durumda amil, fiil-i şart’tır.³⁷⁰

Örnek: أَنِّي نَجْلِسُ نَرْتَحُ/ Nerede oturursan rahat edersin

Bu örnekte “ أَنِّي ” : şart edâtı, sükün üzere mebni, mahallen mansub, cevab’a (نَرْتَحُ) müteallik, muzaf, kendisinden sonra gelen şart cümlesi (نَجْلِسُ) muzafun ileyh olmak üzere mahallen mecrur.

تَجْلِسُ: Fiil-i şart, lafzan meczum, faili altında vucuben müstetir “أَنْتَ” zamiri.

نَرْتَحُ: Cevab-ı şart, lafzan meczum, faili altında vucuben müstetir “أَنْتَ” zamiri.³⁷¹

³⁶⁶ Kerirî, *Uslubu’ş-Şart*, s. 104.

³⁶⁷ Bu beyit el-Eşmûnî’nin şevahidi arasında mevcuttur. Bkz. el-Eşmûnî, *Menhecü’s-Salik ila Elfiyyeti’bni Malik*, IV, 12.

³⁶⁸ İbn Malik, *et-Teshil*, s. 242.

³⁶⁹ Kerirî, *Uslubu’ş-Şart*, s. 106.

³⁷⁰ el-Farisî, Ebu Ali, el-Hasen b. Ahmed, *el-İzahü’l-Azudî*, Thk. Hasan Şazeli Ferfud, I. Basım, Mısır: Daru’t-telif, , 1389/1969, s. 321; Ebu Hayyan, *el-Bahr*, II, 156.

³⁷¹ Muhammed el-Antakî, *el-Minhac*, s. 164.

Usulcüler de “أَنَّى” kelimesinin şart edâtı olduğunu söylemişlerdir.³⁷² Mekân zarfları harf-i şart manasını tazammun ettiği için, şart da umumu ifade ettiğinden mekân zarfları umum manasını ifade ederler.³⁷³

Örnek: أَنَّى تُذْنِبُ يَعْلَمُكَ اللهُ/Her nerede günah işlersen Allah (C.C.) seni bilir.

Örnekte açıkça görüldüğü gibi “أَنَّى” şart edâtı bütün mekânlara şümulü ifade etmiştir.

F. حَيْثَمَا

Türkçe’de (*her*) nereye... *se/sa*; (*her*) nerede*se/sa*; (*her*) ne zaman*se/sa* gibi anlamlara gelir.³⁷⁴ Nahivcilerin çoğunluğuna göre mekân zarfıdır. Ahfeş’e göre zaman zarfı olarak da kullanılır.³⁷⁵

Şart edâtı olabilmesi için mutlaka “مَا”nın bitiştirilmesi/iktiran gerekir. Çünkü “حَيْثُ” kelimesi devamlı olarak cümleye izafe edildiğinden tahsis ve tavzih ifade eder. Bu mana ise şart manasına uygun değildir. Zira şart konusu ibham /kapalılık üzerine tesis edilmiştir. Binaenaleyh bu edât ile şart ve mücazat manası kast olduğunda onu izafetten engelleyen “مَا”nın bitiştirilmesi gerekir. “مَا” bitiştiği zaman fiile dahil olması hususi bir durum alır ve böylece cezim işlemini gerçekleştirir. Bu “مَا”zaid değil, izafeti engelleyen harftir (مَا-i kâffe). Dolayısıyla bu “مَا”nın hazfi caiz değildir. Çünkü bu durumda “حَيْثُ” kelimesi şart edâtı olmaktan çıkarılmış olur.

Ahfeş ise, “مَا” bitiştirilmeden de “حَيْثُ” nun cezim işlemini gerçekleştireceğini söylemiştir. Ancak bu görüş, cumhurun görüşüne muhalif olduğu ve sema’dan (Araplardan işitilenler) onun görüşünü destekleyen/te’yit eden olmadığı için zayıf görülmüştür.³⁷⁶

Örnek I: وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ/Nerede olursanız yüzlerinizi ona (Kabe’ye) doğru çevirin.³⁷⁷

³⁷² el-Amidî, *el-İhkam*, II, 309; el-Futuhî, *Şerhu’l-Kevkebi’l-münir*, III, 121.

³⁷³ Kerirî, *Uslubu’ş-Şart*, s. 422.

³⁷⁴ Hasan AKDAĞ, *Arap Dilinde Edatlar*, s. 208; M. Meral ÇÖRTÜ, *Arapça Cümle Kuruluşu ve TercümeTekniği*, s. 102; Hüseyin YAZICI, *Arapçada Edatlar*, s. 77.

³⁷⁵ Sibeveyhi, *el-Kitab*, III, 56; Müberred, *el-Muktazab*, II, 45; İbn Ya’îş, *Şerhu’l-Mufasssal*, VII, 42; er-Radî, *Şerhu’l-Kâfiye*, II, 254; İbn Serrac, *el-Usûl fi’n-nahv*, II, 159; es-Suyûtî, *Hem’u’l-hevami*, II, 57; İbn Malik, *et-Teshil*, s. 236; el-Eşmûnî, *Menhecû’s-Salik ila Elfiyyeti’bni Malik*, IV, 12; İbn Hişam, *Muğni’l-lebîb*, I, 131; Mustafa Galayinî, *Camiu’d-durûsi’l-arabiyye*, II, 192; Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, IV, 404; Muhammed el-Antakî, *el-Minhac*, s. 192.

³⁷⁶ Sibeveyhi, *el-Kitab*, III, 56; Müberred, *el-Muktazab*, II, 46; İbn Ya’îş, *Şerhu’l-Mufasssal*, VII, 46; er-Radî, *Şerhu’l-Kâfiye*, II, 254; İbn Serrac, *el-Usûl fi’n-nahv*, II, 160; el-Eşmûnî, *Menhecû’s-salik ila Elfiyyeti’bni Malik*, IV, 13; İbn Hişam, *Muğni’l-lebîb*, I, 133; Mustafa Galayinî, *Camiu’d-durûsi’l-arabiyye*, II, 194; Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, IV, 404; Muhammed el-Antakî, *el-Minhac*, s. 192.

Örnek II: *حَيْثُمَا تَجِدْ صَدِيقًا وَفِيًّا تَجِدْ كَنَزًا نَفِيسًا*/Nerede vefalı bir dost bulursan değerli bir hazine bulmuş olursun.

Görüldüğü gibi “حَيْثُمَا” kelimesi birinci örnekte cevap-ı şart’a mütaallik ve zarf-ı mekân olmak üzere mahallen mansub, “كُنْتُمْ” fiil-i şart’ı ve “فَوَلُّوا” ceza-i şart’ı da mahallen meczumdur.

İkinci örnekte ise “حَيْثُمَا” kelimesi zarf-ı mekân ve cevap-ı şart’a mütaallik olmak üzere mahallen mansub, “تَجِدْ” fiil-i şart’ı ve “تَجِدْ” ceza-i şart’ı lafzan meczumdur.³⁷⁸

“حَيْثُمَا” kelimesi ile “أَيْنَمَا” kelimesi arasındaki fark şudur: “أَيْنَمَا” daki ibham/kapalılık “حَيْثُمَا”daki ibhamdan daha fazladır. Şöyleki, “حَيْثُ” kelimesinin cümleye izafesi gereklidir. İzafetteki kural gereği o, kendisinden sonra gelen lafız ile ya tahsislenir veya marifeleşir. Mesela, “اجْلِسْ حَيْثُ جَلَسَ أَخُوكَ”/Kardeşinin oturduğu yere otur” dediği zaman muhataba “kardeşinin oturduğu yere otur” demekle bir tarif/marifelik ifade edilmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi şart edâtları ibhamı/kapalılığı ifade ettiklerinden “حَيْثُ” nun şart edâtı olabilmesi için “ما” nın bitiştirilmesi gerekiyordu. “أَيْنَ” kelimesi ise asla başka bir şeye izafe olunmaz, o mübhem bir edâttir. “ما” nın ilavesiyle ibham/kapalılık ve umumluluğu artmıştır. “حَيْثُ” da ise “ما” vasıtasıyla ibhamlık gelmiştir. Çünkü “ما” harfi, “إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ” /Şüphesiz Allah her hangi bir şeyi, bir sivrisineği, hatta onun da ötesindeki misal vermekten çekinmez.”³⁷⁹ ayetinde olduğu gibi ibham ve umumiliği ifade eder.

“أَيْنَمَا” daki ibhamın “حَيْثُمَا” daki ibhamdan daha fazla olduğuna Kur’ânî ifadeler de delalet eder.

“حَيْثُمَا” kelimesi Kur’an’da iki yerde³⁸⁰, “أَيْنَمَا” kelimesi ise dört yerde³⁸¹ geçmektedir.

وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ /Nerede olursanız yüzlerinizi ona (Kâbe’ye) doğru çevirin.³⁸² ayetindeki “حَيْثُمَا” kelimesinin ifade ettiği mekan manası ile,

³⁷⁷ Bakara, 2, 144.

³⁷⁸ Muhammed el-Antakî, *el-Minhac*, s. 192.

³⁷⁹ Bakara, 2, 26.

³⁸⁰ Bakara, 2, 144, 150.

³⁸¹ Bakara, 2, 147; Nisa, 4, 78; Ahzab, 33, 61; Nahl, 16, 76.

³⁸² Bakara, 2, 144.

”أَيْنَمَا“ /Nerede olursanız ölüm size yetişir³⁸³ ayetindeki “أَيْنَمَا” kelimesinin ifade ettiği mekan manasını mukayese ettiğimizde mesele tam anlamıyla vuzûha kavuşacaktır.

”أَيْنَمَا“ ayetinde muhataplara nerede olurlarsa olsunlar Kâbe’ye yönelmeleri emredilmiştir. Hâlbuki namaz kılmanın sahih olmadığı zamanlar ve haller bulunduğu gibi Kâbe’ye yönelmenin sahih olmadığı tuvalet gibi mekânlar da mevcuttur, yani Kâbe’ye yönelme mekânları, sahih olacak yerlerle sınırlıdır, bütün mekânları kapsayacak şekilde tamamen umumî değildir. Mesela, tuvalette Kâbe’ye yönelmek doğru değildir. ”أَيْنَمَا“ ayetinde ise, muhataplara her nerede olurlarsa olsunlar ölümün onlara ulaşacağı, ölümden kurtulamayacakları belirtilmiştir. Ölümün vakti, saati geldiğinde vuku’ bulacağı birçok ayetin delaletiyle sabittir.³⁸⁴ Kişi kendisinin nerede öleceğini bilemez, her yerde ölme ihtimali vardır. İşte bu açıklamalardan ”أَيْنَمَا“ daki ibham ve umumluğun ”حَيْثُ“ daki ibham ve umumdan daha fazla olduğu anlaşılmıştır.³⁸⁵

Usulcüler de ”حَيْثُ“ kelimesini (cezmetmese de) şart edâtları arasında saymışlardır.³⁸⁶ Bu görüş, ”حَيْثُ“ kelimesini ”ما“ harfî olmadan da mücazat edâtı kabul eden Ahfeş’in görüşüyle örtüşür.³⁸⁷

Usulcülere göre bu edât, ”أَيْنَ“ şart edâtı gibi mübhem olarak bütün mekânlara delalet eder.³⁸⁸ Ancak mekân manasına delaleti imkânsız olunca mecazen إن-i şartıyye manasında, yani mekân manası mulhaza edilmeden mutlak şart edâtı olarak kullanılır.³⁸⁹ Örneğin bir kimse hanımına hitaben ”أنتِ طالق حَيْثُ شِئْتِ/Sen istediğin yerde boşsun” derse, hanımının iradesine bıraktığı bu talak’ı (boşama) mekânla kayıtlamanın bir anlamı olmadığından ve pratikte bir anlam ifade etmediği için mezkûr örnekte kullanılan ”حَيْثُ“ kelimesi kendi aslı manası olan mekân manasından çıkartılarak mücazat babında asıl olan إن-i şartıyye manasında kullanılmıştır. Fıkıh kitaplarında ifade edildiği gibi bir kimse hanımına hitaben ”أنتِ طالق إن“ /Eğer dilersen boşsun” dediğinde, o mecliste kadın talakını dilediği takdirde boş olur.

³⁸³ Nisa, 4, 78.

³⁸⁴ Münafikun, 63, 11; Hicr, 15, 5; Müminun, 23, 43.

³⁸⁵ es-Samerrâî, Fazıl, *Maani'n-nahv*, 1. Basım, Amman/Ürdün: Daru'l-Fikr, 1420/2000, IV, 84.

³⁸⁶ ed-Debbusî, Ebu Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. İsa, *Takvimü'l-edille fi Usûli'l-fikh*, Thk. Halil Muhyiddin el-Meys, 2. Basım, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007, s. 110; es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I, 234; Alaüddin el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, II, 203; İbn Melek, *Şerhu'l-Menar*, s.163; Molla Ceyun, Şeyh Ahmed b. Ebu Said, *Nûru'l-envar ale'l-Menar*, İstanbul: İhsan Kitabevi, 1986, I, 240.

³⁸⁷ Kerirî, *Uslubu's-şart*, s. 422.

³⁸⁸ es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I, 234; Alaüddin el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, II, 203; İbn Melek, *Şerhu'l-Menar*, s. 163; Molla Ceyun, *Nuru'l-Envar*, I, 240.

³⁸⁹ Muhammed Eminullah el-Leknevî, *Kameru'l-ekmar ala Nuri'l-envar Şerhi'l-Menar*, I, 240.

Ancak o meclis dağıldıktan sonra dilemesi geçerli değildir. İşte böylece “ أَنْتِ طَالِقٌ حَيْثُ ” “ أَنْتِ طَالِقٌ إِنْ شِئْتِ /Eğer dilerse boşsun” cümlesi, hüküm açısından “ أَنْتِ طَالِقٌ حَيْثُ شِئْتِ /Sen dilediğin yerde boşsun ” cümlesi, hüküm açısından “ أَنْتِ طَالِقٌ إِنْ شِئْتِ /Eğer dilerse boşsun” cümlesi ile aynı anlamda olup, “ أَنْتِ طَالِقٌ حَيْثُ شِئْتِ /Sen istediğin yerde boşsun” cümlesi ile kendisine boşama yetkisi verilen bu kadının kendisini o mecliste boşaması gerekir, meclis dağıldıktan sonra bu yetkiyi kullanma hakkı yoktur.³⁹⁰

G. مَتَى

Türkçe’de (*her*) *ne zaman ... sa/se; -dığında, -dığı zaman, -ınca, -ken*³⁹¹ gibi manalara gelir. Nahivcilerin ittifakıyla zaman zarfıdır. Daima zaman manasını ifade eder.³⁹²

Bu edât, asıl vaz’ı itibariyle zaman manasına delalet edip daha sonra *إِنْ*-i şartıye manasını tazammun etmesiyle *ibham* ve *umum* manasını ifade ettiğinden mücazat edâtı olarak kullanılmıştır. *إِنْ*-i şartıye konusunu işlerken belirttiğimiz gibi şart’ın mübhem ve umumî olması gerekir. Buna göre “ مَتَى ” şart edâtı da mübhem bir zamanı ifade eder ve kendisinden sonra varlığı ve yokluğu müsavî/eşit olan bir fiilin gelmesi gerekir.

Mesela, *مَتَى تَخْرُجُ أَخْرَجَ /Ne zaman çıkarsan ben de çıkarım*” dendiğinde çıkma zamanı belli olmadığından dolayı “ مَتَى ” şart edâtı vaz’ına uygun bir şekilde kullanılmıştır. Ancak “ مَتَى ” dan sonra varlığı veya yokluğu kesin olan bir şeyin gelmesi doğru değildir. Onun için “ مَتَى تَخْرُجُ أَخْرَجَ /Güneş doğduğu zaman çıkacağım” demek yani “ مَتَى ” şart edâtını tahakkuku kesin olan bir fiil ile kullanmak doğru değildir. Çünkü güneş kişi çıksa da çıkmasa da doğacaktır. Burada zaman manasını ifade etmek için “ مَتَى ” yerine “ إِذَا ” edâtının kullanılması gerekir.³⁹³

Bu edâttaki zamanların umumîliği manası aşıkârdır. Mesela, *مَتَى تَقُومُ أَقُمُ /Ne zaman kalkarsan ben de kalkarım*” dediğimizde bu cümlelerin manası “ إِنْ تَقُومُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ أَقُمْ فِيهِ , إِنْ تَقُمْ يَوْمَ ... /Şayet Cuma günü kalkarsan ben de kalkarım, Cumartesi günü kalkarsan ben de kalkarım” gibi uzayıp giden zamanlardır.³⁹⁴

³⁹⁰ Bu konu Fıkıh kitaplarında “ Tefvidu’t-talak “ bölümlerinde genişçe anlatılmıştır. Bkz. Merğınanî, *el-Hidaye*, I, 243; Ali el-Karî, *Fethu babi’l-inay*, II, 111; Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, *el-Ahvalu’s-şahsiyye*, s. 286.

³⁹¹ Hasan AKDAĞ, *Arap Dilinde Edatlar*, s. 395; M. Meral ÇÖRTÜ, *Arapça Cümle Kuruluşu ve Tercüme Tekniği*, s. 101; Hüseyin YAZICI, *Arapçada Edatlar*, s. 211.

³⁹² Sîbeveyhi, *el-Kitab*, III, 56; Müberred, *el-Muktazab*, II, 45; İbn Ya’îş, *Şerhu’l-Mufasssal*, VII, 42; er-Radî, *Şerhu’l-Kâfiye*, II, 116; İbn Serrac, *el-Usûl fi’n-nahv*, II, 159; es-Suyûtî, *Hem’u’l-hevami*, II, 57; İbn Malik, *et-Teshil*, s. 236; el-Eşmûnî, *Menhecû’s-Salik ila Elfiyeti’bni Malik*, IV, 12; İbn Hişam, *Muğni’l-lebîb*, I, 334; Mustafa Galayinî, *Camiu’d-durûsi’l-arabiyye*, II, 192; Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, IV, 403; Muhammed el-Antakî, *el-Minhac*, s.260.

³⁹³ Abdulkahir el-Cürcanî, *el-Muktasid*, II,119; Nasır Kerirî, *Uslubu’s-şart*, s. 111.

³⁹⁴ İbn Ya’îş, *Şerhu’l-Mufasssal*, IV, 105.

Bu edât, şart manasını tazammun ettiğinden fiil-i şart ve cevab-ı şart ister ve diğer cezmedici şart edâtları gibi onları cezmeder.

Örnek: أَنَا ابْنُ جَلَا وَطَلَّاعُ التَّنَائِيَا مَتَى أَضَعُ الْعِمَامَةَ تَعْرِفُونِي

Ben Cela'nın oğluyum ve tepelerde gözüküneyim. Sarığımı çıkardığım/başıma koyduğum zaman beni tanırırsınız.³⁹⁵

Bu beyitte " أَضَعُ " kelimesi harekenin hazfi ile meczum fiil-i şart, " تَعْرِفُو " kelimesi de cemi' müzekker nununun hazfi ile meczum cevab-ı şarttır.

İbn Malik, " مَتَى " kelimesinin bazen " إِذَا " ya hamledilerek cezim ameli yapmadığını söylemiştir.³⁹⁶

Örnek: إِنَّ أَبَا بَكْرٍ رَجُلٌ أَسِيفٌ وَ إِنَّهُ مَتَى يَقُومُ مَقَامَكَ لَا يَسْمَعُ النَّاسَ /Şüphesiz Ebubekir çok üzgün bir adamdır. Ne zaman senin yerinde dursa (namazda) insanlara sesini işittiremiyor.³⁹⁷ Görüldüğü gibi burada " مَتَى " kelimesi " يَقُومُ " ve " يَسْمَعُ " fiilleri üzerinde cezim işlemini yapamamıştır. Şayet işlevini (cezim) yerine getirmiş olsaydı " يَقُومُ " fiili " يَقُومُ " şeklinde yani "vav" harfinin hazfi ile okunurdu.

" مَتَى " şart edâtından sonra ibham ve umumu tekit için " مَا " nın ziyade edilmesi caizdir. Bundan dolayı " مَتَى تَقُومُ أَفْمٌ " demek caiz olduğu gibi " مَتَى مَا تَقُومُ أَفْمٌ " demek de caizdir. Ancak " مَا " ziyade edildiği takdirde " مَتَى " nın kendisinden sonra gelen fiil-i şart ve cevab-ı şart'ı cezim etmesi vacibtir. Bundan sonraism-i istifham olma ihtimali kalmaz.³⁹⁸

Örnek: مَتَى مَا تَلَقَّنِي فَرْدَيْنِ تَرَجُفُ رَوَانِفُ أَلَيْتِيكَ وَ تُسْتَطَارَا

Teke tek benimle karşılaştığın zaman kalçanın etleri titrer ve korkarsın.³⁹⁹

Bu edât, şart harfi olan " إِنَّ " manasını tazammun ettiği için mebni olmuştur. İstifham edâtı olarak kullanıldığı zaman ise istifham harfi manasını tazammun ettiği için mebni olur.⁴⁰⁰

" مَتَى " şart edâtının i'rabtan mahalli her zaman zarfiyet (mefûlu fih) olmak üzere mansub olmaktır. Sahih görüşe göre amili fiil-i şart'tır.⁴⁰¹

³⁹⁵ Bu beyit *Muğni'l-lebîb*'in şevahidindedir. Bkz. *a. g. e.* , I, 334.

³⁹⁶ İbn Malik, *et-Teshîl*, s. 237.

³⁹⁷ *Buhari*, Ezan, 68.

³⁹⁸ Abdulkahir el-Cürcanî, *el-Muktasid*, II, 1113; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal*, VII, 46.

³⁹⁹ Bu beyit Eşmûnî'nin *Menhecû's-Salik ila Elfiyyeti'bni Malik* adlı eserinde kullandığı şevahidindedir. Bkz. *a. g. e.* , IV, 10.

⁴⁰⁰ İbn eş-Şecerî, *el-Emali 'ş-şeceriyye*, II, 261.

Örnek: متى تَقُمُ أَقُمُ /Ne zaman kalkarsan ben de kalkarım.

Burada " متى " : İsm-i şart, sükün üzere mebnî, fiil-i şart'la mahallen mansub, zarf-ı zaman, cevab'a mütaallik, muzaftır.

تَقُمُ: Fiil-i şart, meczum muzari, faili altında vucuben müstetir/gizli müfred müzekker muhatab zamiri. Fiil faili ile birlikte fiil cümlesi, i'rabta mahallen mecrur, muzafun ileyh.

أَقُمُ: Cevab-ı şart, meczum muzari, faili altında vucuben müstetir/gizli mütekellim vahde zamiri. Fiil faili ile birlikte fiil cümlesi, fa ile birlikte olmadığı için i'rabta mahalli yok.⁴⁰²

" متى " kelimesi bazen şart manasını ifade etmez, sadece zamandan istifham/ zamanı öğrenme anlamına gelir. Bu durumda kendisinden sonra fiil-i muzari de gelse cezim yapmaz. İsm-i istifham olur.⁴⁰³

Örnek I: متى يقولون متى هذا الوعد إن كنتم صادقين /Eğer doğru kişiler iseniz bu va'd ne zaman tahakkuk edecektir derler.⁴⁰⁴

Burada " متى " kelimesi ism-i istifham, mahallen merfu, mukaddem haber, "هذا" kelimesi ise mahallen merfu, muahhar mübteda, "الوعد" kelimesi de ism-i işaretten bedeldir.

Örnek II: متى تُسافرُ /Ne zaman yolculuk yapacaksınız?

Burada " متى " kelimesi ism-i istifham, mahallen mansub, zarf-ı zaman (mefûlu fih), "تُسافرُ" fiiline mütaalliktir.

"تُسافرُ" fiil-i muzari, faili altında vucuben müstetir/gizli müfred müzekker muhatab zamiri. Fiil faili ile birlikte fiil cümlesi, i'rabtan mahalli yok, ibtidaiyye cümlesi.

Sîbeveyhi, " متى " ile " إذا " arasındaki farkı açıklarken şöyle demiştir: " إذا " kelimesi mahdud/belirli bir zamana delalet eder. " متى " ise mübhem zamana delalet eder. " أتيتك إذا احمر " / (Yaş) hurma kırmızılaşınca geleceğim" demenin güzel, " أتيتك إن احمر البسر " / (Yaş) hurma

⁴⁰¹ Abdulkahir el-Cürcanî, *el-Muktasid*, II, 1116; Mustafa Galayinî, *Camîu'd-durûsi'l-arabiyye*, II, 209.

⁴⁰² Muhammed el-Antakî, *el-Minhac*, s. 260.

⁴⁰³ İbn eş-Şecerî, *el-Emali ş-şeceriyye*, II, 261; İbn Hişam, *Muğni'l-lebib*, I, 334; Muhammed el-Antakî, *el-Minhac*, s. 259.

⁴⁰⁴ Yasin, 36, 48.

kırmızılaşırsa geleceğim” demenin ise çirkin olduğunu görmüyor musun? Çünkü “إن ” ve diğer şart edâtları her zaman mübhemdirler. " مَتَى " da onlardandır.”⁴⁰⁵

Bazı nahivciler aralarındaki farkı şöyle izah ettiler. " إذا" kelimesi meydana gelmesi kesin olan şeylerde, " مَتَى "ise varlığı ve yokluğu ihtimalli olan şeylerde kullanılır. Buna göre “ إذا طلعت الشمس خرجت /Güneş doğduğu zaman çıkarım” demek doğru, " مَتَى "yerinde " مَتَى " yı kullanmak ise doğru değildir. Ancak “ متى تخرج أخرج /Ne zaman çıkarsan ben de çıkarım” gibi varlığı ve yokluğu müsavi/eşit şeylerde “ مَتَى”nın kullanımı doğrudur.⁴⁰⁶

“ مَتَى” ile “إن ” arasındaki fark ise şudur: “إن ” zamansız ta’liki bildirir. “ مَتَى”da ise zamanlı ta’lik vardır. Buna göre “ إن أكرمتني أكرمك /Bana ikram edersen ben de sana ikram ederim” cümlesinde mütekellim’in ikram etmesi muhatab’ın ikram etmesine bağlanmıştır.

“ متى أكرمتني أكرمك /Bana ikram ettiğin zaman ben de sana ikram ederim” cümlesinde ise mütekellim’in muhatab’a ikramı muhatab’ın mütekellim’e ikram etme zamanına bağlanmıştır.⁴⁰⁷

Usulcüler de “ مَتَى” yı şart edâtları arasında zikretmişlerdir.⁴⁰⁸ Bu edât mübhem/kapalı olarak zamanların umumîliğini ifade eder. Kendisine “ ما ” ziyade edildiği takdirde sadece şart için kullanılır.⁴⁰⁹

Örnek I: Bir kimse hanımına hitaben “ متى لم أطلقك فانت طالق /Seni boşamadığım zaman sen boşsun ” derse bu sözü söyledikten sonra azıcık susmakla talak/boşama vaki’ olur. Çünkü bu sözü söyledikten sonra hanımını boşama işini gerçekleştirmediği bir vakit bulunmuştur.⁴¹⁰

Örnek II: Bir kimse hanımına kendisini boşama yetkisini verirken “ أنت طالق متى شئت /Ne zaman dilerse boşsun” derse, kadın kendisini istediği zaman boşayabilir, kendisine verilen bu yetki o meclis ile sınırlı değildir.⁴¹¹

⁴⁰⁵ Sibeveyhi, *el-Kitab*, I, 432-433.

⁴⁰⁶ es-Suyûtî, *el-Eşbah ve’n-nezair*, II, 225; Fazıl es-Samerrâî, *Maani’n-nahv*, IV, 86-87.

⁴⁰⁷ es-Samerrâî, *Maani’n-nahv*, IV, 87.

⁴⁰⁸ ed-Debûsî, *Takvimu’l-edille*, s. 110, el-Pezdevî, Fahrulislam Ebü’l-Usr Ali b. Muhammed, *Kenzu’l-vUsûl ila ma’rifeti’l-Usûl (Usûlü’l-Pezdevî)*, Beyrut: Daru’l-Kitabi’l-Arabî, 1394/1974, II, 196; es-Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, I, 233, et-Teftâzânî, *Şerhu’t-Telviḥ*, I, 121; İbn Melek, *Şerhu’l-Menar*, s. 163; Alaüddin el-Buhârî, *Keşfu’l-Esrâr*, II, 169; Molla Ceyun, *Nuru’l-Envar*, I, 240; Muhammed Eminullah el-Leknevî, *Kameru’l-ekmar ala Nuri’l-envar Şerhi’l-Menar*, I, 240.

⁴⁰⁹ Alaüddin el-Buhârî, *Keşfu’l-Esrâr*, II, 169.

⁴¹⁰ es-Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, I, 233; Alaüddin el-Buhârî, *Keşfu’l-Esrâr*, II, 169; et-Teftâzânî, *Şerhu’t-Telviḥ*, I, 121.

⁴¹¹ İbn Melek, *Şerhu’l-Menar*, s. 163; Molla Ceyun, *Nuru’l-Envar*, I, 240; Muhammed Eminullah el-Leknevî, *Kameru’l-ekmar ala Nuri’l-envar Şerhi’l-Menar*, I, 240; Ali el-Karî, *Fethu babi’l-inaye*, II, 112.

H. أَيُّ

Türkçe’de *her kim.....se/sa, her kimise/sa, her (ne zaman)se/sa,hangisise/sa* gibi anlamlara gelir.⁴¹² Nahivcilerin ittifakıyla isim olup⁴¹³ izafe edildiği şeye göre; bazen akıllı ve akıllı olmayan varlıklar için, bazen zaman, bazen de mekân için kullanılır.

“أَيُّ” şart edâtı, zaman ve mekân manasında olmayan bir isme izafe edildiğinde zarfiyet manasından soyulmuş olarak akıllı veya akılsız varlıklara delalet eder.

Örnek I: أَيُّ إِنْسَانٍ تَسْتَقِيمُ خُطَّتُهُ تَأْتَلِفُ حَوْلَهُ الْقُلُوبُ /Hangi insanın gidişatı düzgün olursa etrafında kalpler ısınır/toplanır.

Burada “أَيُّ” şart edâtı “مَنْ” manasındadır.

Örnek II: أَيُّ الْخَيْلِ تَرْكَبُ أَرْكَبُ /Hangi ata binersen bende binerim.

Burada “أَيُّ” şart edâtı “مَا” manasındadır.

“أَيُّ” şart edâtı, zaman veya mekân manasını ifade eden kelimelere izafe edilirse zarf-ı zaman veya zarf-ı mekân olur.⁴¹⁴

Örnek I: أَيُّ يَوْمٍ تَصُومُ أَصُومُ فِيهِ /Hangi gün oruç tutarsan ben de o günde tutarım.

Burada şart edâtı “متى” manasındadır.

Örnek II: أَيُّ بَلَدٍ تَقُومُ أَقُومُ فِيهِ /Hangi şehirde ikamet edersen ben de orada ikamet ederim.

Burada şart edâtı “أَيْنَ” manasındadır.

“أَيُّ” şart edâtı, umum ve ibhamı ifade etme hususunda “مَنْ” ve diğer şart edâtları gibidir. Akıllı ve akıllı olmayan varlıkların, zaman ve mekânın umumunu ifade eder.⁴¹⁵

⁴¹² Hasan AKDAĞ, *Arap Dilinde Edatlar*, s. 124; M. Meral ÇÖRTÜ, *Arapça Cümle Kuruluşu ve Tercüme Tekniği*, s. 101; Hüseyin Yazıcı, *Arapçada Edatlar*, s. 33.

⁴¹³ Sibeveyhi, *el-Kitab*, III, 56; Müberred, *el-Muktazab*, II, 45; İbn Ya’iş, *Şerhu’l-Mufasssal*, VII, 42; Abdurrahman el-Camî, *el-Fevaidü’z-ziyaiyye*, s. 352; er-Radî, *Şerhu’l-Kâfiye*, II, 57; el-Eşmünî, *Menhecü’s-Salik ila Elfiyeti’bni Malik*, IV, 12; İbn Serrac, *el-Usûl fi’n-Nahv*, II, 159; İbn Hişam, *Muğni’l-lebib*, I, 77; el-Antakî, *el-Minhac*, s. 168; Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, IV, 404; Mustafa Galayinî, *Camiu’d-durûsi’l-arabiyye*, II, 194.

⁴¹⁴ İbn Serrac, *el-Usûl fi’n-Nahv*, II/159; İbn Malik, *Şerhu’l-Kâfiye*, III/1624.

⁴¹⁵ İbn Akil, *el-Müsaid ala Teshili’l-fevaid*, Thk. Muhammed Kamil Berekat, Dımaşk: Daru’l-Fikr, 1400/1980, III/133; Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, IV, 109.

Mesela, “أَيُّهُمْ تُكْرِمُ أَكْرِمُ/Onların hangisine ikram edersen ben de ikram ederim” cümlesi umumu ifade etme hususunda “مَنْ تُكْرِمُ أَكْرِمُ” cümlesi gibidir. Nasıl ki daha önce de belirttiğimiz gibi “مَنْ” şart edâtı sonu gelmeyen lafızların kısaltılmışı ise, “أَيُّ” şart edâtı da aynı şekilde çok lafızların ihtisarı için getirilmiştir.

“أَيُّ” kelimesi şart edâtı olduğundan kendisinden sonra fiil-i şart ve cevab-ı şart ister.

Örnek: أَيُّ مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى /Hangisini dersiniz (deyin) en güzel isimler O'nundur.⁴¹⁶

Burada “أَيُّ” kelimesi; “تَدْعُوا” fiilinin mukaddem mefûlu bih'i olmak üzere lafzen mansub, “مَا” kelimesi de zaittir/sıladır. “تَدْعُوا” kelimesi; nun'un hazfî ile meczum muzari, fiil-i şart, “فله” lafzında ki “ف”; rabıt/bağlama harfi, “له”; car ve mecrur mukaddem haber, mahallen merfu, “الْأَسْمَاءُ”; muahhar mübteda, lafzan merfu, “الحُسْنَى”; takdiren merfu, mübtedanın sıfatı, mukaddem haber ve muahhar mübteda'dan oluşan isim cümlesi (فله الْأَسْمَاءُ) “أَيُّ” şart edâtının cevab'ı olmak üzere mahallen meczumdur.⁴¹⁷

"أَيُّ" şart edâtından sonra tekid için "مَا" kelimesinin ziyade edilmesi caizdir.⁴¹⁸ Bu "مَا" kelimesi bazen "أَيُّ" ile muzafun ileyh arasına girer.

Örnek: أَيُّمَا الْأَجْلَيْنِ فَضَيْتُ فَلَا عُدْوَانَ عَلَيَّ /İki sürenin hangisini yerine getirirsem bana düşmanlık yapılamaz.⁴¹⁹

Bu "مَا" kelimesi bazen de muzafun ileyh'ten sonra gelir.

Örnek: İbn Mesud'un kıraatinde أَيُّ الْأَجْلَيْنِ مَا فَضَيْتُ فَلَا عُدْوَانَ عَلَيَّ şeklinde gelmiştir.

"أَيُّ" şart edâtından sonra bazen muzafun ileyh hazif olunur ve mahzuf muzafun ileyh'in yerine tenvin getirilir.⁴²⁰

Örnek I: أَيُّ مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى /Hangisini dersiniz (deyin) en güzel isimler O'nundur.⁴²¹

⁴¹⁶ İsra, 17, 110.

⁴¹⁷ İbn Hişam, *Muğni'l-lebib*, I, 77; el-Antakî, *el-Minhac*, s. 168.

⁴¹⁸ İbn Usfûr, Ebü'l-Hasen Ali b. Mü'min el-İşbilî, *el-Mukarrib*, thk. Ahmed Abdüsettar el-Civarî, Abdullah el-Ceburî, 1. Basım, Bağdad: Matbaatü'l-anî, 1391/1971, I, 274; el-Eşmûnî, *Menhecu's-salik ila Elfiyyeti'bni Malik*, IV, 13.

⁴¹⁹ Kasas, 28, 28.

⁴²⁰ Mustafa Galayinî, *Camiu'd-durûsi'l-Arabiyye*, II, 195.

⁴²¹ İsra, 17, 110.

Burada ayetin takdiri şöyledir: أَيِّ إِسْمٍ تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى /Hangi ismi söylerseniz en güzel isimler onundur.

Örnek II: أَيِّ كِتَابٍ أَقْرَأُ /Kimin kitabını okursan ben de okurum.

Bu örneğin takdiri şöyledir: أَيِّ رَجُلٍ أَقْرَأُ /Hangi adamın kitabını okursan ben de okurum.

Görüldüğü gibi her iki örnekte muzafun ileyh (إِسْمٍ ve رَجُلٍ kelimeleri) hazif olundu, yerine tenvin getirildi.

" أَيُّ " kelimesi şart edâtı olmasına rağmen diğer şart edâtları gibi mebni değil murebtir.⁴²²

" أَيُّ " şart edâtı, lazım fiil veya mefûlunu almış müteaddi fiil ile beraber kullanılırsa mübteda olur.

Örnek I: أَيُّ عَالِمٍ يَتَكَبَّرُ يُبْغِضُهُ اللَّهُ تَعَالَى /Hangi âlim kibirlenirse Allah Teâlâ ona buğz eder.

Örnek II: أَيُّهُمْ يَأْتِينِي أَتِيهِمْ /Onların hangisi bana gelirse ben de onlara gelirim.

Bu iki örnekte " أَيُّ " kelimesi mübteda, haberi ise fiil-i şart veya cevab-ı şart yahut fiil-i şart ve cevab-ı şart'ın her ikisidir.

" أَيُّ " şart edâtı, mefûlunu almamış müteaddi fiilden sonra gelirse mefûlu bih olmak üzere mansubtur.

Örnek: أَيُّهُمْ تُكْرِمُ أَكْرِمُهُمْ /Onların hangisine ikram edersen ben de ikram ederim.

" أَيُّ " şart edâtı, zaman veya mekan manasını ifade eden kelimelere izafe edilirse mefûlu fih olmak üzere mansub olur.

Örnek I: أَيِّ حِينٍ تَقْدَمُ أَكْرِمُكَ /Ne zaman gelirsene sana ikram ederim.

Örnek II: أَيِّ مَكَانٍ تَجْلِسُ أَجْلِسُ فِيهِ /Nereye oturursan ben de otururum.

" أَيُّ " şart edâtı, masdara izafe edilirse mefûlu mutlak olur.

Örnek: أَيِّ إِكْرَامٍ تُكْرِمُ أَكْرِمُكَ /Nasıl ikram edersen ben de (öyle) ikram ederim.

⁴²² er-Radî, *Şerhu 'l-Kâfiye*, II, 57; İbn Ya'îş, *Şerhu 'l-Mufassal*, VII44.

" أَيُّ " şart edâtı, harf-i cer veya izafetle mecrur olur.

Örnek I: فَبِأَيِّهِمْ إِيْتَدَيْتُمْ إِهْتَدَيْتُمْ فَبِأَيِّهِمْ / (Ashabım yıldızlar gibidir) onların hangisine uyarsanız hidayet bulursunuz.⁴²³

Örnek II: وَوَلَدَ أَيُّهُمْ تَلَقَّ تَحْسِنَ إِلَيْهِ / Onların hangisinin çocuğu ile karşılaşırsan ona iyilik yaparsın.⁴²⁴

Bu edât, bazen şart manasından ayrı olarak istifham edâtı olarak kullanılır.⁴²⁵

Örnek: أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ / Onların hangisi Meryem'e kefil olur?⁴²⁶

Şart ve istifham manasında olan " أَيُّ " kelimesinin lafzı her zaman müfred müzekker, manası ise muzafun ileyhi'ne göre değişir; eğer nekre bir kelimeye izafe olunduyrsa haberinde, kendisine dönen zamirde ve mutabakat aranan her yerde " أَيُّ " kelimesinin lafzına veya nekre olan muzafun ileyhi'ne riayet etmek caizdir. Şayet marifeye izafe olunduyrsa muzafun ileyhi'e değil, " أَيُّ " kelimesinin lafzına riayet etmek vacibdir.⁴²⁷

" أَيُّ " kelimesi, şart edâtı olmanın dışında yalnız istifham edâtı, sıfat, ism-i mevsul ve lâm-ı tarifli bir ismin münada olmasına ulaştıran/yardımcı isim olarak da kullanılır.⁴²⁸

Usulcüler de nahivciler gibi " أَيُّ " kelimesini şart edâtlarından sayarak isim olması ve delalet ettiği manalar hususunda görüş beyan etmişlerdir.⁴²⁹

Şafiî ulemasından Celaluddin el-Mahallî, bu edâtın isim olduğunu söylemiştir.⁴³⁰

Usulcüler, bu edâtın izafe edildiği şeye göre manasının belirleneceğini ve umumu ifade ettiğini belirtmişlerdir. Hanefilerden el-Pezdevî, " أَيُّ " kelimesinin manasının, bütünün içinden muayyen olmayan bir parça olduğunu söylemiştir.⁴³¹

⁴²³ el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-hafa ve Müzili'l-ilbas amme's-tehera mine'l-ehâdisi ala elsineti'n-nas*, thk. Ahmed el-Kalaş, Kahire: Daru't-turas, trs., I, 147.

⁴²⁴ Mustafa Galayinî, *Camii'd-durûsi'l-Arabiyye*, II, 209.

⁴²⁵ İbn Hişam, *Muğni'l-lebîb*, I, 77; el-Antakî, *el-Minhac*, s. 168.

⁴²⁶ Al-i İmran, 3, 44.

⁴²⁷ Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, III, 110.

⁴²⁸ İbn Akil, *Şerhu İbn Akil*, II/65; İbn Hişam, *Muğni'l-lebîb*, I, 77, 78; el-Antakî, *el-Minhac*, s. 168-171; Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, III, 104-117.

⁴²⁹ es-Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, I, 161-162; el-Pezdevî, *Usûlu'l-Pezdevî*, II, 21

⁴³⁰ el-Mahallî, Celaluddin Ebu Abdillah Muhammed b. Şihabuddin Ahmed, *el-Bedru't-tâli' fi halli Cem'il-cevami'*, Mısır: Daru İhyai'l-kütübi'l-Arabiyye, trs., I, 338.

⁴³¹ el-Pezdevî, *Usûlu'l-Pezdevî*, II, 21.

Hanbelîlerden el-Futuhî de şart edâtlarını anlatırken " مَنْ " in akıl sahipleri, " ما " nın akıl sahibi olmayanlar, " أين " nin mekân, " متى " nın zaman için olduğunu belirttikten sonra " أَيُّ " nün bu zikrolunan bütün manalara delalet edebileceğini ifade etmiştir.⁴³²

Hanefîlerden Ebu Zeyd ed-Debûsî ve es-Serahsî ise " أَيُّ " ‘nün asıl vaz’ı/konumu itibarıyla husus için olduğunu söylerler.⁴³³ Buna göre bir kişi, “ أَيُّ عِبْدِي ضَرَبْتَهُ فَهُوَ حُرٌّ ” /Kölelerimden hangisini döversen o hürdür ” söyler ve muhatap ta onların hepsini döverse “ أَيُّ ” kelimesi tek bir ferdi içine aldığından sadece ilk dövdüğü kişi azat olur. Ancak “

“ أَيُّ عِبْدِي ضَرَبْتَهُ فَهُوَ حُرٌّ ” /Kölelerimin hangisi seni döverse o hürdür ” söyler ve hepsi muhatapı döverse hepsi birden azat olurlar. İki misal arasındaki fark şudur: İkinci örnekte “ أَيُّ ” kelimesi nekre olup darp/vurmak fiili ile vasıflanmıştır. Bu sıfat da umumi olduğundan “ أَيُّ ” ‘nün manası da umumileşmiş sayılır. Böylece hepsi azat olurlar. Aynı şu örnekte olduğu gibi: Bir kimse “ لَا أَكَلِمُ النَّاسَ إِلَّا رَجُلًا كُوفِيًّا ” /Ben ancak Kûfe’li adamla konuşacağım” söylerse yemininden bütün Kûfe’liler istisna edilmiş olur. Çünkü vasfın umumiliği cinsi ayırdetmeğe yönelik olduğundan sanki sadece “ لَا كُوفِيًّا ” /Kûfe’li olan hariç” demiş gibidir. İşte ikinci örnekte de durum aynıdır. Ancak birinci örnekte darbı/vurmayı nekre olan “ أَيُّ ” na değil de muhataba izafe edince “ أَيُّ ” sıfatlanmamış sayılacağından ve itibar sadece “ أَيُّ ” kelimesinin altına giren hususi birini kapsamına almış ve ilk dövülen kişi azat olmuştur. Nitekim

“ لِيَبْلُوكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ” /Hanginizin ameli daha güzel diye imtihan etmek için (ölümü ve hayatı yarattı.)⁴³⁴ ayetinde de nekre olan “ أَيُّ ” kelimesi umumi sıfatla vasıflandığı için umum ifade etmiştir.⁴³⁵

İ. إِذَا

Türkçe’de...*dığında*; ...*dığı zaman*;*de*; ...*unca*, *ince*; ...*ken* gibi anlamlara gelir.⁴³⁶ Nahivcilerin çoğunluğuna göre, mücazat için kullanılan ve gelecek zamanı ifade eden zarftır.⁴³⁷ Bazı nahivciler, bu edâtın bazen zarfiyetten çıkıp, mübteda, mefûlu bih ve cer mahallinde olabileceğini söylemişlerdir.⁴³⁸

⁴³² İbn Neccar, Ebü’l-Beka Muhammed b. Şihabuddin Ahmed el-Futuhî, *Şerhu’l-Kevkebi’l-Münir*, Thk. Muhammed Zuhaylî, Nezih Hammad, Dimaşk: Daru’l-Fikr, 1402/1982, III, 122.

⁴³³ ed-Debûsî, *Takvimü’l-Edille*, s. 114; es-Serahsî, *Usûlu’s-Serahsî*, I, 161.

⁴³⁴ Mülk, 67, 2

⁴³⁵ ed-Debûsî, *Takvimü’l-Edille*, s. 114; es-Serahsî, *Usûlu’s-Serahsî*, I, 162.

⁴³⁶ Hasan AKDAĞ, *Arap Dilinde Edatlar*, s. 43; M. Meral ÇÖRTÜ, *Arapça Cümle Kuruluşu ve Tercüme Tekniği*, s. 101, 223; Hüseyin YAZICI, *Arapçada Edatlar*, s. 33.

⁴³⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitab*, III, 56; Müberred, *el-Muktazab*, II, 45; İbn Ya’îş, *Şerhu’l-Mufasssal*, VII, 42; Abdurrahman el-Camî, *el-Fevaidü’z-ziyaiyye*, s. 352; er-Radî, *Şerhu’l-Kâfiye*, II, 57; el-Eşmûnî, *Menhecü’s-Salik ila Elfiyeti’bni Malik*, IV, 13;

“إِذَا” şart edâtında asıl olan gelecek zamana/istikbale delalet etmesidir. Ancak bazen mazi, hal/şimdiki zaman veya istimrar/süreklilik manalarına delalet eder.⁴³⁹

Örnek I: إذا تتلى عليه آياتنا قال أساطير الأولين /Ayetlerimiz ona okunacağı zaman “o, öncekilerin uydurmalarıdır” diyecektir.⁴⁴⁰

Burada “إِذَا” kelimesi gelecek zaman/istikbal manasında kullanılmıştır.

Örnek II: وإذا رأوا تجارة أو لهوا انفضوا إليها وتركوك قائما /Onlar ticaret veya eğlenceyi gördüklerinde ona koşular ve seni ayakta bıraktılar.⁴⁴¹

Burada “إِذَا” kelimesi geçmiş zaman/mazi manasında kullanılmıştır. Çünkü bu ayet, nüzül vaktinden önce meydana gelmiş bir olaydan bahsetmektedir.⁴⁴²

Örnek III: وإذا يغشى /Geceye and olsun ki, kapladığı zaman.⁴⁴³

Burada “إِذَا” kelimesi hal/şimdiki zaman manasında kullanılmıştır. Çünkü istikbal için olsaydı kaseim/yemin fiiline zarf olamazdı. Zira bu cümle kaseimin inşasını ifade eder, yoksa ileride meydana gelecek yemini haber vermiyor.⁴⁴⁴

Örnek IV: وإذا تتلى عليهم آياتنا بينات قال الذين لا يرجون لقاءنا انت بقران غير هذا أو بدله /Onlara bizim ayetlerimiz okununca bize kavuşmayı ümit etmeyenler “ bize bundan başka bir Kur’an getir veya bunu değiştir ” derler.⁴⁴⁵

Burada “إِذَا” kelimesi hadesin/işin sürekliliği ve tekrarı anlamında kullanılmıştır. Çünkü tilavet/okuma işi tekerrür eden, uzayan, devam eden ve azar azar biten bir iştir. Dolayısıyla inkâr edenlerin bu talepleri de devam edecektir.⁴⁴⁶

İbn Serrac, *el-Usûl fi'n-Nahv*, II, 159; İbn Hişam, *Muğni'l-lebîb*, I, 77; el-Antakî, *el-Minhac*, 168; Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, IV, 404; Mustafa Galayinî, *Camîu'd-durûsi'l-arabiyye*, II, 194

⁴³⁸ İbn Hişam, *Muğni'l-lebîb*, I, 94.

⁴³⁹ er-Radî, *Şerhu'l-Kâfiye*, II, 108; İbn Hişam, *Muğni'l-lebîb*, I, 95; Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, IV, 414; Mehmed Zihni Efendi, *Muktazab*, s. 299.

⁴⁴⁰ Kalem, 68, 15.

⁴⁴¹ Cuma, 62, 11.

⁴⁴² Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, IV, 414.

⁴⁴³ Leyl, 92, 1.

⁴⁴⁴ İbn Hişam, *Muğni'l-lebîb*, I, 95; Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, IV, 414; Mehmed Zihni, *Muktazab*, s. 299. el-Antakî gibi bazı nahivciler, bu ayetteki “إِذَا” yı şartiyye manasından çıkartmış, sadece zarfiyet manasını ifade eden “إِذَا” ya örnek olarak göstermişlerdir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. el-Antakî, *el-Minhac*, s. 142; Abduh er-Racihi, *et-Tatbiku'n-nahvî*, s. 271.

⁴⁴⁵ Yunus, 10, 15.

⁴⁴⁶ Samerrâî, *Maani'n-nahv*, IV, 79.

“ إِذَا ” şart edâtı, zarfiyet manasına delalet etmekle birlikte diğer şart edâtları gibi ister cezim yapsın isterse yapmasın mücazat manasını da ifade eder ve kendisinden sonra biri şart diğeri cevap olmak üzere iki cümle ister. İkincisinin (cevab) meydana gelmesi birincisinin (şart) meydana gelmesine bağlanır.⁴⁴⁷

Örnek: إِذَا جَاءَ الرَّبِيعُ تَنَفَّحَ الْأَزْهَارُ /İlkbahar gelince çiçekler açar.

Çiçeklerin açması ilkbaharın gelmesine bağlanmıştır.

“ إِذَا ” şart edâtı, إن-i şartıyye’de olduğu gibi görünüşte isim üzerine dâhil olabilir.Bu durumda edâtın isimlerden önce de gelebileceği zannedilebilir. Hâlbuki orada fiil gizli olup isim hakikatte o gizli fiil üzerine dâhil olmuştur. Daha sonra gelen fiil de o gizli fiili açıklamıştır. Mezkûrolan ikinci fiil, mahzûf olan birinci fiilin tekididir.⁴⁴⁸

Örnek: إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ و إِذَا الْكَوَاكِبُ انْتَثَرَتْ و إِذَا الْبِحَارُ فَجْرَتْ و إِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ عَلِمْتَ نَفْسَ مَا قَدَّمْتِ
وَأَخْرَجْتَ /Gök yarıldığı zaman, yıldızlar saçıldığı zaman, denizler fışkırtıldığı zaman, kabirler deşildiği zaman her nefis neyi gönderip neyi göndermediğini bilecek.⁴⁴⁹

Burada “ إِذَا ” şart edâtı zahirde isimler üzerine girmiş gözüküyorsa da aslında, mahzûf fiiller üzerine dâhil olmuştur. “ إِذَا ”dan sonra gelen isim, tefsir şartıyla mahzûf olan fiilin failidir. Takdir şöyledir: انْفَطَرَتِ السَّمَاءُ إِذَا انْفَطَرَتْ:

Diğer ayetlerin takdiri de bunun gibidir.

Ahfeş’in iddia ettiği gibi “ إِذَا ”dan sonra gelen isim mübteda değildir.⁴⁵⁰

“ إِذَا ” şart edâtı bazı nahivcilere göre, şiir zaruretinin dışında cezim işlemini gerçekleştiremez. Çünkü şart edâtı olan “ إِذَا ” istikbale/gelecek zamana delalet eden bir edâttir. Gelecek zaman ise içerisinde vuku’ bulacak olaylarla mutlaka gelecektir. Bu durumda olan bir şey kesin demektir. Hâlbuki cezim işlemini gerekli kılan şartın kesin şeylere ta’lik edilmemesi, aksinemeydana gelmesi şüpheli şeylere bağlanması gerekir. Bu edâtın cezim işlemini gerçekleştirebilmesi ancak إن-i şartıyye manasını tazammun etmekle mümkündür. Bu manayı tazammun etmediği takdirde şart edâtı olabilir ancak cezim yapamaz. Özet olarak, bu edâtın ifade ettiği “ gelecek zamanda kesinlik ”manası ile cezim edici olabilmesi için gerekli

⁴⁴⁷ Kerirî, s. 122; Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, IV, 415.

⁴⁴⁸ İbn Hişam, *Muğni’l-lebîb*, I, 93; Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, IV, 415; Muhammed el-Antakî, *el-Minhac*, s. 142.

⁴⁴⁹ İnfitar, 82, 1-5.

⁴⁵⁰ İbn Hişam, *Muğni’l-lebîb*, I, 93; Mehmed Zihni, *Muktażab*, s. 299.

olan إن-i şartıyye manası arasında zıtlık vardır. Biri (إن-i şartıyye) şüpheyi, diğeri ise(إِذَا) kesinliği ifade eder. İşte bundan dolayı nahivcilerin çoğunluğu bu edâtı ne şiirde ne de nesirde cezim edici olarak kullanmışlardır.⁴⁵¹

Örnek : وإِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ/Onlar kızdıklarında bağışlarlar.⁴⁵²

Burada “إِذَا مَا غَضِبُوا” cümlesi şart, “هُمْ يَغْفِرُونَ” cümlesi de cevaptır. Şayet “إِذَا مَا” edâtı, şart ve cevap üzerinde cezim etkisi yapmış olsaydı cevap cümlesinin “فَا” ile gelmesi gerekirdi. Çünkü cevaba fâ'nın gelmesinin vacib olduğu yerleri anlatırken cevabın cümle-i ismiyye olması durumunda üzerine fâ'nın girmesinin vacib olduğunu söylemiştik.⁴⁵³ Öyleyse cevap cümlesi olan “هُمْ يَغْفِرُونَ” cümlesinin başına fâ'nın gelmemesi “إِذَا مَا” edâtının cezim işlemini gerçekleştirmediğinin açık bir delilidir.

Bazı nahivciler “إِذَا”nın cezmetmesini şiir ile sınırlamışlardır.⁴⁵⁴

Örnek I: إِسْتَنْغَنَ مَا أَغْنَاكَ رَبُّكَ بِالْغِنَىٰ وَ إِذَا تُصِيبَكَ خَصَاصَةٌ فَتَحْمَلْ:

Rabbin seni zengin yaparak müstağni/ ihtiyaçsız kıldıkça kimseye muhtac olma. Sana fakirlik isabet edince de tahammül et, sabırlı ol.⁴⁵⁵

Burada görüldüğü gibi “إِذَا” şart edâtı, “تُصِيبُ” fiilini şart olarak lafzen, “تَحْمَلْ” emir fiili ve failinden oluşan cümleyi de cevap olarak mahallen meczum yaptı. “تَحْمَلْ” emir cümlesinin mahallen meczum olduğuna başındaki “فَا” delildir. Çünkü cevap, talebî fiil (emir, nehiy, istifham gibi) olursa başına “فَا”nın gelmesi vacibtir.

Örnek II: إِذَا قَالَتْ حَدَامٌ فَصَدَّقُوهُمَا فَإِنَّ الْقَوْلَ مَا قَالَتْ حَدَامٌ:

Hazami söylediği zaman onu tasdik edin. Çünkü söz onun dediğidir.⁴⁵⁶

Bu şiirde “قَالَتْ حَدَامٌ” cümlesi, şart cümlesi olup mahallen meczum, “فَصَدَّقُوهُمَا” cümlesi de cevap cümlesi olarak mahallen meczumdur. “إِذَا”nın cezim işlemi yaptığının delili, cevap cümlesinin başına “فَا”nın gelmesidir.

⁴⁵¹ Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, IV, 413; Mustafa Galayinî, *Camiu'd-durûsi'l-arabiyye*, II, 195.

⁴⁵² Şûrâ, 42, 37.

⁴⁵³ “فَا”nın cevap üzerine girmesinin vacib olduğu yere bak.

⁴⁵⁴ İbn Hişam, *Muğni'l-lebîb*, I, 93; es-Sabban, *Haşiyetü's-Sabban ala Şerhi'l-Eşmûnî*, IV, 13; Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, IV, 413; Mustafa Galayinî, *Camiu'd-durûsi'l-arabiyye*, II, 195; Mehmed Zihni, *el-Muktazab*, s. 300.

⁴⁵⁵ Bu beyit, *Muğni'l-lebîb*'in şevahidindedir. Bkz. *a. g. e.*, I, 93.

⁴⁵⁶ Bu beyit, *Şerhu İbn-i Akil ala Elfiyyet-i İbni'l-Malik* şevahidindedir. Bkz. *a. g. e.*, I, 105.

“ إِذَا ” nın nadiren nesirde/düz yazıda bu edâtın cezim işlemini icra ettiği görülmüştür. Bu durum şazdır, buna kıyas yapılamaz. Çünkü nadir yok gibidir.⁴⁵⁷

Örnek : إِذَا أَخَذْتُمَا مَصَاجِعَكُمَا تُكَبِّرَا أَرْبَعًا وَ ثَلَاثِينَ /Yatağımıza vardığımızda (Peygamberimiz s.a.v. , Hz. Ali ve Hz. Fatıma’ya hitab ediyor) otuz dört kere " الله أكبر " dersiniz.⁴⁵⁸

Burada “ إِذَا ” şart edâtı “ أَخَذْتُمَا ” fiilini şart olarak mahallen, “ تُكَبِّرَا ”yı ise lafzan nun’un hazfi ile cevab olarak meczum yapmıştır.

“ إِذَا ” şart edâtı ile “ إِنْ ” şart edâtı arasındaki fark şudur: “ إِذَا ” kelimesi, ileride meydana gelmesi kesin olan veya meydana gelmesi çokca olan şeylere dâhil olur. “ إِنْ ” ise meydana gelmesi şüpheli olan veya vuku’u az olan şeylere dâhil olur.⁴⁵⁹ Araştırmaya göre, Kur’an-ı Kerim’de beş yüz elli dört yerde (554) “ إِنْ ” kullanılmış, bunların üç yüz yetmiş (370) yerinde mazi fiil ile kullanılmıştır. “ إِذَا ” kelimesi ise üç yüz altmış iki (362) yerde kullanılmış. Bunların on sekiz (18) yerinde fiil-i muzari ile geri kalan yerlerde mazi fiil ile kullanılmıştır.⁴⁶⁰

Örnek I: Muhatabın gelmesinden emin olunmadığı, şüphenin bulunduğu durumda “ إِنْ ” denir, ancak muhatabın gelmesi kesin ise o takdirde “ إِذَا ” denir. Aynı şekilde إِذَا أَحْمَرُ الْبُسْرُ /Ham hurma kırmızılaşınca sana geleceğim “ demek doğru, “ إِنْ أَحْمَرُ الْبُسْرُ /Ham hurma kırmızılaşırsa sana gelirim “ demek doğru değildir. Çünkü ham hurmanın kızarması gelecekte kesin olacak bir durumdur. Ondan dolayı böyle yerlerde “ إِنْ ” edâtı kullanılmaz onun yerine “ إِذَا ” kullanılır.

Örnek II: إِذَا كَتَبَ عَلَيْكَ إِذَا حَضَرَ أَحَدُكُمْ الْمَوْتَ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةَ /Sizden birine ölüm geldiğinde eğer mal bırakırsa vasiyet farz kılındı.⁴⁶¹ Bilindiği gibi herkesin ölümle karşılaşması kesin olduğu için “ إِذَا ” edâtı getirildi, mal bırakmak ise kesin olmadığı için “ إِنْ ” edâtı getirildi.

Örnek III: وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتَنَكُمُ الْكُفْرُ /Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman eğer kâfirlerin sizi fitnelendirmelerinden endişe

⁴⁵⁷ Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, IV, 414; Mustafa Galayinî, *Camiu'd-durûsi'l-arabiyye*, II, 195.

⁴⁵⁸ *Buhari*, Fedailu's-Sahabe, 9.

⁴⁵⁹ Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, IV, 414; Mustafa Galayinî, *Camiu'd-durûsi'l-arabiyye*, II, 195; es-Samerrâî, *Maani'n-nahv*, IV, 73.

⁴⁶⁰ es-Samerrâî, *Maani'n-nahv*, IV, 73, 77.

⁴⁶¹ Bakara, 2, 180.

ederseniz namazı kısaltmanızda size günah yoktur.⁴⁶² Bilindiği gibi yeryüzünde yolculuk işi çokca vuku' bulduğundan “ إِذَا ” edâtı ile ifade edildi. Kâfirlerin fitnelendirmesi ise daha az olduğundan “ إِنَّ ” edâtı ile ifade edildi.⁴⁶³

“ إِذَا ” şart edâtına tekid için " ما " kelimesi ilave edilir.⁴⁶⁴

Örnek : *وإذا أنزلت سورة نظر بعضهم الى بعض* /Onlara bir sûre indirildiği zaman birbirlerine bakarlar.⁴⁶⁵

“ إِذَا ” şart edâtı, şartını muzafun ileyh olarak cer eder, kendisi ise cevabı ile mahallen mansub olur.⁴⁶⁶

Örnek : *إذا جئت أكرمك* /Geldiğin zaman sana ikram ederim

إِذَا : Gelecek/müstakbel zamanı ifade eden, şartını (جئت) mahallen cer edip, cevabıyla mansub olan zarf. Sükün üzere mebni olup cevabı (أكرم) ile mahallen mansubtur.

جئت : Fiil, fail. Şart cümlesi, mahallen mecrur.

أكرمت : Fiil, fail. Cevab cümlesi.

Usulcüler de nahivciler gibi “ إِذَا ” nın istikbal /gelecek zaman ifade eden zaman zarfı olduğunu söylemişlerdir.⁴⁶⁷ Usulcüler bu edât hususunda Basra ve Kûfe nahivcilerinin görüşlerini paylaşmışlardır.

Kûfe nahivcilerine göre, “ إِذَا ” bazen vakit/zarf için bazen de şart için kullanılır. Zarf olarak kullanıldığında mücazat manasını ifade etmez, kendisinden sonra gelenler şart-cevab olsalar da “ إِذَا ” onları meczum kılmaz ve ceza'sına “fâ” dâhil olmaz.

Örnek : *وإذا تكون كريمة أذعى لها وإذا يحاس الحيس يدعى جندب*

⁴⁶² Nisa, 4, 101.

⁴⁶³ es-Samerrâî, *Maani'n-nahv*, IV, 73, 75, 76.

⁴⁶⁴ Mehmed Zihni, *el-Muktazab*, s. 301.

⁴⁶⁵ Tevbe, 9, 127

⁴⁶⁶ el-Antakî, *el-Minhac*, s. 141; Abduh er-Racihî, *et-Tatbiku'n-nahvî*, s. 270.

⁴⁶⁷ es-Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, I, 231; el-Pezdevî, *Usûlu'l-Pezdevî*, II, 193; İbn Melek, *Şerhu'l-Menar*, s. 159; Ebu Zeyd ed-Debûsî, *Takvimü'l-Edille*, s. 114; Alauddin el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, II, 169; Molla Ceyun, *Nuru'l-Envar Şerhu'l-Menar*, I, 239; Muhammed Abdulhalim el-Leknevî, *Kameru'l-ekmar ala Nuri'l-envar Şerhi'l-Menar*, I, 239; Hafizuddin en-Nesefî, *Keşfu'l-Esrâr Şerhu'l-Menar*, I, 237.

Kötü yemek yapıldığı zaman ben çağrılıyım, Hays (çekirdeksiz hurma, sade yağ, keş ve undan yapılan yemek) yapıldığında ise Cündeb çağrılır.

Görüldüğü gibi bu şiirde “ إِذَا ” kelimesi vakit için kullanıldı. Çünkü şart için kullanılmış olsaydı “ يُدْعَى , يُحَاسُ , أُدْعَى , تَكُونُ ” kelimeleri meczum olurlardı.⁴⁶⁸

Şart manasında kullanıldığında ise mücazat manasını ifade eder, birincisini (şart) sebep, ikincisini (cevab) müsebbeb yapar, kendisinden sonra gelen muzariyi meczum kılar, ceza'sına “fâ” dâhil olur ve zaman manasını taşımaz.

Örnek : إِسْتَنْغَنَ مَا أَغْنَاكَ رَبُّكَ بِالْغِنَى وَ إِذَا تُصِيبَكَ خَصَاصَةٌ فَتَحَمَلْ :

Rabbin seni zengin yaparak müstağni/ihtiyaçsız kıldıkça kimseye muhtac olma. Sana fakirlik isabet edince de tahammül et, sabırlı ol.

Görüldüğü gibi bu şiirde “ إِذَا ” şart edâtı, " تُصِيبُ " fiilini şart olarak lafzan, " تَحَمَّلَ " emir fiili ve failinden oluşan cümleyi de cevap olarak mahallen meczum yaptı.

Kûfe'lilerin bu görüşünü İmam Ebu Hanife benimsemiştir.⁴⁶⁹

Basra nahivcilerine göre ise “ إِذَا ” , asıl vaz'ı/konumu itibariyle vakit içindir. Ancak bazen şart manasında kullanılır. Bu durumda “ متى ” gibi vakit manasından ayrılamaz. Nitekim " متى " ile mücazat manası kast olunsa bile vakit manasından ayrılmaz.

Basralıların bu görüşü, İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed (İmameyn) tarafından benimsenmiştir.⁴⁷⁰

İmam Ebu Hanife, Kûfe'lilerin görüşünü benimseyerek “ إِذَا ” nın bazen vakit için bazen de vakit manası olmaksızın sadece “ إِنْ ” gibi şart için olduğunu söylemiştir.⁴⁷¹

Zaman manasında kullanıldığında “izafe edildiği fiilin manasının meydana geldiği vakit” anlamını ifade eder. Tahakkuku/meydana gelmesi kesin olan şeylerde kullanılır. Kendisi ile fiil meczum olmaz.

Örnek : إِذَا طَلَعَتِ الشَّمْسُ أَتَيْكَ /güneş doğduğu zaman sana geleceğim.

⁴⁶⁸ Muhammed Abdulhalim el-Leknevî, *Kameru'l-ekmar ala Nuri'l-envar Şerhi'l-Menar*, I, 236.

⁴⁶⁹ es-Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, I, 232; İbn Melek, *Şerhu'l-Menar*, s. 159; Molla Ceyun, *Nuru'l-Envar Şerhu'l-Menar*, I, 236.

⁴⁷⁰ es-Serahsî, *Usûlu's-Serahsî*, I, 231; İbn Melek, *Şerhu'l-Menar*, s. 159, 160.

⁴⁷¹ et-Teftâzânî, *Şerhu't-Telvih ale't-Tavzih*, I, 120.

Burada “ إِذَا ” sadece zaman manasını ifade etmiş ve şart manası kast olunmamıştır. İbarenin takdiri şöyledir: *آتیک وقت طلوع الشمس*

Şart manasında kullanıldığı zaman ise bir cümlemin (cevab cümlesi) manasının meydana gelmesinin bu edâtın dâhil olduğu cümlemin manasının meydana gelmesine bağlanması anlamına gelir. Bu durumda aynı “ إِنَّ ” gibi kendisinden sonra gelen muzari meczum olur, vakit manasını ifade etmez ve meydana gelmesi ihtimalli olan şeylerde kullanılır.

İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed, Basralıların görüşünü benimseyerek “ إِذَا ” nın zaman manasını ifade etmede asıl olduğunu ve zaman manasından ayrılmaksızın şart için de kullanılabileceğini söylemişlerdir.

Örnek: *إذا خرجت خرجت* /Çıktığın zaman ben de çıkarım.

Bu edât ile şiir zaruretinin dışında fiil-i muzari meczum olmaz. Çünkü “ إِنَّ ” ve benzerlerinde olduğu gibi şart için gerekli olan ibham/kapalılık manası bu edâta yoktur. Zira bu edât, ileride meydana gelmesi katı/kesin olan şeylere dâhil olur.⁴⁷²

İmam Ebu Hanife ve talebeleri İmam Ebu Yusuf ile İmam Muhammed arasındaki ihtilafın neticesi şu meselede net bir şekilde zahirdir: Bir koca hanımına hitaben “ إِذَا لَمْ أُطَلِّقْ /Seni boşamadığım zaman sen boşsun” der ve “ إِذَا ” edâtı ile şart veya vakit manasını niyet etmezse Ebu Hanife’ye göre karı-kocadan biri ölmedikçe talak vaki’ olmaz. Çünkü ona göre “ إِذَا ” edâtı harf-i şart olan “ إِنَّ ” mesabesinde olup kendisinden vakit manası düşmüştür. Sanki koca “ إِنَّ لَمْ أُطَلِّقْ فَأنتِ طَالِقٌ /Seni boşamazsam boşsun” demiştir. “ إِنَّ ” edâtını izah ederken belirttiğimiz gibi böyle bir sözü koca söyledikten sonra onlardan biri ölmedikçe talak vaki’ olmaz. İmameyn’e göre ise, koca bu sözü bitirir bitirmez talak vaki’ olur. Çünkü onlara göre “ إِذَا ” edâtından vakit manası düşmez. Koca sanki burada “ إِذَا ” yerine “ متى ” yı kullanmıştır. Önceden de “ متى ” yı anlatırken belirttiğimiz gibi koca, hanımına “ متى لم أطلقك فأنت طالق / Seni boşamadığım zaman sen boşsun” dedikten hemen sonra talak vaki’ olur. Çünkü bu sözü söyledikten sonra kocanın hanımını boşamadığı bir zaman bulunduğundan dolayı hemen talak vaki’ olmuştur. Ancak koca, “ إِذَا لَمْ أُطَلِّقْ فَأنتِ طَالِقٌ /Seni boşamadığım zaman sen boşsun”

⁴⁷² et-Teftâzânî, *Şerhu't-Telvihi ale't-Tavzihi*, I, 120.

sözünü söylediğinde “ إِذَا ” edâtı ile şart veya vakit manasını niyet ederse ittifakla niyet ettiği şey vaki olur.⁴⁷³

J. لَوْ

Türkçe’de *eğer, şayet, ...ise, - seydi, - saydı; - se, - sa, - mış olsa idi* gibi anlamlara gelir.⁴⁷⁴

Nahivcilere göre “ لَوْ ” harfi, imtinaiyye (geçmiş zamanda şartın olmamasından dolayı cevabın olmaması) ve “ إِنَّ ” manasında hakiki şart (müstakbelde bir şeyin diğer bir şeye varlık ve yokluk bakımından bağlanması) edâtı olmak üzere iki kısma ayrılır.⁴⁷⁵

1 : “ لَوْ ” harfi, imtinaiyye olduğu zaman geçmiş zamanda şart’ın bulunmamasından dolayı cevab’ın tahakkuk etmediğini ifade eder. Ancak bu durum, cevab’ın gerçekleşmesi için o şart’tan başka sebep bulunmadığı taktirdedir. Şayet cevab’ın tahakkuku için o şarttan başka sebep varsa şart’ın bulunmamasından (imtina’) cevab’ın bulunmaması lazım gelmez.⁴⁷⁶

Örnek I: لَوْ طَلَعَتِ الشَّمْسُ أَمْسَ لَظَهَرَ النَّهَارُ/Eğer dün güneş doğsaydı gündüz ortaya çıkardı.

Dün güneş çıkmadığı için gündüz olmamıştır. Çünkü gündüzün olmasının tek sebebi güneşin doğmasıdır.

Örnek II: لَوْ طَلَعَتِ الشَّمْسُ أَمْسَ لَكَانَ النُّورُ مَوْجُودًا/Eğer dün güneş doğsaydı ışık olurdu.

Güneşin doğması (şart) gerçekleşmemiştir. Işığın varlığı (cevab) ise sadece güneşe bağlı değildir. Lamba, ateş, şimşek gibi sebeplerle de olabilir. Dolayısıyla bu örnekte şart (güneşin doğması) cevab’ın (ışığın varlığı) tek sebebi olmadığından şartın olmaması cevab’ın olmamasını gerektirmez yani, güneş doğmasa da aydınlık başka sebeplerle olabilir. Özet olarak; şart mümteni’ olduğunda duruma göre bazen cevab da mümteni’ olur, bazen olmaz.⁴⁷⁷

⁴⁷³ es-Serahsî, *Usûlu’s-Serahsî*, I, 232; Molla Ceyun, *Nuru’l-Envar Şerhu’l-Menar*, I, 239; Muhammed Abdulhalim el-Leknevî, *Kameru’l-ekmar ala Nuri’l-envar Şerhi’l-Menar*, I, 239; Hafizuddin en-Nesefî, *Keşfu’l-Esrâr Şerhu’l-Menar*, I, 237; İbn Melek, *Şerhu’l-Menar*, s. 160.

⁴⁷⁴ Hasan AKDAĞ, *Arap Dilinde Edatlar*, s. 380; M. Meral ÇÖRTÜ, *Arapça Cümle Kuruluşu ve Tercüme Tekniği*, s. 112, 301; Hüseyin Yazıcı, *Arapçada Edatlar*, s. 200; Mehmet ÇELEN, *Arapçada Edatlar*, s. 155.

⁴⁷⁵ el-Eşmûnî, *Menhecu’s-salik ila Elfiyyeti’bni Malik*, IV, 42; Mustafa Galayinî, *Camiu’d-durûsi’l-arabiyye*, III, 258; Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, IV, 491; Samerrâî, *Maani’n-Nahv*, IV, 89.

⁴⁷⁶ Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, IV, 492.

⁴⁷⁷ Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, IV, 493.

“لَوْ” harfi, imtinaiyye olduğu zaman kendisinden sonra lafzan ve ma’nen maziveya lafzan muzari (müstakbel) ma’nen ise mazi olan bir fiil gelir. Bu durumda cezim yapmaz.⁴⁷⁸

Örnek I: لَوْ جَاءَ زَيْدٌ أَمْسَ لَأَكْرَمْتُهُ/Zeyd dün bana gelseydi ona ikram ederdim.

Bu örnekte görüldüğü gibi “لَوْ” harfi, lafzan ve ma’nen mazi olan “جَاءَ” fiilinin üzerine dâhil olmuş ve imtina’ manasını yani şartın (Zeyd’in dün gelmesi) tahakkuk etmediğinden dolayı cevab’ın (Zeyd’e ikram) meydana gelmediğini ifade etmiştir. Çünkü Zeyd’e ikram etmek, gelmesi şartına bağlanmıştır.

Örnek II: لَوْ يَجِيئُ زَيْدٌ أَمْسَ لَأَكْرَمْتُهُ/Zeyd dün gelseydi ona ikram ederdim.

Bu örnekte görüldüğü gibi “لَوْ” harfi, lafzan muzari ancak ma’nen mazi olan “يَجِيئُ” fiilinin⁴⁷⁹ üzerine dâhil olmuş ve imtina’ manasını yani Zeyd dün gelmediği için ona ikram yapılmadığını ifade etmiştir.

“لَوْ” harfi, imtinaiyye olduğu takdirde mazi fiil üzerine dâhil olursa mazi fiil maziliğinde kalır, zamanı gelecek zamana dönüşmez. Eğer lafzan ve ma’nen muzari olan bir fiil üzerine dâhil olursa lafzı hali üzere kalmakla birlikte zamanı maziye döner.⁴⁸⁰

Örnek I: لَوْ تَرَاحَمَ النَّاسُ لَعَاشُوا إِخْوَانًا/Eğer insanlar birbirlerine merhamet etseydiler kardeş olarak yaşarlardı.

Bu örnekte “لَوْ” harfi mazi fiil (تَرَاحَمَ) üzerine dâhil olmuş ve o mazi fiil maziliğinde kalmış, gelecek zamana dönüşmemiştir.

Örnek II: لَوْ يَجِيئُ الضَّيْفُ أَمْسَ لَأَكْرَمْتُهُ/Eğer dün müsafir gelseydi ona ikram ederdim.

Bu örnekte “لَوْ” harfi, muzari fiil üzerine dâhil olduğu için “أَمْسَ” karinesiyle zamanı geçmiş zamana çevrilmiştir.

2 : “لَوْ” harfi, “إِنْ” manasında olduğu zaman kendisinden sonra lafzan ve ma’nen muzari veya lafzan mazi olup ma’nen muzari (müstakbel) olan bir fiil gelir. Bu durumda

⁴⁷⁸ Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, IV, 494.

⁴⁷⁹ “يَجِيئُ” fiilinin manen mazi olması “أَمْسَ” kelimesinin “dün” manasında olup geçmiş zamana delalet etmesinden dolayıdır.

⁴⁸⁰ Abdurrahman el-Camî, *el-Fevaidü’z-ziyaiyye*, s. 417.

imtina' manasını ifade etmeyip, sadece cevab'ın şart ile irtibatlı olduğunu gösterir ve muzariyi cezmetmez.⁴⁸¹

Örnek I: وَلَوْ تَلَّنَقَىٰ أصدَانُنَا بَعْدَ مَوْتِنَا وَ مِنْ دُونِ رَمْسِنَا مِنَ الْأَرْضِ سَبَسَبُ:

أظَلَّ صَدَى صَوْتِي وَإِنْ كُنْتُ رَمَّةً لَصَوْتُ صَدَى لَيْلَى يَهْشُ وَ يَطْرُبُ

Ölümümüzden sonra seslerimizin yankıları, kabirlerimizin arasında çöl olsa bile, şayet karşılaşır,sa,

Kemiklerim çürümüş olsa da sesimin yankısı, Leyla'nın sesinin yankısından neşelenir ve coşar.⁴⁸²

Bu şiirde “لَوْ” harfi, lafzen ve ma'nen muzari olan “تَلَّنَقَى” fiilinden sonra gelmiş ve “إِنْ” manasındadır, yani müstakbel manasını ifade etmiştir. Çünkü şair ölümünden sonra kendi sesinin, mahbubesinin sesini duyduğunda neşeleneceğinden bahsediyor. Burada imtina' manası da söz konusu olmadığı gibi muzari olan “تَلَّنَقَى” fiilide meczum olmamıştır. Şayet meczum olsa idi cezim alameti olarak “تَلَّنَقَى” fiilinin sonundaki illet harfi (ى) hazif olunurdu.

Örnek II: أركالارında زayıف، گۈچسۈز وُلِيخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكَوْا مِنْ خَلْفِهِمْ دُرِّيَّةً ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْ /Arkalarında zayıf, güçsüz çocuklar bırakıp onlar hakkında endişe edenler (halleri nasıl olacak diye düşünenler) korksunlar (yetimlere kötü davranmasınlar).⁴⁸³

Bu ayette “لَوْ” harfi, lafzan mazi ancak ma'nen muzari olan “تَرَكَوْا” fiilinin üzerine dâhil olmuştur. Çünkü her ne kadar “تَرَكَوْا” fiili lafzan mazi olsa da, kişilerin bu durum ile karşılaşmaları yani geriye zayıf, güçsüz çocuklar bırakmaları ölümlerinden az önce tahakkuk edecek ve ölümden sonra muhal olan bir durum olduğundan mana yönünden müstakbel sayılır. Aynı şekilde burada imtina' manası da söz konusu değildir. Ayetin takdiri şöyledir : إِنْ يَبْرُكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ دُرِّيَّةً ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْ /Şayet onlar arkalarındagüçsüz çocuklar bırakırlarsa onlar hakkında endişe ederler.⁴⁸⁴

“لَوْ” harf-i şartı ile “إِنْ” harf-i şartı arasındaki fark şudur: Birincisi (لَوْ) mazide şart harfidir. İkincisi (إِنْ) ise istikbalde şart harfidir.⁴⁸⁵ Örnek olarak, “لَوْ قَامَ زَيْدٌ لَقَامَ عَمْرُو” dediğimizde bu terkipten kast olunan; “Zeyd geçmiş zamanda kalkmış olsaydı bu

⁴⁸¹ Mustafa Galayinî, *Camiu'd-durûsi 'l-Arabiyye*, III, 259.

⁴⁸² Bu şiir *Haşiyetü 'l-Eşmûnî*, *Muğni 'l-lebîb* ve *en-Nahvu 'l-Vâfi* şevahidindedir.

⁴⁸³ Nisa, 4, 9.

⁴⁸⁴ es-Sabban, *Haşiyetü 's-Sabban ala Şerhi 'l-Eşmûnî*, IV, 38; Mustafa Galayinî, *Camiu'd-durûsi 'l-arabiyye*, III, 258.

⁴⁸⁵ eş-Şatibî, *el-Makasidu 'ş-şafiye*, VI, 179-180.

sebeple Amr da kalkmış olacaktı” manasıdır. Ancak geçmiş zamanda Zeyd’in kalkması vuku’ bulmadığından Amr’ın kalkması da vuku’ bulmamıştır. “إِنْ قَامَ زَيْدٌ قَامَ عَمْرٌو” dediğimizde ise kast olunan; “eğer Zeyd’in kalkması gelecekte vuku’ bulursa bu sebeple Amr’ın kalkması da vuku’ bulacaktır” manasıdır. Özet olarak, “لَوْ” geçmişte/ mazide şart edâtıdır. “إِنْ” ise gelecekte/istikbalde şart edâtıdır.

Nahivcilerin çoğunluğuna göre, bu edât (لَوْ) cezmetmeyen şart harfidir. İbnu’ş-Şecerî gibi nahivciler ise bu edâtın şiirde cezim edici olduğunu söylemişlerdir.⁴⁸⁶

Örnek : لَوْ يَشَأُ طَارَ بِهِ دُو مَيْعَةٍ لَأَحِقُّ الْأَطَالِ نَهْدٌ دُو خُصَلٍ

Şayet o (atlı) isteseydi, süratli, belleri zayıf, cüsseli, tüylü atı onu uçururdu.⁴⁸⁷

Burada “لَوْ” kelimesi, “يَشَأُ” fiil-i muzarisini sonundan harekenin hazfi ile lafzan meczum kılmıştır. “يَشَأُ” fiili şart, “طَارَ” fiili de cevaptır.

“لَوْ” şart edâtı, diğer şart edâtları gibi her iki kısmı ile cevap ister. Cevab’ına olumsuz muzarinin dışında yani, olumlu (müsbet) mazi, olumsuz (menfi) mazi ve olumlu (müsbet) muzaride “lâm” harfinin bitişmesi veya bitişmemesi caizdir. Ancak olumsuz muzaride “lâm” ın bitişmesi caiz değildir.⁴⁸⁸

Örnek I: لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا /Şayet oralarda Allah’tan başka ilahlar olsaydı oralar bozulurdu.⁴⁸⁹

Görüldüğü gibi olumlu mazi olan cevap’ın (فَسَدَتَا) başına “lâm” harfi gelmiştir.

Örnek II: لَوْ شِئْتَ أَهْلَكْتَهُمْ مِنْ قَبْلِ وَ إِيَّايَ /Eğer dileseydin onları ve beni daha önce helak ederdin.⁴⁹⁰

Görüldüğü gibi olumlu mazi olan cevap (أَهْلَكْتَهُمْ) üzerine “lâm” harfi gelmemiştir.

Örnek III: لَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ /Şayet Rabb’in dileseydi onu yapmazlardı.⁴⁹¹

⁴⁸⁶ İbn Malik, *Şerhu’l-Kâfiyeti’ş-Şa’fiye*, III, 1632, İbn Hişam, *Muğni’l-Lebîb*, I, 271; el-Eşmûnî, *Menhecu’s-salik ila Elfiyyeti’bni Malik*, IV, 42; el-Antakî, *el-Minhac*, s. 249.

⁴⁸⁷ Bu beyit, *Haşiyetü’-Eşmûnî ve Muğni’l-Lebîb* şevahidindedir. Bkz. el-Eşmûnî, *Menhecu’s-salik ila Elfiyyeti’bni Malik*, IV, 14; İbn Hişam, *Muğni’l-lebîb*, I, 271.

⁴⁸⁸ İbn Hişam, *Muğni’l-lebîb*, I, 271; Mustafa Galayinî, *Camîu’d-durûsi’l-arabiyye*, III, 259; . Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, IV, 497; Samerrâî, *Maani’n-Nahv*, IV, 92.

⁴⁸⁹ Enbiya, 21, 22.

⁴⁹⁰ Araf,7, 155.

Görüldüğü gibi olumsuz mazi olan cevap (مَا فَعَلُوهُ) üzerine “lâm” harfi gelmemiştir.

Örnek IV: وَلَوْ نُعْطِيَ الْخِيَارَ لَمَا افْتَرَقْنَا وَلَكِنْ لَا خِيَارَ مَعَ الْآيَالِي

Bize seçim hakkı verilseydi elbette ayrılmazdık, ancak, gecelerle birlikte seçim hakkı yoktur.⁴⁹²

Görüldüğü gibi olumsuz mazi olan cevap üzerine (مَا افْتَرَقْنَا) “lâm” harfi gelmiştir.

Örnek V: لَوْ كَانَ لِي مِثْلُ أَحَدٍ ذَهَبًا مَا يَسْرُنِي أَنْ لَا يَمُرَّ عَلَيَّ ثَلَاثٌ وَعِنْدِي مِنْهُ شَيْئٌ /Şayet benim Uhad dağı kadar altınım olsa, ondan azıcık bir şey yanımda iken üzerimden üç gün geçmesi beni sevindirmez.⁴⁹³

Görüldüğü gibi olumsuz muzari olan cevap (مَا يَسْرُنِي) üzerine “lâm” harfi gelmemiştir.

“لَوْ” şart edâtının cevab’ı bilindiği zaman kısalık olsun diye (ihtisar) bazen hazfolunur.⁴⁹⁴

Örnek : وَلَوْ أَنْ قُرَأْنَا سِيرَتَ بِهِ الْجِبَالِ أَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الْأَرْضُ أَوْ كُئِمَّ بِهِ الْمَوْتِي : Şayet kendisiyle dağların yürütüleceği veya yeryüzünün parçalanacağı, ya da ölülerin konuşuracağı bir Kur’an olacak olsaydı (o yine bu kitap olurdu).⁴⁹⁵

Görüldüğü gibi bu ayette “لَوْ” şart edâtının cevab’ı bilindiğinden dolayı hazfolunmuştur.

Ayetin takdiri şöyledir : وَلَوْ أَنْ قُرَأْنَا سِيرَتَ بِهِ الْجِبَالِ أَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الْأَرْضُ أَوْ كُئِمَّ بِهِ الْمَوْتِي لَكَانَ هَذَا الْقُرْآنَ

“لَوْ” şart edâtının şart ve cevabını ikisini birden hazif etmek nadiren yani şiir zaruretinde caizdir. Şiirin dışında caiz değildir.⁴⁹⁶

Örnek : إِنْ يَكُنْ طَبْعُكَ الدَّلَالِ فَلَوْ فِي سَالِفِ الدَّهْرِ وَالسَّنِينِ الْخَوَالِي

Şayet senin tabiatın nazlanmak ise, eğer bu geçmiş zamanda ve göçmüş vakitlerde olsaydı makbul olurdu.⁴⁹⁷

⁴⁹¹ Enam, 6, 112.

⁴⁹² Bu beyit *Muğni'l-Lebîb* şevahidindedir. Bkz. a. g. e. , I, 271.

⁴⁹³ Buhari, *İstikraz*, 3.

⁴⁹⁴ el-Ferra, *Maani'l-Kur'an*, II, 63; Nasır Kerirî, *Uslubu'ş-Şart*, s. 153; Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, IV, 501.

⁴⁹⁵ Ra'd, 13, 31.

⁴⁹⁶ İbn Malik, *Şerhu'l-Kâfiye*, III, 1641; Nasır Kerirî, *Uslubu'ş-Şart*, s. 153; Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, IV, 501.

Bu beyitte “لَوْ” şart edâtının şart ve cevabı birlikte hazfolunmuştur. Beytin takdiri şöyledir:

لَكَانَ مَقْبُولًا) “لَوْ” in şart’ı (كَانَ) ve cevab’ı (لَكَانَ مَقْبُولًا) . Görüldüğü gibi “لَوْ” in şart’ı (كَانَ) ve cevab’ı (لَكَانَ مَقْبُولًا) birlikte hazif olunmuştur.

“لَوْ” şart edâtı “إِنْ” harf-i şartı gibi kesinlikle fiil üzerine dâhil olur.⁴⁹⁸ Mesela, “إِنْ زَيْدٌ” “لَوْ زَيْدٌ قَائِمٌ لَقَامَ عَمْرُو” şeklinde bir cümle de caiz değildir. Her iki edâttan sonra mutlaka bir fiilin gelmesi gerekir. Ancak her iki edâtın fiil üzerine dâhil olmadığı görülürse orada kesinlikle gizli (mukadder) bir fiil vardır.⁴⁹⁹

Örnek: *قُلْ لَوْ أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّيَ* Şayet siz Rabbimin rahmet hazinelerine sahip olsaydınız...⁵⁰⁰

Görüldüğü gibi “لَوْ” şart edâtı zahirde isim (أَنْتُمْ) üzerine dâhil olmuştur. Ancak hakikatte mukadder bir fiile dâhil olmuştur. O mukadder fiil de ayette mezkûr olan fiil (تَمْلِكُونَ) ile tefsir edilmiş (تَمْلِكُونَ) fiilidir. Ayetin takdiri şöyledir : *لَوْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّيَ تَمْلِكُونَ*

Aynı şekilde, *وَإِنْ اسْتَجَارَكَ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ* Şayet müşriklerden biri eman dilerse ona eman ver⁵⁰¹ ayeti, *وَإِنْ اسْتَجَارَكَ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ* takdirindedir. Nitekim daha önce bu konuyu *إِنْ*-i şartıyye’nin özellikleri bahsinde ele almıştık.

“لَوْ” şart edâtından sonra bazen “أَنَّ” ve iki mamulu gelir. Bu durumda Sibeveyhi ve nahivcilerin çoğuna göre “أَنَّ” ve iki mamulumüsned ve müsnedun ileyh olup müfred tevilinde “لَوْ” in sılası olarak mübteda olmak üzere mahallen merfu ve habere ihtiyacı yokturveya haberi mahzudtur. Müberred gibi nahivcilere göre ise, mahzup bir fiilin faili olmak üzere mahallen merfudur.⁵⁰²

Örnek I: *وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ* Şayet onlar iman edip (Allah’tan) hakkıyla sakınsaydılar Allah katındaki sevablar(onlar için) daha iyidir.⁵⁰³

⁴⁹⁷ Bu beyit Abbas Hasan’ın *en-Nahvu’l-Vâfi* şevahidindedir. Bkz. *a. g. e.* , IV, 501.

⁴⁹⁸ İbn Hişam, *Muğni’l-Lebîb*, I, 268; eş-Şatibî, *el-Makasidu’s-şafiye*, IV, 182; el-Eşmûnî, *Menhecu’s-salik ila Elfiyyeti’bni Malik*, IV, 39; el-Antakî, *el-Minhac*, s. 249; Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, IV, 496.

⁴⁹⁹ Abdurrahman el-Camî, *el-Fevaidü’z-ziyaiyye*, s. 418.

⁵⁰⁰ İsra, 17, 100.

⁵⁰¹ Tevbe, 9, 6.

⁵⁰² Şatibî, *el-Makasidu’s-şafiye*, VI, 184; el-Eşmûnî, *Menhecu’s-salik ila Elfiyyeti’bni Malik*, IV, 40-41; el-Antakî, *el-Minhac*, s. 249; Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, IV, 499.

⁵⁰³ Bakara, 2, 103.

Burada “أَنَّ” ve ondan sonra gelenler “لَوْ” in sırası ve mübteda olmak üzere mahallen merfu olup habere ihtiyacı yoktur veya haberi mahzuttur. Bu görüşe göre takdir şöyledir: وَلَوْ وَإِيمَانُهُمْ تَابَتْ لَهُمْ لَمْ تُؤْبَهُ. وَلَوْ تَبَّتْ إِيْمَانُهُمْ لَمْ تُؤْبَهُ.

Örnek II: وَلَوْ أَنَّمَا أُسْعِي لِأَدْنَىٰ مَعِيشَةٍ كَفَانِي وَلَمْ أَطْلُبْ قَلِيلًا مِنَ الْمَالِ

Eğer ben düşük bir yaşam için çalışsaydım bana az mal yeterdi ve (şeref) istemezdim.⁵⁰⁴

Bu beyitte “أَنَّ” ve ondan sonra gelen iki mamulu, “لَوْ” in sırası olup mübteda olmak üzere mahallen merfu veya mahzup bir fiilin (تَبَّتْ) failidir.

“لَوْ” şart edâtının başta bulunması (sadaret) gerekir. Kendisi ile iki cümlesi (şart ve cevap cümleleri) arasında tertibe riayet etmek gereklidir. Bu cümlelerden hiçbiri veya bunların mamullerinden hiçbir şey “لَوْ” in üzerine geçemez. Cevap cümlesi veya onun mamullerinden hiçbir şey şart cümlesi üzerine geçemez.⁵⁰⁵

Usulcüler bu edâtı aynı nahivciler gibi istikbalde şart edâtı olarak kullanmışlardır. Fukahanın örfünde bu edât “إِنَّ” manasındadır.⁵⁰⁶

İmameyn’e (Ebu Yusuf ve Muhammed eş-Şeybanî) göre, bir koca hanımına “أَنْتِ طَالِقٌ” /Eve girersen boşsun” derse sanki “إِنَّ دَخَلْتِ الدَّارَ أَنْتِ طَالِقٌ” demiş sayılır ve kadın ileride eve girmedikçe boş olmaz. Bu meselede Ebu Hanife’den bir rivayet gelmemiştir.⁵⁰⁷

Hanefîlerden Emir Padişah, Ebu Yusuf’un bu görüşünü gerekçelendirirken (ta’lil) şöyle demiştir: Ebu Yusuf’a göre bir kocanın hanımına hitaben “لَوْ دَخَلْتِ الدَّارَ” sözü “إِنَّ دَخَلْتِ” sözü gibidir. Kocanın sözünü fuzuli/lağiv olarak görmektense onu mecaza (إن)manasına) hamletmek daha iyidir. Çünkü hakikat manasında kullanılırsa “girseydin boşsun” gibi bir

⁵⁰⁴ Bu beyit *Haşiyetü’l-Eşmûnî* ve *Muğni’l-lebîb* şevahidindedir. Bkz. el-Eşmûnî, *Menhecu’s-salik ila Elfiyyeti’bni Malik*, IV/40; İbn Hişam, *Muğni’l-lebîb*, I, 256.

⁵⁰⁵ Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, IV, 496, 500.

⁵⁰⁶ es-Serahsî, *Usûlu’s-Serahsî*, I, 233; el-Pezdevî, *Usûlu’l-Pezdevî*, II, 197; İbn Melek, *Şerhu’l-Menar*, s. 159; Ebu Zeyd ed-Debûsî, *Takvimü’l-Edille*, s. 114; Alaüddin el-Buhârî, *Keşfu’l-Esrâr*, II, 197; Molla Ceyun, *Nuru’l-Envar Şerhu’l-Menar*, I/238; Muhammed Abdulhalim el-Leknevî, *Kameru’l-ekmar ala Nuri’l-envar Şerhi’l-Menar*, I, 238. Hafizuddin en-Nesefî, *Keşfu’l-Esrâr Şerhu’l-Menar*, I, 238; Abdulalî el-Ensârî, *Fevatihu’r-Rahamut Şerhu Müsellemi’s-Subût*, I, 249; el-Cüveynî, *el-Burhan*, I, 190; el-Karâfî, *Şerhu Tankihi’l-Fusûl*, s. 260.

⁵⁰⁷ es-Serahsî, *Usûlu’s-Serahsî*, I, 233; el-Pezdevî, *Usûlu’l-Pezdevî*, II, 197; İbn Melek, *Şerhu’l-Menar*, s. 159; Ebu Zeyd ed-Debûsî, *Takvimü’l-Edille*, s. 114; Alaüddin el-Buhârî, *Keşfu’l-Esrâr*, II, 197; Molla Ceyun, *Nuru’l-Envar Şerhu’l-Menar*, I, 238; Muhammed Abdulhalim el-Leknevî, *Kameru’l-ekmar ala Nuri’l-envar Şerhi’l-Menar*, I, 238. Hafizuddin en-Nesefî, *Keşfu’l-Esrâr Şerhu’l-Menar*, I, 238; Abdulalî el-Ensârî, *Fevatihu’r-Rahamut Şerhu Müsellemi’s-Subût*, I, 249.

mana ifade edeceğinden talak vaki olmaz ve anlamsız bir söz olur. Zira bu edât geçmiş zamanda talik’i ifade eder. Öyleyse akli başında bir insanın sözlü tasarrufunu mecazen de olsa anlamlandırmak ihmal etmekten/geçersiz, anlamsız saymaktan daha iyidir.⁵⁰⁸

Şafîi fukahasından el-İsnevî ise, bu mesele hakkında şöyle demiştir: “Bu sözü söyleyen kocaya “لَوْ” ile neyi kast ettiği sorulur. Eğer “إِنْ” manasını kast ettiğini söylerse durum açıktır ve kadın gelecek zamanda eve girmedikçe boş olmaz. Şayet geçmiş zamanda eve girme işinin tahakkuk edip etmediğini sorarcasına “eğer eve girdiyse boşsun” manasını kast etmiş ise bu iradesi de kabul edilir.”⁵⁰⁹

“لَوْ” şart edâtının cevabına “lâm” dâhil olur ve onun manasında bir değişiklik yapmaz. Eğer cevabına “fâ” girerse cevab müstakil/bağımsız bir kelam olur. Buna göre bir koca hanımına hitaben “لَوْ دَخَلْتَ الدَّارَ فَأَنْتِ طَالِقٌ /Eğer eve girersen boşsun” derse kadın hemen boş olur. Çünkü “fâ”dan sonra gelen cümle geriden bağımsız olduğu için direkt söylenmiş sayılır.⁵¹⁰

K. لَوْلَا

Türkçe’de *olmasaydı, -meseydi, eğer ... -masaydı, meseydi, şayet ... - masaydı, meseydi* gibi anlamlara gelir.⁵¹¹

Bu edât, bir şeyin (şartın) varlığından dolayı diğer bir şeyin (cevabın) ortadan kalktığını (imtina’) ifade eder. Buna *imtinaî şart edâtı* denir. Cezmetmeyen şart edâtlarından.⁵¹²

Örnek: لَوْلَا زَيْدٌ لَأَكْرَمْتُكَ /Zeyd olmasaydı sana ikram ederdim.

Bu cümle, Zeyd bulunduğu için muhataba ikram yapılmadığını ifade eder, yani Zeyd’in varlığı ikramın yokluğuna sebeptir.

⁵⁰⁸ Emir Padişah, *Teysiru’t-Tahrir*, II, 124.

⁵⁰⁹ el-İsnevî, *el-Kevkebu’d-durrî*, s. 349.

⁵¹⁰ Şakir el-Hanbelî, *Usûlu’l-fıkh’il-islâmî*, s. 193, 194.

⁵¹¹ Hasan AKDAĞ, *Arap Dilinde Edatlar*, s. 383; M. Meral ÇÖRTÜ, *Arapça Cümle Kuruluşu ve Tercüme Tekniği*, s. 114, 301; Hüseyin YAZICI, *Arapçada Edatlar*, s. 200; Mehmet ÇELEN, *Arapçada Edatlar*, s. 158.

⁵¹² Sîbeveyhi, *el-Kitab*, II, 373; Müberred, *el-Muktazab*, III, 76; İbn Ya’îş, *Şerhu’l-Mufassal*, III, 118; eş-Şatbî, *el-Makasidu’s-Şafiye*, VI, 197; el-Eşmûnî, *Menhecü’s-Salik ila Elfiyyeti’bni Malik*, IV, 50; İbn Akil, *Şerhu İbni Akil*, II, 393; İbn Serrac *el-Usûl fi’n-Nahv*, II, 211; İbn Hişam, *Muğni’l-lebib*, I, 272; el-Antakî, *el-Minhac*, s. 251; Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, IV, 477; Mustafa Galayinî, *Camiu’d-dürüsi’l-arabiyye*, III, 259; Mehmed Zihni, *el-Muktazab*, s. 360.

“لَوْلا” şart edâtı, isim cümlesine dâhil olur.⁵¹³ Bu cümlenin haberi umumî fiillerden (حاصل) (كائن، ثابت، موجود، fiilleri gibi) olursa kesin olarak (vucûben) hazfolunur. Hususî fiillerden ise hazfolunmaz.⁵¹⁴

Örnek I: لَوْلا زَيْدٌ لَقَامَ عَمْرُو/Zeyd olmasaydı Amr kalkardı.

Bu ibarede “زَيْدٌ” kelimesi mübteda, haber ise mahzuf “مَوْجُودٌ” kelimesidir. Mübteda ve haberden oluşan isim cümlesi şart, fiil ve failden oluşan “لَقَامَ عَمْرُو” fiil cümlesi de cevaptır.

Görüldüğü gibi “لَوْلا”,isim cümlesi(زَيْدٌ مَوْجُودٌ) üzerine dâhil olmuştur. Mübtedanın haberi umumî fiillerden olduğu için kesin olarak (vucûben) hazfolunmuştur.

Örnek II : لَوْلا الصَّرْبُ مَوْلِمٌ لَصَرَبْتُكَ :Dövmek, acıtıcı olmasaydı seni döverdim.

Örnekte görüldüğü gibi “لَوْلا”nın dâhil olduğu mübtedanın haberi (مَوْلِمٌ/acıtıcı) hususî fiillerden olduğu için hazif olunmamıştır.

“لَوْلا” şart edâtı, şiir zarureti dışında fiil cümlesi üzerine dâhil olmaz. Buna göre لَوْلا فُتِنَتْ demek, yani “لَوْلا” edâtını fiil cümlesine dâhil etmek caiz değildir.⁵¹⁵

“لَوْلا” şart edâtından sonra genelde merfu munfasıl zamir gelir.⁵¹⁶

Örnek : لَوْلا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ/Sizler olmasaydınız biz mümin olacaktık.⁵¹⁷Eğer mecrur muttasıl zamir gelirse (لَوْلَا، لَوْلَاكَ، لَوْلَاهُ) örneklerinde olduğu gibi)mübteda olmak üzere mahallen merfu olur, mahallen mecrur olmaz. Çünkü “لَوْلَا” dan sonra mutlaka mübteda gelir. Bu durumda cer zamiri raf” zamiri yerinde kullanılmış ve “لَوْلَا”kelimesi, zahir isimde cer yapamadığı gibi buradada cer yapmamıştır. Bu görüş Ahfeş ve Ferra’ya aittir. Sîbeveyhi, Halil ve Yunus’a göre ise; “لَوْلَا” dan sonra gelen mecrur muttasıl zamir onunla mahallen mecrurdur. Bununla birlikte mübteda olmak üzere de mahallen merfudur, yani Sîbeveyhi ve onun gibi düşünenlere göre muttasıl zamirin yakın ve uzak olmak üzere iki mahalli vardır. Yakın mahalli mecrur, uzak mahalli ise merfudur. Bir kelimenin iki mahallinin olması uzak

⁵¹³ Sîbeveyhi, *el-Kitab*, II, 129; Müberred, *el-Muktazab*, III, 76; İbn Serrac *el-Usûl fi’n-Nahv*, II, 211; ez-Zamahşerî, *el-Mufasssal*, s. 316.

⁵¹⁴ İbn Malik, *Şerhu’l-Kafiteti’ş-Şafiye*, I, 354; eş-Şatibî, *el-Makasid*, VI, 197; el-Eşmûnî, *Menhecü’s-salik*, IV, 50; İbn Hişam, *Muğni’l-lebib*, I, 273; Mehmed Zihni, *el-Muktazab*, s. 84, 360; el-Antakî, *el-Minhac*, s. 251; Mustafa Galayinî, *Camiu’d-durûsi’l-arabiyye*, III, 259; M. Meral ÇÖRTÜ, *Arapça Cümle Kuruluşu ve Tercüme Tekniği*, s. 115; Mehmet ÇELEN, *Arapçada Edatlar*, s. 159.

⁵¹⁵ eş-Şatibî, *el-Makasid*, VI, 197.

⁵¹⁶ İbn Hişam, *Muğni’l-lebib*, I, 274.

⁵¹⁷ Sebe’, 34, 31.

bir şey değildir. Nitekim “عَجِبْتُ مِنْ ضَرْبِكَ زَيْدًا /Senin Zeyd’e vurmana şaşım” cümlesinde “كَ” muhatab zamiri muzafun ileyh olması yönünden mahallen mecrur, masdar’ın (ضَرْبٍ) faili olması yönünden ise mahallen merfudur.⁵¹⁸

“لَوْ” şart edâtının cevabı, “لَوْ” in cevabı gibi mazi veya “لَمْ” ile meczum muzaridir:

Cevab, eğer müsbet (olumlu) mazi olursa genelde “lâm” ile beraber kullanılır. Bazı yerlerde “lâm” sız olur.⁵¹⁹

Örnek I: لَوْلَا أَنْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بِنَا: /Allah bize lütfetmeseydi bizi de muhakkak batırırdı.⁵²⁰

Örnek II: لَوْلَا زُهَيْرٌ جَفَانِي كُنْتُ مُنْتَصِرًا. . . /Züheyr bana kaba davranmasaydı ben zafere ulaşırdım ...⁵²¹

Cevab, eğer menfi (olumsuz) mazi olursa genelde “lâm” sız, bazen “lâm” lı olur.⁵²²

Örnek I : وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ أَبَدًا: /Allah’ın lutfu ve merhameti olmasaydı sizden hiç kimse asla temizlenemezdi.⁵²³

Örnek II : لَوْلَا رَجَاءُ لِقَاءِ الطَّاعِنِينَ لَمَا أَبَقْتُ نَوَاهُمْ لَنَا رُوْحًا وَلَا جَسَدًا:

Göç edenlere kavuşma ümidi olmasaydı onların uzaklığı bizim ne ruhumuzu ne de cesedimizi bırakırdı.⁵²⁴

Cevab, “لَمْ” ile meczum muzari olursa “lâm” bitişmez.⁵²⁵

Örnek : لَوْلَا حُبُّ الْعِلْمِ لَمْ أُعْتَرِبْ : /İlim sevgisi olmasaydı gurbete çıkmazdım.

“لَوْلَا” şart edâtının cevabı karine olduğu zaman hazif olunabilir.⁵²⁶

⁵¹⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitab*, II, 374; eş-Şatbî, *el-Makasîd*, VI, 200; İbn Hişam, *Muğni’l-lebîb*, I, 274; el-Eşmûnî, *Menhecüs-salik*, II, 206; İbn Akil, *Şerhu İbni Akil*, II, 7; Muhammed el-Hudarî, *Haşiyetü’l-Hudarî ala Şerh-i İbn Akil*, I, 236; es-Sabban, *Haşiyetü’s-Sabban ala Şerhi’l-Eşmûnî*, II, 206.

⁵¹⁹ el-Eşmûnî, *Menhecu’s-salik ila Elfiyyeti’bni Malik*, IV, 50; İbn Akil, *Şerhu İbni Akil*, II, 393.

⁵²⁰ Kasas, 28, 82.

⁵²¹ Bu beyit el-Eşmûnî’nin şevahidindedir. Bkz. el-Eşmûnî, *Menhecüs-salik*, IV, 50.

⁵²² Bkz. el-Eşmûnî, *Menhecu’s-salik ila Elfiyyeti’bni Malik*, IV, 50; İbn Akil, *Şerhu İbni Akil*, II, 393.

⁵²³ Nur, 24, 21.

⁵²⁴ Bu beyit el-Eşmûnî’nin şevahidindedir. Bkz. el-Eşmûnî, *Menhecüs-salik*, IV, 50.

⁵²⁵ es-Sabban, *Haşiyetü’s-Sabban ale’l-Eşmûnî*, IV, 50; İbn Akil, *Şerhu İbni Akil*, II, 393; Mustafa Galayinî, *Camîu’d-durûsi’l-arabiyye*, III, 260.

⁵²⁶ İbn Malik, *Şerhu’l-Kâfiyyeti’s-Şa’fiyye*, I, 354; el-Eşmûnî, *Menhecüs-salik*, IV, 50.

Örnek : وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَأَنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ /Allah'ın sizin üzerinizde lütfu ve merhameti bulunmasaydı ve Allah, tevbeleri kabul eden ve hikmet sahibi olmasaydı (sizi rezil eder ve hemen cezalandırırdı.)⁵²⁷

Bu ayette “ لَوْلَا ”nın cevabı (لَفَضِحَكُمْ وَعَاجَلَكُمْ بِالْعُقُوبَةِ) siyak, sibak karinesi ile hazfolunmuştur.

Ayetin takdiri şöyledir: وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ وَأَنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ لَفَضِحَكُمْ وَعَاجَلَكُمْ بِالْعُقُوبَةِ:

“ لَوْلَا ” kelimesi, şart manasının dışında tevbih, tendim, tahziz ve arz ve manalarını da ifade eder.⁵²⁸

Şemsü'l-Eimme es-Serahsî, Alauddin el-Buhârî, İmamü'l-Haremeyn el-Cüveynî, el-Karâfî gibi usulcüler “ لَوْلَا ”nın imtina' için olduğunu yani, şart'ın varlığından dolayı cevap'ın meydana gelmediğini ifade eden bir harf olduğunu söylemişlerdir.⁵²⁹ Buna göre bir koca hanımına hitaben “ أَنْتِ طَالِقٌ لَوْلَا دُخُولُكَ الدَّارَ ”/Eve girmeseydin boştun” derse, kadın boş olmaz. Bu kelime (لَوْلَا) istisna manasında kabul edilir⁵³⁰ yani, cümlenin baş tarafı (öne alınmış cevap) ile vuku bulacak talak, hemen ardından gelen ve istisna kabul edilen bu edâtla engellenmiş oldu. Hanımın eve girmesi talakın vukuuna engel istisnaî bir durum kabul edilmiştir. Koca sanki boşama işlemi hanımının eve girmesi durumuyla iptal etmiştir.

Bu edât hakikî şartlarda olduğu gibi istikbal manasını ifade etmez. Çünkü hakikî şartlarda şart vuku bulduğu zaman cevabın da vuku bulması beklenir. “ لَوْلَا ” da ise istikbal manası olmadığından cevabın vukuunun beklenmesi söz konusu değildir. Bundan dolayı bu edât hakkında ceza cümlesinin şart üzerine terettüb etmemesi hususunda istisna edâtı gibi olduğu söylenmiştir. Nitekim Şemsü'l-Eimme es-Serahsî, “ لَوْلَا ”nın istisna mesabesinde bir edât olduğunu açıkça ifade etmiştir.⁵³¹

⁵²⁷ Nur, 24, 10.

⁵²⁸ Geniş bilgi için bkz. Abdurrahman el-Camî, *el-Fevaidü 'z-zıyâiyye*, s. 415; İbn Hişam, *Muğni'l-lebib*, I, 274; el-Eşmûnî, *Menhecü's-salik ila Elfîyeti 'bni Malik*, IV, 51; el-Antakî, *el-Minhac*, s. 251.

⁵²⁹ es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I, 233; Alauddin el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, II, 197; el-Cüveynî, *el-Burhan*, I, 191; el-Karâfî, *Şerhu Tenkihi'l-FUsûl*, s. 109.

⁵³⁰ es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I, 233.

⁵³¹ es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I/233; Alauddin el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, II, 198; Şakir el-Hanbelî, *Usûlu'l-fikh'il-islâmî*, s. 194.

L. كَيْفَ

Türkçe’de *nasıl ... sa/se; -dığı gibi; -eceği gibi* manalara gelir.⁵³²

Bu edât, aslında halden/durumdan sormak için vaz’ olundu, daha sonra kendisinde umumîlik manası bulunduğundan dolayı şart manasını ifade etmiştir. Örneğin; كَيْفَ زَيْدٌ /Zeyd nasıldır? diye sorduğumuzda bu söz أَصْحِيحٌ زَيْدٌ أَمْ سَقِيمٌ أَمْ عَاقِلٌ أَمْ جَاهِلٌ /Zeyd sağlıklı mı, hasta mı?, akıllı mı, cahil mi? . . . gibi bir çok halin kısaltılarak sorulmasını sağlamıştır.⁵³³ Dolayısıyla “أَيْنَ” edâtı nasıl bütün mekânlara delalet ediyorsa “كَيْفَ” edâtı da bütün hallere/durumlara delalet eder.

Bu edât hakkında İbn Hişam, İbn Malik’ten naklen şöyle der: “ Hiç kimse “كَيْفَ” zarftır dememiştir. Çünkü bunda ne zaman ne de mekân manası vardır ancak, bütün durumlardan sormakda kullanıldığı için ve car ile mecrur tevilde olarak “عَلَى أَيِّ حَالٍ” /hangi durumda olursa” manası ile tefsir edildiğinden dolayı zarf diye isimlendirildi. Zarf ifadesi de car ile mecrura mecazen söylenir.”⁵³⁴ Öyleyse bu edât, zarfiyet manasından uzak, kendisi ile durumun sorulduğunu ifade eden sarih bir isimdir.⁵³⁵

“كَيْفَ” kelimesinde iki cümlenin manasını birbirine bağlama anlamına gelen şart manası vardır. Bu durumda lafız ve mana yönünden müttefik/uyumlu iki fiil ister. Lafız ve manaca farklı fiiller üzerine dâhil olmaz.⁵³⁶

Örnek I: كَيْفَ تَجْلِسُ أَجْلِسُ /Sen nasıl oturursan ben de (öyle) otururum.

Bu ibare şart ve cevap arasında lafız ve mana birliği olduğundan ittifakla caizdir.

Örnek II: كَيْفَ تَجْلِسُ أَذْهَبُ /Sen nasıl oturursan ben giderim.

Bu ibare şart ve cevap arasında lafız ve mana birliği olmadığından ittifakla caiz değildir.

⁵³² Hasan AKDAĞ, *Arap Dilinde Edatlar*, s. 352; M. Meral ÇÖRTÜ, *Arapça Cümle Kuruluşu ve Tercüme Tekniği*, s. 102; Hüseyin Yazıcı, *Arapçada Edatlar*, s. 179.

⁵³³ ez-Zeccacî, *Hurûfu’l-maani*, s. 59; İbn Ya’îş, *Şerhu’l-Mufasssal*, IV, 109; İbn Serrac, *el-Usûl fi’n-nahv*, II, 136; İbn Hişam; *Muğni’l-lebîb*, I, 205; es-Samerrâî, *Maani’n-nahv*, IV/85; Mustafa Galayinî, *Camîu’d-durûs*, III, 62; Muhammed el-Antakî, *el-Mîn hac*, s. 232; Mehmed Zihnî, *el-Muktazab*, s. 349.

⁵³⁴ İbn Hişam, *Muğni’l-lebîb*, I, 206.

⁵³⁵ İbn Malik, *et-Teshil*, s. 242.

⁵³⁶ es-Sabban, *Haşiyetü’s-Sabban ala Şerhi’l-Eşmûnî*, IV, 14; İbn Hişam, *Muğni’l-lebîb*, I, 205.

“ كَيْفَ ” nin cezmetmesi konusunda nahivciler ihtilaf etmişlerdir: Nahivcilerin çoğunluğuna göre, kendisine “ مَا ” bitişsin, bitişmesin cezmetmez.⁵³⁷ Nitekim Sîbeveyhi'nin, hocası Halil'e “ كَيْفَ تَصْنَعُ أَصْنَعُ ” ibaresini sorduğunda, Halil'in böyle bir ibarenin kerih/çirkin olduğunu söylediği rivayet olunur.⁵³⁸ Ferrâ gibi Kûfe'li nahivciler, bu edâtın mutlak surette cezmedeceğini, kendisine “ مَا ” bitiştiğinde ise sadece şart için olacağını söylemişlerdir.⁵³⁹

Örnek : كَيْفَمَا تَجْلِسُ أَجْلِسُ /Sen nasıl oturursan ben de (öyle) otururum.

Zeccâcî gibi nahivciler bu edâtın kendisine “ مَا ” bitişmesi şartıyla cezim yapacağını söylemişlerdir.⁵⁴⁰

Bu edât; hal, mefûlu mutlak, “ كَانَ ” veya kardeşlerinden birine haber olursa mahallen mansub olur.⁵⁴¹

Örnek I: كَيْفَمَا تَسِيرُ أُسِيرُ /Nasıl yürürsen ben de (öyle) yürürüm.

Burada “كَيْفَمَا” kelimesi, fiil-i şartın (تَسِيرُ) failinin hali olmak üzere mahallen mansub olmuştur.

Bu ibarenin takdiri şöyledir: فِي أَيِّ حَالٍ تَسِيرُ أُسِيرُ

Örnek II: كَيْفَمَا تَجْلِسُ أَجْلِسُ /Nasıl oturursan ben de (öyle) otururum.

Burada “كَيْفَمَا” kelimesi, fiil-i şartın (تَجْلِسُ) mefûlu mutlakı olmak üzere mahallen mansubtur. Bu ibarenin takdiri şöyledir: أَيُّ جُلُوسٍ تَجْلِسُ أَجْلِسُ

Örnek III: كَيْفَمَا تَكُنُّ أَكُنُّ /Nasıl olursan ben de (öyle) olurum.

Burada “كَيْفَمَا” kelimesi, fiil-i şartın (تَكُنُّ) mukaddem haberi olmak üzere mahallen mansubtur.

“ كَيْفَ ” kelimesi şart manası olmaksızın sadece istifham edâtı olarak da kullanılır.⁵⁴²

⁵³⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitab*, III, 60; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, II, 196; er-Radî, *Şerhu'l-Kâfiye*, II, 57; İbn Serrac, *el-Usûl fi'n-Nahv*, II, 159; İbn Hişam, *Muğni'l-lebîb*, I, 205; İbn Malik, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şafiye*, II, 117.

⁵³⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitab*, III, 60.

⁵³⁹ el-Ferra, *Maani'l-Kur'an*, I, 85; İbn Malik, *et-Teshil*, s. 242; el-Eşmûnî, *Menhecü's-salik*, IV, 14.

⁵⁴⁰ ez-Zeccâcî, *Hurûfu'l-maani*, s. 59; el-Herevî, Ebü'l-Abbas Ali b. Muhammed el-Üzhiyye *fi İlmi'l-hurûf*, thk. Abdülmü'in el-Mulûhî, Dimaşk: el-Mecmau'l-İlmî, 1391/1971, s. 97.

⁵⁴¹ el-Antakî, *el-Minhac*, s. 233.

⁵⁴² İbn Hişam; *Muğni'l-lebîb*, I, 205; es-Samerrâi, *Maani'n-nahv*, IV, 257; Mustafa Galayinî, *Camiu'd-durûs*, III, 62; el-Antakî, *el-Minhac*, s. 232; Mehmed Zihnî, *el-Muktazab*, s. 348.

Usulcülere göre de bu edât asıl vaz'ı itibariyle halden sormak içindir. Şayet halden sormak bir mana ifade ediyorsa, bir katkı sağlıyorsa, artı bir şey kazandırıyorsa (ileride verilecek olan talak örneğinde olduğu gibi) o manada kullanılır. Eğer makul bir mana ifade etmiyorsa (ileride verilecek olankölenin azad edilmesi örneğinde olduğu gibi) “كَيْفَ” lafzı batıl olur ve onun üzerine bir hüküm terettüp etmez.⁵⁴³

Örnek I: Kişi zifaf yapılmış hanımına hitaben “أَنْتِ طَالِقٌ كَيْفَ شِئْتِ/Sen nasıl istersen öylece boşsun.” derse (tefvizü't-talak)kadının dilemesinden önce cümlenin baş tarafı ile (أَنْتِ طَالِقٌ) talakın aslı olan bir ric'î (dönüşlü) talak vaki olur. Bundan sonra kadının talakın bayin olmasını veya üç talakı dileme hakkı vardır. İsterse bain talakı tercih eder, isterse üç talakı tercih eder. Eğer karı-kocanın niyetleri birbirine uyarsa niyetlerinin örtüştüğü şey vaki olur. Şayet niyetleri uyuşmazsa niyetler arasında taaruz/çelişki vuku bulur. Kaide gereği, iki şey taaruz ettiği zaman ikisi de düşer. O zaman talakın aslı olan ric'î talak kalır. Ancak kadın zifaf olunmamış ise yukarıdaki söz kendisine söylendiğinde cümlenin baş tarafı ile (أَنْتِ طَالِقٌ) iddet bekleme zorunluluğu olmadan bain talakla boş olacağındancümlenin ikinci kısmı (كَيْفَ شِئْتِ) batıl olur, kadına dileme hakkı verilmez. Bu anlattığımız fetva Ebu Hanife'ye göredir. İmameyn'e göre ise, kadın dilemedikçe hiçbir şey vuku bulmaz.⁵⁴⁴Görüldüğü gibi “كَيْفَ” lafzı, mezkûr örnekte zifaf olunmuş kadının kendisine bırakılan (tefviz) talak işinde etkisi olmuş ve kadının tercih etme yetkisini kullanmasına fırsat verilmiştir. Ancak zifaf olunmamış kadında ise etkili olamamış ve kadının dilemesine fırsat verilmeden bir ric'î talakla boş olmuştur.

Örnek II: Bir kimse kölesine “أَنْتِ حُرٌّ كَيْفَ شِئْتِ/Dilediğin gibi sen hürsün” derse köle o anda azad olur. Çünkü azad olmanın haddi zatında bir keyfiyeti/nasıllığı yoktur. Müdebber veya mükâteb⁵⁴⁵ olmak, para karşılığı veya parasız azad olmak asıl azad olma işine sonradan arız olan şeylerdir ve azad olma işi gerçekleştikten sonra muteber değildirler. Dolayısıyla bu cümlenin baş tarafı (أَنْتِ حُرٌّ) söylenir söylenmez itak/azad etme işi vaki olur ve (كَيْفَ شِئْتِ) bölümü geçersiz/batıl olur. Bu görüş Ebu Hanife'ye aittir. İmameyn'e göre, köle dilemedikçe azad etme işi gerçekleşmez.⁵⁴⁶Görüldüğü gibi “كَيْفَ” kelimesi, azad olma hadisesinde bir anlam ifade etmediğinden etkili olamamış ve lağiv/batıl olmuştur.

⁵⁴³ es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I, 234; İbn Melek, *Şerhu'l-Menar*, s. 161; Molla Ceyun, *Nuru'l-Envar Şerhu'l-Menar*, I, 238; Muhammed Abdulhalim el-Leknevî, *Kameru'l-ekmar ala Nuri'l-envar Şerhi'l-Menar*, I, 238; Şakir el-Hanbelî, *Usûlu'l-fikh'il-islâmî*, s. 194.

⁵⁴⁴ es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I, 234; İbn Melek, *Şerhu'l-Menar*, s. 161-162; Molla Ceyun, *Nuru'l-Envar Şerhu'l-Menar*, I, 238-239; Muhammed Abdulhalim el-Leknevî, *Kameru'l-ekmar ala Nuri'l-envar Şerhi'l-Menar*, I, 238-239; Şakir el-Hanbelî, *Usûlu'l-fikh'il-islâmî*, s. 194-195.

⁵⁴⁵ Müdebber: Efendisinin ardından/ölümünden sonra azad olacak köle. Mükâteb: Azad olmak için efendisi ile belirli bir meblağ üzerinde anlaşma yapan köle. Bkz. en-Nesefî, Necmeddin Ebu Hafs Ömer, *Tilbetü't-talebe fi'l-istilahati'l-fikhiyye*, Beyrut: Daru'n-Nefais, 1999., s. 161.

⁵⁴⁶ es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I, 234; İbn Melek, *Şerhu'l-Menar*, s. 161-162; Molla Ceyun, *Nuru'l-Envar Şerhu'l-Menar*, I/238-239; Muhammed Abdulhalim el-Leknevî, *Kameru'l-ekmar ala Nuri'l-envar Şerhi'l-Menar*, I, 238-239.

M. كَلَّمَا

Türkçe’de *her ne zaman, her... dığında/dıkça, dikçe* gibi manalara gelir.⁵⁴⁷

Bu edât, “كُلُّ” ile vakit ve masdar manasında olan “مَا”nın birleşmesinden meydana gelmiş, fiillerin tekrarlandığını (yineleme) ifade eden ve cezmetmeyen bir şart edâtıdır.⁵⁴⁸

Örnek: كَلَّمَا رَزَقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رَزَقُوا قَالُوا هَذَا الَّذِي رَزَقْنَا مِنْ قَبْلُ /Cennetlerin meyvelerinden kendilerine her rızık verilisinde “ bunlar daha önce rızıklandığımız şeyler” diyecekler.⁵⁴⁹

Bu edât, kendisinden sonra çoğunlukla mazi olan iki fiil (şart-cevab) ister ve genelde fiiller kendisinden sonra gelir. Bazen cevab olan fiilin üzerine edât takaddüm edebilir.⁵⁵⁰

Örnek I: كَلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ: /Onların derileri eskiyince azabı tatsınlar diye başka derilerle onları değiştireceğiz.⁵⁵¹

Bu ayette “كَلَّمَا” edâtından sonra sırasıyla önce şart (نَضِجَتْ) daha sonra cevab (بَدَّلْنَا) gelmiştir.

Örnek II: اللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى خَاتَمِ رَسُولِكَ عَدَدَ مَعْلُومَاتِكَ وَ مِدَادَ كَلِمَاتِكَ كَلَّمَا ذَكَرَكَ الذَّاكِرُونَ وَ عَفَلَ عَنْ ذِكْرِكَ الْغَافِلُونَ /Allahım! Peygamberlerin sonuncusuna bildiklerinin sayısınca, kelimelerinin mürekkebi miktarınca, zikredenler seni zikrettikçe, ğafiller senin zikrinden ğafil oldukca salât ve selâm eyle.

Bu örnekte “كَلَّمَا” kelimesinin cevabı (صَلِّ), edâtın üzerine takaddüm etmiştir.

Bu edât, zarf olmak üzere cevab ile mansubtur. Buna zarfîyetin gelmesi “مَا”nın ya vakit manasında masdar harfî veya “وَقْتُ” manasında nekre isim olma ihtimalinden dolayıdır. Birinci ihtimale (“مَا”nın vakit manasında masdar harfî) göre “مَا” dan sonra gelen cümle o harfin sılası olup i’rabtan mahalli yoktur. İkinci ihtimale (“وَقْتُ” manasında nekre isim olma) göre o harften sonra gelen cümle “مَا”nın sıfatı olmak üzere mahallen mecrurdur.⁵⁵²

⁵⁴⁷ Hasan AKDAĞ, *Arap Dilinde Edatlar*, s. 347; M. Meral ÇÖRTÜ, *Arapça Cümle Kuruluşu ve Tercüme Tekniği*, s. 121; Hüseyin Yazıcı, *Arapçada Edatlar*, s. 168.

⁵⁴⁸ İbn Hişam, *Muğni’l-lebîb*, I, 201; el-Antakî, *el-Minhac*, s. 229; Mehmed Zihni, *el-Muktazab*, s. 345.

⁵⁴⁹ Bakara, 2, 25.

⁵⁵⁰ İbn Hişam, *Muğni’l-lebîb*, I, 202; Mehmed Zihni, *el-Muktazab*, s. 346.

⁵⁵¹ Nisa, 4, 56.

⁵⁵² İbn Hişam, *Muğni’l-lebîb*, I, 201-202; Mehmed Zihni, *el-Muktazab*, s. 345.

Örnek: *كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا* /Zekeriya her ne zamaz mihrabta Meryem'in yanına girse onun yanında bir rızık bulurdu.⁵⁵³

Bu ayette “ *كُلَّمَا* ” kelimesi; zarfiyet (mefûlu fih) olmak üzere cevab (وَجَدَ) ile mansubtur. “ *دَخَلَ* ” kelimesi; fiil-i şart, Faili “ *زَكَرِيَّا* ” kelimesidir. Fiil ile fail cümle-i fi'liyedir. “ *كُلَّمَا* ” kelimesindeki “ *مَا* ”; masdariyye-i tevkitiyye kabul edilirse fiil cümlesi (*زَكَرِيَّا دَخَلَ*) harf-i mevsul'un (“ *مَا* ”yı masdariyye-i tevkitiyye) sılası olur ve i'rbtan mahalli olmaz, şayet “ *وَفَتْ* ” manasında nekre isim kabul edilirse mevsufe olur ve fiil cümlesi “ *مَا* ”nın sıfatı olmak üzere mahallen mecrur olur. Ancak el-Antakî'nin *el-Minhac*'ında açıkça belirttiği gibi “ *كُلُّ* ” kelimesi muzaf, harf-i mevsul olan “ *مَا* ” ve sılası (*زَكَرِيَّا دَخَلَ*) masdar tevlinde muzafun ileyh olmak üzere mahallen mecrurdur. Sadece “ *زَكَرِيَّا دَخَلَ* ” cümlesinin ise i'rbtan mahalli yoktur.⁵⁵⁴

Zarfiyet manasında ve şart edâtı olan “ *كُلَّمَا* ” kelimesindeki “ *مَا* ” harfi bitişik yazılır. Ancak “ *كُلُّ* ” kelimesi, ism-i mevsul olan “ *مَا* ” ile beraber kullanılırsa ayrı (mafsul) yazılır.⁵⁵⁵

Örnek: *مَا كُنْتُ مَا يَتَمَنَّى الْمَرْءُ يُدْرِكُهُ نَجْرِي الرِّيَّاحُ بِمَا لَا تَسْتَهْوِي السُّفُنُ*

Kişi her arzuladığına ulaşamaz. Rüzgârlar gemileri istemedikleri tarafa savurur.⁵⁵⁶

Bu beyitte “ *كُلُّ* ” kelimesine izafe edilen ikinci “ *مَا* ” lafzı ism-i mevsul olup mahallen mecrurdur. Dolayısıyla ayrı yazılmıştır.

Usulcüler de bu edâtın fiillerin tekrarını (yineleme) ifade eden bir şart edâtı olduğunu söylemişlerdir.⁵⁵⁷ Çünkü “ *كُلُّ* ” kelimesi sürekli olarak izafeli (lazimu'l-izafe) kullanılır. Fiil de muzafun ileyh olamayacağına göre vakit manasında masdar “ *مَا* ”sı getirilir ve bu vesileyle fiile izafesi temin edilir. Buna göre kişinin “ *كُلَّمَا تَزَوَّجْتُ امْرَأَةً فَهِيَ طَالِقٌ* /Her ne zaman bir kadınla evlenirsem o boştur” ibaresinin anlamı şöyledir: *كُلُّ وَفَتْ يَقَعُ مَنَى النَّزْوُجِ وَلَوْ بَعْدَ زَوْجٍ آخَرَ فَهِيَ طَالِقٌ* /her ne zaman benden evlilik vuku bulursa velev ki başka kocadan sonra olsun o kadın boştur. Öyleyse her evlilikten sonra aynı kadınla da birkaç evlilik yapsa, her evliliğin sonunda boşama vuku bulur. Ancakyalnız “ *كُلُّ* ” kelimesinde fiillerin tekrarı (yineleme) manası olmadığından “ *مَا* ” harfini bitişirmeden kişi, “ *كُلُّ امْرَأَةٍ أَتَزَوَّجُهَا فَهِيَ طَالِقٌ* /evleneceğim her kadın

⁵⁵³ Al-i İmran, 3, 37.

⁵⁵⁴ el-Antakî, *el-Minhac*, s.229.

⁵⁵⁵ Mehmed Zihnî, *el-Muktazab*, s. 346.

⁵⁵⁶ Bu beyit *Muğni'l-lebîb*'in şevahidindedir. Bkz.: *a. g. e.*, I, 200.

⁵⁵⁷ es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, I, 158; ed-Debûsî, *Takvimu'l-edille*, s. 110; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr*, II, 13; İbn Melek, *Şerhu'l-Menar*, s. 85; Molla Ceyun, *Nuru'l-Envar Şerhu'l-Menar*, I, 126; Muhammed Abdulhalim el-Leknevî, *Kameru'l-ekmar ala Nuri'l-envar Şerhi'l-Menar*, I, 126; Şakir el-Hanbelî, *Usûlu'l-fikh'il-islâmî*, s. 134.

boştur.” sözünü söylerse her evlendiği yeni kadın boş olacağından bir kadınla ilk evliliğinde boşama gerçekleşir. Boşamadan sonra aynı kadınla ikinci defa evlense boşama gerçekleşmez. Çünkü “كُلُّ” kelimesinde vakit manası olmadığından (yineleme) sadece muzafun ileyh’ini kapsar, yani evlilikte umumu değil, kadınlarda umumu gerektirir. Dolayısıyla bir kadınla evlenince artık o kadın boşamanın bir defa gerçekleşmesiyle umumun kapsamından çıkmış olup ikinci kez evlenmede boş olmaz.⁵⁵⁸ Yine aynı şekilde kişi, “كُلُّ عَبْدٍ اشْتَرِيَهُ فَهُوَ حُرٌّ” /her aldığım köle hürdür” dediğinde bir köleyi ikinci defa aldığında hür olmaz. Ancak kişi “كُلَّمَا اشْتَرَيْتُ عَبْدًا فَهُوَ حُرٌّ” /her köle satın aldığımda o hürdür” dediğinde ise aynı köleyi kaç defa satın alırsa her defasında hür olur.⁵⁵⁹

Buraya kadar nahivciler ile usulcülerin ortaklaşa inceledikleri şart edâtlarını açıklamaya çalıştık. Bundan sonraki bölümde sadece nahivcilerin ele aldıkları şart edâtlarını inceleyeceğiz. Sonuç ve değerlendirme bölümünde ise tez çalışmamızın genel bir değerlendirmesini yaparak tezimizi sonlandıracağız.

II. SADECE NAHİVCİLERİN ELE ALDIKLARI ŞART EDÂTLARI

A. إِذْمَا

Türkçe’de *ise*, *-sa*, *-se*, *-ırsa*, *-ursa*, *-unca*, *-dığında*, *-ken*, *edeceği zaman*, *her ne zaman* gibi manalara gelir.⁵⁶⁰

Nahivcilerin çoğunluğu, bu edâtın cezmeden şart edâtı olduğunu ve “مَا” olmadan cezmedemiyeceğini söylemişlerdir. Çünkü bu edâtın aslı; kendisinde şart manası olmayan, her zaman cümlelere izafe edilen ve geçmiş zamana delalet eden zarfiyet manasındaki “إِذْمَا” dir. Bu “مَا” ile cümleye izafet engellenmiş olur (mâ-i kâffe), geçmiş zaman manasından gelecek zaman manasına geçiş sağlanır, fiiller üzerinde cezim işlemi gerçekleşir (mâ-i müsellita) yani, bu harf olmadan “إِذْمَا” şart edâtı olamaz.⁵⁶¹

Örnek: إِذْمَا تَقَمُّ أَكْرَمَكَ /Kalktığında sana ikram edeceğim.

⁵⁵⁸ es-Serahsî, *Usûlü’s-Serahsî*, I, 157-158; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü’l-Esrâr*, II, 13; İbn Melek, *Şerhu’l-Menar*, s. 85; Molla Ceyun, *Nuru’l-Envar Şerhu’l-Menar*, I, 126; Muhammed Abdulhalim el-Leknevî, *Kameru’l-ekmar ala Nuri’l-envar Şerhi’l-Menar*, I, 126; Şakir el-Hanbelî, *Usûlu’l-fikh’il-islâmî*, s. 134.

⁵⁵⁹ Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü’l-Esrâr*, II, 14.

⁵⁶⁰ Hasan AKDAĞ, *Arap Dilinde Edatlar*, s. 47; M. Meral ÇÖRTÜ, *Arapça Cümle Kuruluşu ve Tercüme Tekniği*, s. 100; Hüseyin YAZICI, *Arapça’da Edatlar*, s. 3; Mehmet ÇELEN, *Arapça’da Edatlar*, s. 160, 205.

⁵⁶¹ Sibeveyhi, *el-Kitab*, III, 56; Müberred, *el-Muktazab*, II, 46; İbn Serrac, *el-Usûl*, II, 159; Zemaşşerî, *el-Mufasssal*, s. 171; İbn Ya’îş, *Şerhu’l-Mufasssal*, IV, 98, VII, 46; Abdurrahman el-Camî, *el-Fevaidü’z-ziyaiyye*, s. 352; er-Radî, *Şerhu’l-Kâfiye*, II, 253; el-Eşmûnî, *Menhecü’s-Salik ila Elfiyeti’bni Malik*, IV, 11; İbn Akil, *Şerhu İbn-i Akil*, II, 367; eş-Şatubî, *el-Makasid*, VI, 106; İbn Hişam, *Muğni’l-lebîb*, I, 87; Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, IV, 427, 432; Mustafa Galayinî, *Camiu’d-durûsi’l-arabiyye*, II, 191; Mehmed Zihni, *el-Muktazab*, s. 299.

Görüldüğü gibi “ اِذْمَا ” kelimesi “ تَقَم ” filini şart, “ اُكْرِم ” filini de cevap olarak harekenin hazfı ile meczum kılmıştır. Aslı olan “ اِذ ”deki; cümleye izafet ve geçmiş zamana delalet özellikleri kalkmış yerine muzari fiili meczum kılmak ve mücazat kelimelerinde bulunması gereken istikbale delalet manası gelmiştir.

Bu edât, Sîbeveyhi’ye göre “ اِن ” gibi harftir. Müberred (bir görüşünde), İbn Serrac ve Ebu Ali el-Farîsî’ye göre ise “ مَنَى ” manasında zarftır yani isimdir.⁵⁶² Buna göre “ اِذْمَا تَنْتَب ” terkibinin birinci görüşe göre manası, “Eğer tevbe edersen tevben kabul edilir” demektir. İkinci görüşe göre ise manası, “Tevbe ettiğin zaman tevben kabul olunur” demektir.

Bu edâtın cezmetmesi azdır. Çoğunlukla cezim yapmaz ve kendisinden sonra gelen muzari fiiller merfu olurlar. Bazı nahivciler şiir zarureti dışında cezim yapamayacağını söylemişlerdir.⁵⁶³

Örnek: اِذْمَا تَنْتَبَ مَا اَنْتَ اَمْرٌ بِهٖ تَنْفِ مَنْ اِيَّاهُ تَأْمُرُ اَتِيًّا

Sen (başkasına) emrettiğini yaparsan, kendisine emrettiğin kişiyi onu yapar bulursun.⁵⁶⁴

Bu beyitte “ اِذْمَا ” şart edâtı, “ تَنْتَب ” filini şart olarak, “ تَنْف ” filini de cevap olarak sonlarından illet harfinin (ي) hazfı ile meczum kılmıştır.

“ اِذْمَا ” kelimesi Kur’an-ı Kerim’de varid olmamıştır.⁵⁶⁵

B. اَمَّا

Türkçe’de –e gelince, ise, fakat, lakin, ancak, ama, her ne ise, her halükârda, ne varki, şu kadar var ki, şimdi, imdi, öyleyse gibi manalara gelir.⁵⁶⁶

Bu edât, tafsil (açıklama) ve tekid ifade eden ve cezim etmeyen şart harfi olup, “ مَهْمَا ” gibi bir şart edâtı ve fiil-i şart’ın yerine geçer.⁵⁶⁷

⁵⁶² Sîbeveyhi, *el-Kitab*, III, 56; Müberred, *el-Muktazab*, II, 46; İbn Serrac, *el-Usûl*, II, 159; Ebu Ali el-Farîsî, *el-İzah*, s. 321; İbn Ya’îş, *Şerhu’l-Mufasssal*, VII, 42; el-Eşmûnî, *Menhecû’s-Salik ila Elfiyeti’bni Malik*, IV, 11, Mustafa Galayinî, *Camiu’d-durûsi’l-Arabiyye*, II, 191.

⁵⁶³ İbn Hişam, *Muğni’l-lebib*, I, 87; Mustafa Galayinî, *Camiu’d-durûsi’l-Arabiyye*, II, 191.

⁵⁶⁴ Bu beyit, el-Eşmûnî’nin *Menhecû’s-Salik ila Elfiyeti’bni Malik* adlı eserinde mevcuttur. Bkz.; a. g. e. , IV, 11.

⁵⁶⁵ es-Suyûtî, *el-İtkan*, I, 149; Mehmed Zihnî, *el-Muktazab*, s. 299.

⁵⁶⁶ Hasan AKDAĞ, *Arap Dilinde Edatlar*, s. 80; M. Meral ÇÖRTÜ, *Arapça Cümle Kuruluşu ve Tercüme Tekniği*, s. 119; Hüseyin Yazıcı, *Arapça’da Edatlar*, s. 26; Mehmet ÇELEN, *Arapça’da Edatlar*, s. 161, 169.

⁵⁶⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitab*, IV, 235; Müberred, *el-Muktazab*, III, 27; ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, s. 323; İbn Ya’îş, *Şerhu’l-Mufasssal*, IX, 11; eş-Şatibî, *el-Makasidu’s-Şa’fiye*, VI, 191; el-Eşmûnî, *Menhecû’s-Salik ila Elfiyeti’bni Malik*, IV, 44; İbn

Örnek: أَمَّا أَنَا فَلَا أَقُولُ غَيْرَ الْحَقِّ /Bana gelince, haktan/doğrudan başkasını söylemem.

Bu ibarenin takdiri şöyledir: مَهْمَا يَكُنْ مِنْ شَيْءٍ فَلَا أَقُولُ غَيْرَ الْحَقِّ /herhalükârda/ne olursa olsun ben doğrudan başka bir şey söylemeyeceğim.

Görüldüğü gibi “ أَمَّا ” kelimesi, şart edâtı ve fiil-i şart’ın (مَهْمَا يَكُنْ مِنْ شَيْءٍ) yerine geçmiştir. Nitekim Sîbeveyhi, أَمَّا زَيْدٌ فَذَاهِبٌ /Zeyd’e gelince o gidicidir. ” terkiibini “ مَهْمَا يَكُنْ مِنْ ” şeklinde takdir etmiştir.⁵⁶⁸

Bu edâtın tafsil (geniş bilgi verme) manasına delalet etmesi çok açıktır. Şöyleki, bu edâtın önce mutlaka mücmel (neye delalet ettiği anlaşılacak derecede kapalı söz) bir ibare geçer, daha sonra o icmalı/kapalılığı açmak için tafsilata geçilir. İşte “ أَمَّا ” kelimesi böyle bir icmalden sonra tafsil için gelir. İbnü’ş-Şecerî, bu mevzuyu şu örnekle açıklamıştır: جَانَّتِي إِخْوَتُكَ فَأَمَّا زَيْدٌ فَأَكْرَمْتُهُ وَ أَمَّا خَالِدٌ فَأَهَنْتُهُ وَ أَمَّا بَكْرٌ فَأَعْرَضْتُ عَنْهُ /Bana kardeşlerin geldi. Zeyd’egelince ona ikram ettim. Halit’e ihanet ettim. Bekir’den ise yüz çevirdim.⁵⁶⁹

Görüldüğü gibi “ جَانَّتِي إِخْوَتُكَ /kardeşlerin geldi.” sözü mücmel bir ifade olup daha sonra gelen “ أَمَّا ” kelimeleri ile kardeşlerin durumları tafsil edilmiş, açıklanmıştır. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de Musa ve Hızır kıssasının anlatıldığı Kehf süresinde geçen ، . . . أَمَّا السَّفِينَةُ . . . ، وَ أَمَّا الْجِدَارُ . . . ”⁵⁷⁰ ayetler, “ أَمَّا ” daki tafsil manasını en güzel bir şekilde izah eder.

Bu edâtın tekid manasını ifade etmesini bir misal ile izah edelim: “ خَالِدٌ شَجَاعٌ /Halit kahramandır” dediğimizde Halit’in kahramanlığını bildirmiş oluruz. Ancak kahramanlığın Halit’e isnadının kesin bir yargı olduğunu, bunda asla şüphenin olmadığını ifade etmek istersek “ أَمَّا خَالِدٌ فَشَجَاعٌ /Halit’e gelince o kahramandır” ibaresini kullanırız. Burada tekidin anlaşılması şu şekilde olmuştur: Bu ibarenin takdiri, “ مَهْمَا يَكُنْ مِنْ شَيْءٍ فَخَالِدٌ شَجَاعٌ /Her halükârda Halit kahramandır” şeklindedir. Görüldüğü gibi Halit’in kahramanlığı her hangi bir şeyin

Akil, *Şerhu İbni Akil*, II, 390; İbn Hişam, *Muğni’l-lebib*, I, 55, 56; İbnü’ş-Şecerî, *el-Emali’ş-Şeceriyye*, I, 289; er-Radî, *Şerhu’r-Radî ale’l-Kâfiye*, II, 395; el-Antakî, *el-Minhac*, s. 152; Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, IV, 477; Mustafa Galayinî, *Camiu’d-durûsi’l-arabiyye*, III, 260; Mehmed Zihni, *el-Muktazab*, s. 305.

⁵⁶⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitab*, IV, 235.

⁵⁶⁹ İbnü’ş-Şecerî, *el-Emali’ş-Şeceriyye*, II, 347.

⁵⁷⁰ Kehf, 79, 80, 82.

varlığına bağlanmıştır ki o şey (dünyada her hangi bir şeyin varlığı) de kesindir. Kesin bir şeye bağlanan da kesindir. Öyleyse Halit'in kahramanlığı kesindir.⁵⁷¹

Bu edâtın şart manasını ifade ettiği kendisinden sonra kesinlikle “fâu'l-cevab”ın gelmesi ile net olarak anlaşılmaktadır. Sîbeveyhi'nin de dediği gibi bu edâta “fâu'l-cevab” lazımdır. Bu harfin (fâu'l-cevab) ne zaid olması ne de atıf harfi olması mümkündür. Zaid olamaz, çünkü normal kelimada bundan ayrılık imkânsızdır. Atıf harfi olamaz, çünkü bu “fâ” mübtedanın haberine dâhil olur. Mübtedanın haberi ise mübteda üzerine atıf olunamaz. Dolayısıyla bu “fâ”nın “cevab fâsı” olmaktan başka ihtimali yoktur.⁵⁷²

“أَمَا”nın cevabına gelen “fâ” şiir zaruretinde ve hazif olunmuş kavil (ق و ل) maddesi ile birlikte olursa hazif olunur, bunların dışında hazfolunmaz.⁵⁷³

Örnek I: فَأَمَا الْقِتَالُ لَا قِتَالَ لَدَيْكُمْ وَ لَكِنْ سَيْرًا فِي عَرَاضِ الْمَوَاقِبِ

Savaşmaya gelince sizde savaşmak yoktur, ancak siz kortejlerin/merasim alaylarının kenarlarında yürürsünüz.

Bu beyitte “أَمَا”nın cevabına gelen “fâ” şiir zaruretinden dolayı hazfolunmuştur. Bu ibarenin takdiri şöyledir: فَأَمَا الْقِتَالُ فَلَا قِتَالَ لَدَيْكُمْ

Örnek II: فَأَمَا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ/Yüzleri simsiyah olmuş olanlara gelince, imandan sonra inkâr mı ettiniz? (denecek)⁵⁷⁴

“أَمَا” kelimesi her zaman “مَهْمَا يَكُنْ مِنْ شَيْءٍ” ibaresinin yerine geçmez. Yerine göre başka şart fiilinin yerine de geçer.⁵⁷⁵

Örnek I: وَأَمَا قُرَيْشًا فَأَنَا أَفْضَلُهُمْ/Kureyş'e gelince ben onların en faziletlisiyim.⁵⁷⁶

⁵⁷¹ es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevami*, II, 68; İbn Hişam; *Muğni'l-lebîb*, I, 57; el-Eşmûnî, *Menhecü's-salik*, IV, 46; es-Sabban, *Haşiyetü's-Sabban ala Şerhi'l-Eşmûnî*, IV, 44, 46, 47; Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, IV, 505; Mustafa Galayinî, *Camiu'd-durûs*, III, 260.

⁵⁷² Sîbeveyhi, *el-Kitab*, IV, 235; Müberred, *el-Muktażab*, III, 27; ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal*, s. 323; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, IX, 11; eş-Şatbî, *el-Makasidu's-Şafiye*, VI, 191; el-Eşmûnî, *Menhecü's-Salik ila Elfiyeti'bni Malik*, IV, 44; İbn Akil, *Şerhu İbni Akil*, II, 390; İbn Hişam, *Muğni'l-lebîb*, I, 56; İbnü's-Şecerî, *el-Emali's-Şecerîyye*, I, 289; el-Antakî, *el-Minhac*, s. 152; Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, IV, 505; Mustafa Galayinî, *Camiu'd-durûsi'l-arabiyye*, III, 260; Mehmed Zihnî, *el-Muktażab*, s. 305.

⁵⁷³ el-Müberred, *el-Muktażab*, II/69; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, IX, 11; eş-Şatbî, *el-Makasidu's-Şafiye*, VI, 195, 196; el-Eşmûnî, *Menhecü's-Salik ila Elfiyeti'bni Malik*, IV, 45; İbn Akil, *Şerhu İbni Akil*, II, 390; İbn Hişam, *Muğni'l-lebîb*, I, 56; İbnü's-Şecerî, *el-Emali's-Şecerîyye*, II, 348; Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, IV, 509.

⁵⁷⁴ Al-i İmran, 3, 106.

⁵⁷⁵ İbn Hişam; *Muğni'l-lebîb*, I, 58; el-Eşmûnî, *Menhecü's-salik ila Elfiyeti'bni Malik*, IV, 49; Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, IV, 507.

Burada takdir şöyledir: *مَهْمَا ذَكَرْتَ فَرِيشًا فَأَنَا أَفْضَلُهَا*/Kureyş'ten bahsedeceksen ben onların en faziletlisiyim. Görüldüğü gibi “أَمَّا” kelimesinin “مَهْمَا يَكُنُّ مِنْ شَيْءٍ” ibaresinin yerine geçmesi uygun olmayınca makama uygun olan “مَهْمَا ذَكَرْتَ” ibaresi takdir edildi.

Örnek II: Bir kişinin âlimliğinden şüphe edenlere red cevabı vermek için “أَمَّا الْعِلْمُ فَعَالِمٌ /İlme gelince, o âlimdir” sözü söylenir.

Bu ibarenin takdiri şöyledir: *مَهْمَا ذَكَرْتَ الْعِلْمَ فَقَلَانٌ عَالِمٌ* /Eğer ilimden bahsedeceksen falan kişi âlimdir.

Bütün “أَمَّا”lar şart edâtı olan “أَمَّا” değildir.⁵⁷⁷

Örnek I: *أَمَّا دَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ?*⁵⁷⁸/yoksa ne yapıyordunuz?

Bu ayetteki “أَمَّا” şart edâtı değildir. Doğrusu munkatıa olan “أَمْ” ile ismifham edâtı olan “مَا”nın terkiibinden ibarettir. Ayetin asıl şekli şöyledir: *أَمْ مَا دَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ*

Örnek II: *أَبَاخْرَاشَةَ أَمَّا أَنْتَ دَا نَفَرٍ فَإِنَّ قَوْمِي لَمْ تَأْكُلْهُمْ الصَّبْعُ*

Ey Ebu Huraşe! Sen nefer/asker sahibisin diye (gururlanma). Çünkü benim kavmimi sırtlanlar yemedi.⁵⁷⁹

Bu beyitte bulunan “أَمَّا” kelimesi şart edâtı değildir. Doğrusu masdar harfi olan “أَنْ” ile zaid “مَا”nın terkiibinden ibarettir. Bu ibarenin aslı şöyledir: *لِأَنَّ كُنْتَ دَا نَفَرٍ . . .* Kısalık/ihtisar için “كَانَ” hazif olundu. “أَنْ”den harf-i cerrin hazfi kıyasî olduğu için “lâm” harf-i cerri hazfolundu. Muttasıl zamir olan “تَ” bitişeni kalmadığından munfasıla yani “أَنْتَ”ye dönüştü. Mahzuf “كَانَ”ye ivaz/karşılık olarak “مَا” getirildi ve mahrecleri yakın olduğu için “nûn” harfi “mîm” harfine idgam edilerek sonuçta “أَمَّا أَنْتَ” oldu.

“أَمَّا” şart edâtı ile “fâu'l-cevab”ın arası yedi şeyden biri ile ayrılır.⁵⁸⁰

a- Mübteda ile ayrılır.

⁵⁷⁶ Bu söze Hadis kaynaklarında rastlayamadık, ancak İbn Hişam *Muğni'l-lebîb* adlı eserinde bununla istişhâd etmiştir. Bkz. *a. g. e.* , I, 58.

⁵⁷⁷ İbn Hişam; *Muğni'l-lebîb*, I, 59; el-Eşmûnî; *Menhecü's-salik*, IV, 49; Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, IV, 511, I, 527.

⁵⁷⁸ Neml, 27, 84.

⁵⁷⁹ Bu beyit *Muğni'l-lebîb* 'in şevahidindedir. Bkz. İbn Hişam, *Muğni'l-lebîb*, I, 59.

⁵⁸⁰ es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevami* , II, 68; İbnü's-Şecerî, *el-Emali's-Şeceriyye*, I, 289; İbn Hişam; *Muğni'l-lebîb*, I, 57, 58; el-Eşmûnî, *Menhecü's-salik*, IV, 47, 48; es-Sabban, *Haşiyetü's-Sabban ala Şerhi'l-Eşmûnî*, IV, 47, 48; Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, IV/508, 509.

Örnek: أَمَّا الْعِلْمُ فَشَرَفٌ /İlim ise şereftir.

b- Haber ile ayrılır.

Örnek: أَمَّا فِي الدَّارِ فَمُحَمَّدٌ /Evde ise Muhammed vardır.

c- Şart cümlesi ile ayrılır.

Örnek: وَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّةٌ نَعِيمٌ /Ve (ölen kişi Allah'a) yakın olanlardan ise, ona rahatlık, güzel rızık ve naîm cenneti vardır.⁵⁸¹

d- Cevab ile mansub bir isim ile ayrılır.

Örnek: أَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ /Öyleyse yetimi ezme.⁵⁸²

e- “fâ”dan sonra gelen ile tefsir edilen mahzup bir fiilin mamulu ile ayrılır.

Örnek: أَمَّا الْكَسْلَانَ فَاثْرُكُهُ /Öyleyse tembeli terk et.

f- Zarf ile ayrılır.

Örnek: أَمَّا الْيَوْمَ فَأِنِّي ذَاهِبٌ /Öyleyse bugün ben gidiciyim.

g- Öncesinde şibh-i cümle bulunan dua cümlesi ile ayrılır.

Örnek: أَمَّا فِي بَلَدِنَا – صَانَهَا الْمَوْلَى – فَأَلْأَحْوَالُ طَيِّبَةٌ /Bizim ülkemize gelince –Allah korusun- durumlar iyidir.

Karine, delil olduğu zaman “أَمَّا”nın hazfî caizdir. Bu durum genelde emir ve nehiy sığılarından önce olur.⁵⁸³

Örnek: وَرَبِّكَ فَكَبِّرْ وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ /Sadece Rabbini yücelt, elbiseni artık temizle, pislikten sakın.⁵⁸⁴

“أَمَّا” kelimesinin, bazen birinci “mîm” harfi “yâ” harfine kalb edilir/çevrilir.⁵⁸⁵

⁵⁸¹ Vakıa, 56, 88, 89.

⁵⁸² Duha, 93, 9.

⁵⁸³ Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, IV, 509.

⁵⁸⁴ Müddessir, 74, 3, 4, 5.

⁵⁸⁵ İbn Hişam; *Muğni'l-lebîb*, I, 55, 56; el-Eşmûni, *Menhecû's-salik*, IV, 49; es-Sabban, *Haşiyetü's-Sabban ala Şerhi'l-Eşmûni*, IV, 49; Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, IV, 504.

Örnek: *أَمَّا الرِّيَاءُ فَخُلُقٌ اللَّئَامُ وَ صِفَةُ الضُّعْفَاءِ* /Riya/gösterişe gelince o, alçakların ahlakı ve güçsüzlerin vasfıdır. Bu darb-ı meseldeki “أَمَّا” lafzının birinci “mîm” harfi “yâ” harfine kalb edilerek “أَيَّمَا” şeklinde telaffuz edilmiştir.

C. أَيَّانَ

Türkçe’de *-dığı zaman, -acağı/eceği zaman, -ince/ınca, -ken, ne zaman ... -sa/se* gibi manalara gelir.⁵⁸⁶

Bu edât, aslında “مَتَى” gibi zaman manasına delalet için vaz’ olunmuş bir zarftır. Daha sonra kendisinde umum ve ibham/kapalılık manası bulunduğundan dolayı şart manası yükletilerek/tazmin yine “مَتَى” gibi mücazat edâtı olarak kullanılmıştır. Ancak Sîbeveyhi, Müberred, İbn Serrac gibi ilk nahivciler bu edâtı şart edâtları arasında saymamışlardır. Nitekim İbnü’ş-Şecerî bu hususu açıkça belirterek şöyle demiştir: “أَيَّانَ، istifham/soru manasına delalet etmekte “مَتَى” gibidir. Bununla şart manasını irade etmemişlerdir.” Bu edâtı, şart edâtları arasında ilk defa zikreden Zeccacî’dir.⁵⁸⁷

Örnek: *أَيَّانَ تَعُدُّ تَجِدْنِي*/Ne zaman dönersen beni bulursun.

Görüldüğü gibi “أَيَّانَ” kelimesi, “تَعُدُّ” fiilini şart olarak, “تَجِدُّ” fiilini de cevab olarak sonundan hareketle hazfi ile meczum kılmıştır.

Bu edât, şart edâtı olarak kullanılmaktan ziyade, sırf gelecek zamandan istifham/soru için kullanılır, mazi fiil ile kullanılmaz.⁵⁸⁸ Nitekim az önce, ilk nahivcilerin bunu şart manasında kullanmadığını ifade etmiştik. Böyle olmasına rağmen şiiirlerde şart edâtı olarak kullanıldığı varid olmuştur.

Örnek I: *يَسْأَلُ أَيَّانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ*/Kıyamet ne zaman? diye sorar.⁵⁸⁹

Örnek II: *أَيَّانَ يُبْعَثُونَ وَمَا يَشْعُرُونَ*/Ne zaman diriltileceklerini bilmiyorlar?⁵⁹⁰

⁵⁸⁶ Hasan AKDAĞ, *Arap Dilinde Edatlar*, s. 127; M. Meral ÇÖRTÜ, *Arapça Cümle Kuruluşu ve Tercüme Tekniği*, s. 102; Hüseyin YAZICI, *Arapça’da Edatlar*, s. 38.

⁵⁸⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitab*, III, 56; Müberred, *el-Muktażab*, II, 45; İbn Serrac, *el-Usûl*, II, 136; ez-Zeccacî, *Hurûfu’l-maanî*, 12; İbn Ya’îş, *Şerhu’l-Mufasssal*, IV, 106; er-Radî, *Şerhu’r-Radî ale’l-Kâfiye*, II, 116; eş-Şatbî, *el-Makasidu’s-Şa’fiye*, VI, 105; el-Eşmûnî, *Menhecü’s-Salik ila Elfiyyeti’bni Malik*, IV, 12; İbn Akil, *Şerhu İbni Akil*, II, 366; İbnü’ş-Şecerî, *el-Emali’s-Şeceriyye*, II, 261; İbn Hişam, *Muğni’l-lebîb*, II, 466; el-Antakî, *el-Minhac*, s. 172; Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, IV, 430; Mustafa Galayinî, *Camîu’d-durûsi’l-arabiyye*, I, 145, III, 55; Mehmed Zihnî, *el-Muktażab*, s. 313.

⁵⁸⁸ İbn Malik, *et-Teshîl*, s. 236; es-Suyûtî, *el-Hem’*, II, 57; es-Sabban, *Haşiyetü’s-Sabban ala Şerhi’l-Eşmûnî*, IV, 12.

⁵⁸⁹ Kıyame, 75, 6.

⁵⁹⁰ Neml, 27, 65.

Bu ayette “ أَيَّانَ ” kelimesi sadece (şartsız) istifham edâtı olarak kullanıldığından “ يُبْعَثُونَ ” kelimesini cezmetmemiştir.

Örnek III: أَيَّانَ نُؤْمِنُكَ تَأْمَنُ غَيْرَنَا وَإِذَا لَمْ تُدْرِكِ الْأَمْنَ لَمْ تَرَلْ حَذِرًا: 591

Sana ne zaman güvence verirsek bizden başkalarından da güvende olursun. Güvenceye erişemezsen sürekli korkarsın.⁵⁹¹

Bu beyitte “ أَيَّانَ ” kelimesi şart edâtı olarak kullanıldığından “ نُؤْمِنُ ” fiilini şart, “ تَأْمَنُ ” fiilini de cevab olarak sonundan harekenin hazfi ile meczum kılmıştır. Ayrıca “ أَيَّانَ ” lafzı, fiil-i şartın zarfı (mefûlu fih'i) olmak üzere mahallen mansubtur.

Bu edâta tekid için “ ما ” ziyade edilebilir. Ancak bu ziyadelik gerekli değildir.⁵⁹²

Örnek: أَيَّانَ مَا تَجْتَهِدُ تَنْجَحُ /Ne zaman çalışırsan başarılı olursun.

“ أَيَّانَ ” kelimesi, şart edâtı olarak kullanıldığı zaman harf manasını (in-i şartıyye) içerdiği/tazammun ettiği için mebni olmuş ve fiil-i şartın zarfı(mefûlu fih) olmak üzere mahallen mansubtur. Ancak sadece (şartsız) istifham edâtı olarak kullanıldığı zaman (istifham sadareti/önde olmayı gerektirdiğinden) mukaddem haber olmak üzere mahallen merfudur.⁵⁹³

ÖrnekI: أَيَّانَ تَأْتِيْ أَيْتَكَ /Ne zaman bana gelirsen ben de gelirim.

Burada “ أَيَّانَ ” kelimesi, fiil-i şart olan “ تَأْتِيْ ”nin zarfı (mefûlu fih'i) olmak üzere mahallen mansubtur. “ تَأْتِيْ ” fiil-i şart'ı ve “ آتِ ” cevab-ı şart'ı sonlarından illet harfininin (ي) hazfi ile lafzan meczumdur.

Örnek II: أَيَّانَ مَرُسَاهَا /يسألونك عن الساعة أَيَّانَ مَرُسَاهَا /Sana kıyamet saatini sorarlar: “ Demir atması ne zaman?” diye.⁵⁹⁴

Bu ayette “ أَيَّانَ ” kelimesi, mukaddem haber olmak üzere mahallen merfu, “ مَرُسَا ” kelimesi de muahhar mübteda olmak üzere takdiren merfudur.

⁵⁹¹ Bu beyit el-Eşmûnî'nin *Menhecü's-Salik ila Elfiyeti'bni Malik* adlı eserinin şevahidindedir. Bkz. *a. g. e.*, IV, 10.

⁵⁹² es-Suyûtî, *el-Hem'*, II, 63; el-Eşmûnî, *Menhecü's-salik ila Elfiyeti'bni Malik*, IV, 13; Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, IV, 427; Mustafa Galayinî, *Camiu'd-durûsi'l-arabiyye*, I, 145.

⁵⁹³ İbn Serrac, *el-Usûl*, II, 136; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal*, IV, 106; İbnu's -Şecerî, *el-Emali's-Şeceriyye*, II, 261; İbn Hişam, *Muğni'l-lebib*, II, 466; el-Antakî, *el-Minhac*, s. 172; Mustafa Galayinî, *Camiu'd-durûsi'l-arabiyye*, II, 209; Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, IV, 438.

⁵⁹⁴ Naziat, 79, 42.

“ أَيْنَ ” kelimesi, Kur’an-ı Kerim’de şart edâtı olarak kullanılmamış, aksine yalnız istifham edâtı olarak kullanılmıştır.⁵⁹⁵

D. بَيْنَمَا، بَيْنَا

Türkçe’de *-ken, -dığı sırada, -dığı halde* gibi manalara gelir.⁵⁹⁶

Bu edâtlar, geçmiş zamanı ifade eden ve sadaret/ibtida(önde bulunmak) isteyen birer zarftır. Bunların aslı “ بَيْنَ ” olup, “nûn” harfinin işba’ı (doyurulması) ve “elif” ziyadesi ile “ بَيْنَا ” ve sonuna zaid “ مَا ” ilavesiyle “ بَيْنَمَا ” şeklini almıştır. “ مَا ” gelmeden önce “ بَيْنَ ” kelimesi sadece isimlere izafe edilirken, “ مَا ” dan sonra fiiller üzerine de dahil olur.⁵⁹⁷

Bu edâtlar, çoğu zaman isim cümlelerine bazen de fiil cümleleri üzerine dâhil olurlar. Bazı nahivciler, bu edâtlardaki “ مَا ” nın zaid olduğunu iddia ettikleri için bunlardan sonra gelen cümleye izafe edildiklerini söylerken, bazıları da “ مَا ” yı kâffe (izafeti engelleyen) kabul ederek izafe edilmediklerini söylerler.⁵⁹⁸

Örnek I: بَيْنَمَا نَحْنُ جَالِسُونَ إِذْ دَخَلَ عَلَيْنَا رَجُلٌ/Biz otururken birden yanımıza bir adam girdi.

Burada “ بَيْنَمَا ” kelimesi cümle-i ismiyye üzerine (نَحْنُ جَالِسُونَ) dâhil olmuştur.

Örnek II: بَيْنَمَا كُنَّا جَالِسِينَ طُرِقَ الْبَابُ/Otururken kapı çalındı.

Burada “ بَيْنَمَا ” kelimesi cümle-i fi’liyye (كُنَّا جَالِسِينَ) üzerine dâhil olmuştur.

Örnek III: بَيْنَمَا الْجَوُّ حَارٌّ أَنْخَفَصَتْ دَرَجَةُ الْحَرَارَةِ/Hava sıcakken birden havanın sıcaklığı düştü.

Burada “ بَيْنَمَا ” kelimesi cümle-i ismiyye üzerine (الْجَوُّ حَارٌّ) dâhil olmuştur.

Örnek IV: بَيْنَمَا بَدَأَتْ نَشْرَةُ الْأَخْبَارِ فِي التَّلْفَازِ رَنَّ الْهَاتِفُ /Televizyonda haberler başladığı sırada telefon çaldı.

Burada “ بَيْنَمَا ” kelimesi cümle-i fi’liyye üzerine (بَدَأَتْ نَشْرَةُ الْأَخْبَارِ) dâhil olmuştur.

⁵⁹⁵ Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Mu’cemu’l-müfehres*, İstanbul: el-Mektebetü’l-İslamiyye, 1984, s. 109.

⁵⁹⁶ Hasan AKDAĞ, *Arap Dilinde Edatlar*, s. 160, 161; M. Meral ÇÖRTÜ, *Arapça Cümle Kuruluşu ve Tercüme Tekniği*, s. 122; Hüseyin YAZICI, *Arapça’da Edatlar*, s. 54.

⁵⁹⁷ el-Antakî, *el-Minhac*, s. 184, 184; Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, III, 87, 2/268; Mustafa Galayinî, *Camiu’d-durûsi’l-arabiyye*, III, 54; Samerrâî, *Maani’n-nahv*, II, 209, 3, 100; Mehmed Zihni, *el-Muktazab*, s. 319.

⁵⁹⁸ İbn Hişam’ın *Muğni’l-lebib*, I, 311; Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, II, 269; Mustafa Galayinî, *Camiu’d-durûsi’l-Arabiyye*, III, 54.

Bu edâtların cevabında, diğer şart cümlelerinde olduğu gibi bazen birincinin (şartın) ikincisi (cevab) ile irtibatının çok hızlı, aralıksız olduğunu göstermek için mufacee (ansızın olma) edâtı olan “إِذَا” ve “إِذًا” gelir. Genelde “بَيْنَمَا”nın cevabı “إِذَا” ile, “بَيْنَمَا”nın cevabı ise “إِذَا” ile olur.⁵⁹⁹

Örnek I: فَبَيْنَمَا نَسُوسُ النَّاسَ وَالْأَمْرُ أَمْرُنَا إِذَا نَحْنُ فِيهِمْ سَوْقَةٌ نَنْصَنَفُ

Biz insanları yönetirken ve emir bizim emrimizken, birden bire biz onların içinde itaat eden/hizmet eden tebaa/uyruk olduk.⁶⁰⁰

Bu beyitte “نَسُوسُ النَّاسَ” cümlesi şart, “إِذَا نَحْنُ فِيهِمْ سَوْقَةٌ” cümlesi de cevap olup başına mufacee “إِذَا”sı dâhil olmuştur.

Örnek II: اسْتَقْدِرِ اللَّهَ خَيْرًا وَارْضَيْنِ بِهِ فَبَيْنَمَا الْعُسْرُ إِذْ دَارَتْ مَيَاسِيرُ

Allah’tan hayır/iyilik takdir etmesini iste ve ona razı ol. Zorluk zamanında, birden kolaylıklar peyda olur.⁶⁰¹

Bu beyitte “الْعُسْرُ مَوْجُودٌ” isim cümlesi şart, “إِذَا دَارَتْ مَيَاسِيرُ” cümlesi de cevap olup başına mufacee “إِذَا”i dâhil olmuştur.

Mufacee “إِذَا”inden sonra ancak fiil-i mazi, mufacee “إِذَا”sından sonra da ancak cümle-i ismiyye gelir.⁶⁰²Yukardaki örneklerde olduğu gibi.

“بَيْنَمَا ve بَيْنَمَا” edâtları, kendilerinde bulunan zaid “مَا”dan dolayı devamlı zarf (mefûlu fih) olmak üzere mansubturlar, sadece mansub zarf olarak kullanılırlar, başka şekilde kullanılmazlar.⁶⁰³

E. حِينَمَا

Türkçe’de –dığında, -dığı zaman, -eceği zaman, -ınca, -ince, -da, -de, -ken gibi manalara gelir.⁶⁰⁴

⁵⁹⁹ Samerrâî, *Maani'n-nahv*, II, 210.

⁶⁰⁰ Bu beyit İbn Hişam’ın *Muğni'l-lebîb* adlı eserinin şevahidindedir. Bkz. *a. g. e.*, I, 311.

⁶⁰¹ Bu beyit İbn Hişam’ın *Muğni'l-lebîb* adlı eseri ile Abbas Hasan’ın *en-Nahvu'l-Vâfi* eserinin şevahidindedir. Bkz. *Muğni'l-lebîb*, I, 43; *en-Nahvu'l-Vâfi*, II, 270, III, 87.

⁶⁰² Samerrâî, *Maani'n-nahv*, II, 210.

⁶⁰³ Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, II, 250, 268; Mustafa Galayinî, *Camîu'd-durûsi'l-arabiyye*, III, 48.

⁶⁰⁴ Hasan AKDAĞ, *Arap Dilinde Edatlar*, s. 210; M. Meral ÇÖRTÜ, *Arapça Cümle Kuruluşu ve Tercüme Tekniği*, s. 124; Hüseyin YAZICI, *Arapça'da Edatlar*, s. 83.

Bu edât, zaman zarfı olan “ حِينَ ” ile zaid “ مَا ”nın birleşmesinden meydana gelmiş, fetha üzere mebni (gayr-i mütasarrıf zarf), mahallen mansub (gayr-i mütesarrıf zarf) ve cezmetmeyen bir şart edâtıdır.⁶⁰⁵

Örnek : حِينَمَا تَجْلِسُ أَجْلِسُ/Ne zaman oturursan ben de otururum.

Burada “ حِينَمَا ” kelimesi şartı olan “ تَجْلِسُ ” fiili ile zarf (mefûlu fih) olmak üzere mahallen mansub, “ أَجْلِسُ ” fiili de cevaptır. Görüldüğü gibi bu edât şart ve cevabını cezmetmemiştir.

“ حِينَمَا ” kelimesinin şart edâtı olması ancak “ مَا ” sebebiyle olmuştur.⁶⁰⁶

Bu edât, mazi ve muzari fiil üzerine dâhil olur.

Örnek I: حِينَمَا عَلِمَ الْأَبُ بِنَجَاحِ وَلَدِهِ هَنَأَ مَسْرُوراً /Babası oğlunun başarısını öğrenince sevinçle onu tebrik etti.

Burada “ حِينَمَا ” kelimesi fiil-i mazi (عَلِمَ) üzerine dâhil olmuştur.

Örnek II: حِينَمَا يُعُودُ الْمَسَاءُ تَهْدَأُ الطَّبِيعَةُ /Akşam olunca tabiat sakinleşir.

Burada “ حِينَمَا ” kelimesi fiil-i muzari (يُعُودُ) üzerine dâhil olmuştur.

“ حِينَمَا ” şart edâtının cevabı bazen “ فَإِنَّ ” ile başlayan isim cümlesi olur.⁶⁰⁷

Örnek: حِينَمَا أَذْهَبُ إِلَى السِّيْنَمَا فَإِنَّنِي سَأُشَاهِدُ فِيلْمًا جَمِيلاً /Sinemaya gittiğimde güzel bir film seyredeceğim.

Burada “ حِينَمَا ”nın cevabı “ فَإِنَّنِي سَأُشَاهِدُ ” cümlesidir.

Bu edâtın cevabı bazen kendinden önce gelir.

Örnek: سَأُخْبِرُكَ بِمَا يَحْدُثُ حِينَمَا يَرَاهُ /Onu görünce olan biteni sana haber vereceğim.

Burada görüldüğü gibi “ حِينَمَا ”nın cevabı (سَأُخْبِرُكَ) kendinden önce gelmiştir.

⁶⁰⁵ Mehmed Zihni, *Muktażab*, s. 23, 276, 324; M. Meral ÇÖRTÜ, *Arapça Cümle Kuruluşu ve Tercüme Tekniği*, s. 289.

⁶⁰⁶ Mehmed Zihni, *el-Muktażab*, s. 23.

⁶⁰⁷ Hüseyin YAZICI, *Örnekleriyle Arapçada Bağlaçlar ve Yapılar*, s. 121.

F. عِنْدَمَا

Türkçe’de *-diğında, -diği sırada, -diği zaman, -ınca/ince, -ken, -ir ... -mez* gibi manalara gelir.⁶⁰⁸

Bu edât, zaman veya mekân zarfi olan “عِنْدَ” ile zaid “مَا”nın birleşmesinden meydana gelmiş, fetha üzere mebni (gayr-i mütasarrıf zarf), mahallen mansub ve cezmetmeyen şart edâtıdır. Ancak “مَا”nın bitişmesiyle şart edâtı olması kesinleşmiş ve yalnız zaman zarfi olmuştur.⁶⁰⁹

Örnek: عِنْدَمَا دَخَلَ الْأُسْتَاذُ الصَّفَّ سَلَّمَ عَلَى الطَّلَبَةِ/Hoca sınıfa girince öğrencilere selam verdi.

Bu edât, “حِينَمَا” şart edâtında olduğu gibi mazi ve muzari fiil üzerine dâhil olur ve cevabı bazen “فَإِنَّ” ile başlayan isim cümlesi olur.⁶¹⁰

Örnek I: عِنْدَمَا أَشْرَقَتِ الشَّمْسُ عَلَّقْتُ الْعَسِيلَ عَلَى الْحَبْلِ/Güneş doğduğunda yıkanmış çamaşırları ipe astım.

Örnek II: عِنْدَمَا نُحِسُّ الْعَنَاءَ نَخْرُجُ نَتَنَزَّرُهُ/Yorgunluk hissedince gezmeye çıkarız.

Örnek III: عِنْدَمَا يَزْدَادُ الطَّلَبُ عَلَى الْعُمَلَةِ الْأَجْنَبِيَّةِ فَإِنَّ سِعْرَهُ يَرْتَفِعُ/Dövize talep artınca fiyatı yükselir.

Bu edâtın cevabı bazen kendinden önce gelir.⁶¹¹

Örnek: عِنْدَمَا كُنْتُ فِي الرَّابِعَةِ عَشْرَةَ مِنْ الْعُمْرِ غَادَرْتُ بَلَدِي/On dört yaşlarındayken memleketimden ayrıldım.

Burada görüldüğü gibi “عِنْدَمَا” şart edâtının cevabı olan “غَادَرْتُ” cümlesi edâtın önüne geçmiştir.

⁶⁰⁸ Hasan AKDAĞ, *Arap Dilinde Edatlar*, s. 286; M. Meral ÇÖRTÜ, *Arapça Cümle Kuruluşu ve Tercüme Tekniği*, s. 123; Hüseyin YAZICI, *Arapça’da Edatlar*, s. 143.

⁶⁰⁹ İbn Hişam, *Muğni’l-lebîb*, I, 156; el-Antakî, *el-Minhac*, s. 211; Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, II, 271; Mustafa Galayinî, *Camiu’d-durûsi’l-arabiyye*, III, 47; Samerrâî, *Maani’n-nahv*, II, 213; Mehmed Zihnî, *el-Muktazab*, s. 210.

⁶¹⁰ Hüseyin YAZICI, *Örnekleriyle Arapçada Bağlaçlar Ve Yapılar*, s. 143; M. Meral ÇÖRTÜ, *Arapça Cümle Kuruluşu ve Tercüme Tekniği*, s. 123.

⁶¹¹ Hüseyin YAZICI, *Örnekleriyle Arapçada Bağlaçlar Ve Yapılar*, s. 143.

G. لَمَّا

Türkçe’de *-diğında, -dığı zaman, -da, -de, -ince, -ınca, -irse, -ursa, -ken, mademki* gibi manalara gelir.⁶¹²

Bu edât, geçmiş zamanda bir şeyin (şartın) varlığından diğer bir şeyin (cevab) varlığına delalet eden ve cezmetmeyen şart kelimesidir. Buna “لَمَّا الْوُجُودِيَّةُ” veya “لَمَّا الْحَيِّيَّةُ” yahut “لَمَّا التَّوَقُّيَّةُ” adı verilir.⁶¹³

Örnek: لَمَّا نَزَلَ الْمَطْرُ جَرَى السَّيْلُ / Yağmur yağınca sel aktı.

Bu edâta şart edâtı denmesi mecazîdir. Çünkü gerçekte şart mefhumu/kavramı, gelecek zamanda cevabın gerçekleşmesinin şartın gerçekleşmesine bağlanmasını ifade eder. Halbuki “لَمَّا” dan sonra gelen cümleler, manası geçmişte vuku bulmuş cümlelerdir. Dolayısıyla burada, gerçek şart cümlelerinde olduğu gibi şart manası yoktur. Ancak bu edât, diğer şart edâtları gibi birincinin (şart) ikinciye (cevab) sebep olması anlamını taşıdığından şart edâtlarına benzemiştir. Bu benzerliğini de, ancak fiillere dâhil olması ve kendisine mutlaka bir cevap istemesi güçlendirir.⁶¹⁴

Bu edât, Sîbeveyhi’ye göre harf, İbn Serrac, Zeccacî, Ebu Ali el-Farisî gibilerine göre ise “جِين” manasında zarftır (isimdir). Bu manada (zarf manası) olunca kendisinden sonraki cümleye izafe edilir ve diğer zarf olan şart edâtlarında olduğu gibi cevabdaki fiil veya şibh-i fiil ile mansub olur.⁶¹⁵

Bu edât, şart edâtları manasında olduğu için şart ve cevab ister. Şartı devamlı olarak lafzan veya manen mazi olur. Cevabı ise, lafzen yahut manen, olumlu veya olumsuz mazi, muzari ve fücâiyye “izâ”sı veya “fâ” ile beraber olan isim cümlesi olur.⁶¹⁶

Örnek I: لَمَّا تَجِيئُكُمْ إِلَى الْبَرِّ أَعْرَضْتُمْ / Sizi karaya çıkarıp kurtardığında yüz çevirdiniz.⁶¹⁷

⁶¹² Hasan AKDAĞ, *Arap Dilinde Edatlar*, s. 377; M. Meral ÇÖRTÜ, *Arapça Cümle Kuruluşu ve Tercüme Tekniği*, s. 116; Hüseyin YAZICI, *Arapça’da Edatlar*, s. 197; Mehmet ÇELEN, *Arapça’da Edatlar*, s. 162.

⁶¹³ Sîbeveyhi, *el-Kitab*, IV, 234; İbn Serrac, *el-Usûl*, II, 157; İbn Malik, *Şerhu’l-Kâfiyeti’s-Şafiye*, III, 1644; el-Eşmûnî, *Menhecû’s-Salik ila Elfiyeti’bni Malik*, IV, 7; eş-Şatûbî, *el-Makasid*, VI, 101; İbn Hişam, *Muğni’l-lebib*, I, 280; Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, II, 275; Mustafa Galayinî, *Camiu’d-durûsi’l-arabiyye*, III, 63, 260; el-Antakî, *el-Minhac*, s. 247; Mehmed Zihnî, *el-Muktazab*, s. 358.

⁶¹⁴ Kerirî, *Uslubu’s-şart*, s. 162.

⁶¹⁵ Sîbeveyhi, *el-Kitab*, IV, 234; İbn Serrac, *el-Usûl*, II, 157; Zeccacî, *Hurûfu’l-maanî*, s. 11; Ebu Ali el-Farisî, *el-İzah*, s. 319; İbn Malik, *Şerhu’l-Kâfiyeti’s-Şafiye*, III, 1644; İbn Hişam, *Muğni’l-lebib*, I, 280; Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, II, 276; el-Antakî, *el-Minhac*, s. 247.

⁶¹⁶ İbn Malik, *Şerhu’l-Kâfiyeti’s-Şafiye*, III, 1643; İbn Hişam, *Muğni’l-lebib*, I, 280; Abbas Hasan, *en-Nahvu’l-Vâfi*, II, 276; Mustafa Galayinî, *Camiu’d-durûsi’l-arabiyye*, III, 260.

Burada “ لَمَّا ”nın şartı (نَجِيكُمْ) ve cevabı (أَعْرَضْتُمْ) lafzan olumlu mazi olarak gelmiştir.

Örnek II: /سُـلَـيْمَانُ فَلَـمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلَى مَوْتِهِ إِلَّا دَابَّةُ الْأَرْضِ تَأْكُلُ مِنْسَأَتَهُ/ Süleyman'ın ölümüne hükmettiğimiz zaman, onun ölümünü onlara ancak değneğini yemekte olan bir kurt gösterdi.⁶¹⁸

Burada “ لَمَّا ”nın şartı (قَضَيْنَا), lafzan olumlu mazi, cevabı ise (مَا دَلَّهُمْ) lafzan olumsuz mazi olarak gelmiştir.

Örnek III: وَمَا لَمْ يُسَابِقُنَّ شَيْئًا مِنَ الْحَيَوَانَ سَابِقِينَ الظَّلَالَةَ

Onlarla (atlarla) hiçbir canlı yarışamayınca gölgeleriyle yarıştılar.⁶¹⁹

Burada “ لَمَّا ”nın şartı, manen mazi (لَمْ يُسَابِقُنَّ) olarak gelmiştir. Bilindiği gibi fiil-i muzari “ لَمْ ” ile manen mazidir.

Örnek IV: عَرَفْتُ الْيَالِيَّ قَبْلَ مَا صَنَعْتُ بِنَا فَلَمَّا دَهْتَنِي لَمْ تَرُدْنِي بِهَا عِلْمًا

Ben geceleri bize yaptıklarından önce tanırım. Bana belaları isabet edince onun hakkındaki bilgimi artırmadı.⁶²⁰

Burada “ لَمَّا ”nın cevabı, manen mazi (لَمْ تَرُدْنِي) olarak gelmiştir. Fiil-i muzari “ لَمْ ” ile manen mazidir.

Örnek V: /إِبْرَاهِيمَ دَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعَ وَجَاءَتْهُ الْبُشْرَى يُجَادِلُنَا فِى قَوْمِ لُوطٍ/ İbrahim'den korku gidip kendisine müjde gelince, Lût kavmi hakkında (adeta) bizimle mücadeleye girişti.⁶²¹

Burada “ لَمَّا ”nın cevabı, muzari (يُجَادِلُنَا) olarak gelmiştir.

Örnek VI: /فَلَـمَّا أَحْسُوا بِأَسْنَانَا إِذَا هُمْ مِنْهَا يَرْكُضُونَ/ Bizim zorlu azabımızı hissettikleri zaman, birde bakarsın ki, oralardan büyük bir hızla uzaklaşıp kaçıyorlar.⁶²²

Burada “ لَمَّا ”nın cevabı, fücäiyye “ إِذَا هُمْ مِنْهَا ” ile beraber olan isim cümlesi (إِذَا هُمْ مِنْهَا) olarak gelmiştir. Çünkü “ هُمْ ” lafzı mübteda, “ يَرْكُضُونَ ” lafzı da haberdir.

⁶¹⁷ İsra, 17, 67.

⁶¹⁸ Sebe, 34, 14.

⁶¹⁹ Bu beyit Abbas Hasan'ın *en-Nahvu'l-Vâfi* adlı eserinin şevahidindedir. Bkz. *a. g. e.* , II, 276.

⁶²⁰ Bu şiir Abbas Hasan'ın *en-Nahvu'l-Vâfi* adlı eserinin şevahidindedir. Bkz. *a. g. e.* , II, 276.

⁶²¹ Hud, 11, 74.

⁶²² Enbiya, 21, 12.

Örnek VII: فَلَمَّا نَجَّبَهُمْ إِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ /Allah, onları kurtarıp karaya çıkarınca, onlardan bir kısmı orta yolu tutar.⁶²³

Burada “ لَمَّا ”nın cevabı, “fâ” ile beraber olan isim cümlesi (فَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ) olarak gelmiştir.

Bu edâtın cevabı bazen şartından önce gelir.⁶²⁴

Örnek I: اسْتَعَدَّ الْقَوْمُ لِلِقَاءِ الْعَدُوِّ لَمَّا أَحْسَسُوا بِهِمْ /Halk, düşmanın geleceğini anlayınca onlarla karşılaşmak için hazırlandılar.

Burada “ لَمَّا ”nın cevabı (اسْتَعَدَّ الْقَوْمُ), şartın önüne takaddüm etmiştir.

Örnek II: أَمِنْتُ لَمَّا أَقَمَتِ الْعَدْلَ بَيْنَهُمْ فَنَمَتَ نَوْمَ قَرِيرِ الْعَيْنِ هَانِيهَا

Onların arasında adaletli olduğun zaman güvende oldun ve gözü aydın (huzurlu), mutlu olarak uyudun.(Bu beyitte övülen kişi Hz. Ömer'dir.)⁶²⁵

Bu beyitte “ لَمَّا ”nın cevabı (أَمِنْتُ), şartın önüne takaddüm etmiştir.

“ لَمَّا ” kelimesi şart edâtı olmanın dışında fiil-i muzari’i cezmeden, talil (illet bildiren) ve istisna harfi olarak da kullanılır.⁶²⁶

H. مَهْمَا

Türkçe’de *her ne ...-sa/se, hangisi ...-sa/se, ne kadar ...-sa/se, her ne zaman ...-sa/se* gibi anlamlara gelir.⁶²⁷

Bu edât, “ مَا ” şart edâtı gibi akıl/ilim sahibi olmayan varlıklar için kullanılan cezmeden şart edâtıdır. Ancak bunda “ مَا ”dan daha ziyade tekid ve mübalağa (abartma) manası vardır.⁶²⁸

⁶²³ Lokman, 31, 32.

⁶²⁴ Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, II, 277.

⁶²⁵ Bu beyit Abbas Hasan’ın *en-Nahvu'l-Vâfi* adlı eserinin şevahidindedir. Bkz. *a. g. e.*, II, 276.

⁶²⁶ İbn Hişam, *Muğni'l-lebib*, I, 278; Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, II, 275; Mehmed Zihni, *el-Muktazab*, s. 358.

⁶²⁷ Bkz. Hasan AKDAĞ, *Arap Dilinde Edatlar*, s. 416; M. Meral ÇÖRTÜ, *Arapça Cümle Kuruluşu ve Tercüme Tekniği*, s. 101, 111, 305; Hüseyin YAZICI, *Arapça'da Edatlar*, s. 223.

⁶²⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitab*, III, 59; Müberred, *el-Muktazab*, II, 25; İbn Serrac, *el-Usûl*, II, 159; İbn Malik, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şafiye*, III, 1621; el-Eşmûni, *Menhecü's-Salik ila Elfiyyeti'bni Malik*, IV, 9, 12; eş-Şatîbî, *el-Makasid*, VI, 103; İbn Hişam, *Muğni'l-lebib*, I, 331; Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, IV, 402, 428; Mustafa Galayîni, *Camiu'd-durûsi'l-arabiyye*, II, 192; el-Antakî, *el-Minhac*, s. 265; Mehmed Zihni, *el-Muktazab*, s. 371.

Örnek: مَهْمَا تَفْعَلْ تُسْأَلْ مِنْهُ/Ne yaparsan ondan sorguya çekilirsin.

Bu edâtın aslı hakkında nahivciler ihtilaf etmişlerdir: Halil b. Ahmed ve Sîbeveyhi gibi Basralı nahivcilere göre, “مَهْمَا” kelimesinin aslı “مَامَا” idi. Birinci “مَا” şartıyye, ikinci “مَا” zaidir. Harfleri aynı olan iki kelimenin peşpeşe gelmesi hoş olmadığından birinci “مَا”nın elif’i hâ’ya ibdal edildi ve “مَهْمَا” oldu.⁶²⁹

Ahfeş, Zeccac ve Kûfeli nahivcilere göre, “مَهْمَا” kelimesi, “مَا” ‘vazgeç, bırak manasında’ ile şartıyye “مَا”sından mürekkebtir. Bu kelimenin çoğu zaman zecr/engelleme yerlerinde kullanılması aslının “مَا” ve “مَا” olduğuna delildir.⁶³⁰

İbn Babşaz, Ebu Hayyan, İbn Usfur gibi nahivcilerin benimsediği görüşe göre, “مَهْمَا” kelimesi “فَعْلَى” vezninde basit (mürekkebe olmayan) bir kelimedir. Bu görüş, basitliğin asıl olması, mürekkebliğe delilin bulunmaması ve zorlamadan/tekellüf uzak oluşu gerekçeleri ile diğer iki görüşe tercih edilmiştir.⁶³¹

Bu edâtın isim ve harf olduğunda ihtilaf olunmuştur. Cumhura/çoğunluğa göre isimdir. İbn Hişam Muğni’l-lebib adlı eserinde her iki tarafın delillerini vererek harf diyenlerin delillerinin istidlale elverişli olmadıklarını güzel bir şekilde izah etmiştir.⁶³²

İbn Malik gibi nahivciler, bu edâtın mücazat manası yanında zaman manasını da ifade ettiğini söylemiştir. Ancak bu görüş Zemahşeri gibi âlimler tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Zemahşeri, *وقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِنَسْحَرَنَّا بِهَا فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ*/Dediler ki: “Bizi büyülemek için her ne getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz.”⁶³³ ayetinin tefsirinde “مَهْمَا”ya zaman manası vermenin bu edâtın vaz’ını değiştirmek olduğunu, Allah’ın ayetlerinin tefsirinde ilhad/sapmaya sebep olduğunu ve Arapçayı bilmeyenlerin tahrifi/değiştirmesi olduğunu söylemiştir.⁶³⁴

⁶²⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitab*, III, 59; Müberred, *el-Muktazab*, II, 47; İbn Serrac, *el-Usûl*, II, 160; Zemahşerî, *el-Keşşaf*, II, 106; İbn Ya’îş, *Şerhu’l-Mufasssal*, VII, 43; er-Radî, *Şerhu’l-Kâfiye*, II, 253; el-Eşmûnî, *Menhecü’s-salik ila Elfiyyeti’bni Malik*, IV, 12; İbn Hişam, *Muğni’l-lebib*, I, 331; Mustafa Galayinî, *Camiu’d-durûsi’l-Arabiyye*, II, 192; Samerrâî, *Maani’n-nahv*, IV, 88.

⁶³⁰ İbn Malik, *Şerhu’l-Kâfiyeti’s-Şa’fiye*, III, 1621; er-Radî, *Şerhu’l-Kâfiye*, II, 253; es-Suyûtî, *Hem’u’l-hevami*, II, 57; el-Eşmûnî, *Menhecü’s-salik ila Elfiyyeti’bni Malik*, IV, 12; İbn Hişam, *Muğni’l-lebib*, I/331; Mustafa Galayinî, *Camiu’d-durûsi’l-Arabiyye*, II, 192.

⁶³¹ İbn Babşaz, *Şerhu’l-Mukaddime*, I, 246; İbn Usfur, *Şerhu’l-Cümel*, II, 195; İbn Hişam, *Muğni’l-lebib*, I, 331; es-Suyûtî, *Hem’u’l-hevami*, II, 57; es-Sabban, *Haşiyetü’s-Sabban Ala Şerhi’l-Eşmûnî*, IV, 12.

⁶³² İbn Hişam, *Muğni’l-lebib*, I, 331-332.

⁶³³ Araf, 7, 132.

⁶³⁴ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, II, 107; el-Eşmûnî, *Menhecü’s-Salik ila Elfiyyeti’bni Malik*, IV, 12; İbn Hişam, *Muğni’l-lebib*, I, 332.

“مَهْمَا” şart edâtı, diger şart edâtları gibi kendisinden sonra cezmedeçeği iki fiil ister.

Eğer o fiiller muzari olursa lafzen meczum, mazi olursa mahallen meczum olurlar.

Örnek I: مَهْمَا تَصْنَعُ أَصْنَعُ/Ne yaparsan ben de yaparım.

Örnek II: مَهْمَا عَمِلْتَ خَيْرًا أَتَابَكَ اللَّهُ عَلَيْهِ /Hayır olarak ne yaparsan Allah sana onun karşılığını verir.

Örnek III: أَعْرَكَ مِنِّي أَنَّ حُبَّكَ قَاتِلِي وَ أَنَّكَ مَهْمَا تَأْمُرِي الْقَلْبَ يَفْعَلُ

Sevginizin beni öldürdüğü ve kalbime neyi emeredersen onu yaptığı inancı seni aldatıyor mu?⁶³⁵

Burada “تَأْمُرِي” fiil-i şart olup “yâ”nın hazfi ile meczum, “يَفْعَلُ” de cevab-ı şart olup harekenin hazfi ile meczumdur.

“مَهْمَا” şart edâtı, cümledeki konumuna göre i’rab alır.⁶³⁶

a- Mukaddem mefûl olur.

Örnek: مَهْمَا تَزْرَعُ تَحْصُدُ/Neyi ekersen onu biçersin.

Burada “مَهْمَا” kelimesi, müteaddi olan “تَزْرَعُ” fiilinin mukaddem mefûlu olmak üzere mahallen mansubtur.

b- Mukaddem haber olur.

Örnek: مَهْمَا يَكُنِ الْجَوُّ فَإِنِّي رَاجِلٌ/Hava nasıl olursa olsun ben yola gideceğim.

Burada “مَهْمَا” kelimesi, nakıs fiil olan “يَكُنِ” fiilinin mukaddem haberi olmak üzere mahallen mansubtur.

c- Mübteda olur.

Örnek: وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِنَسْحَرَنَّا بِهَا فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ / Dediler ki: “Bizi büyülemek için her ne getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz.”⁶³⁷

⁶³⁵ İbn Hişam, bu beyit ile *Şerhu Katri'n-neda* adlı eserinde istişhâd etmiştir. Bkz. *a. g. e.*, s. 85.

⁶³⁶ el-Eşmûnî, *Menhecü's-Salik ila Elfiyyeti'bni Malik*, IV, 12; es-Sabban, *Haşiyetü's-Sabban Ala Şerhi'l-Eşmûnî*, IV, 12; İbn Hişam, *Muğni'l-lebib*, I, 330; Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, IV, 472; Mustafa Galayinî, *Camiu'd-durûsi'l-arabiyye*, II/209; el-Antakî, *el-Minhac*, s. 265.

⁶³⁷ Araf,7, 132.

Burada “مَهْمَا” kelimesi mübteda olmak üzere mahallen merfudur. Haberinin sadece şart cümlesi veya sadece cevap cümlesi yahut hem şart hem de cevap cümlesi olduğu tartışmalıdır.

d- İzafet ve harf-i cer ile mecrur olmaz. Buna göre “ جِهَةٌ مَهْمَا تَكُنْ أَكُنْ ” terkibi yani, “جِهَةٌ” kelimesini muzaf, “مَهْمَا”yı da muzafun ileyh yapmak caiz değildir.

“مَهْمَا” kelimesi, şart edâtı olmanın dışında sadece istifham edâtı olarak da kullanılır.⁶³⁸

⁶³⁸ İbn Hişam, *Muğni'l-lebîb*, I, 332.

SONUÇ

Nahiv ilminin, İslâmî ilimlerin bütün şubeleriyle, özellikle Usûl-i fıkıh ilmi ile irtibatlı olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Nahiv ilmi, Fıkıh Usûlünü önemli ölçüde etkilemiştir. Bunun neticesinde usulcüler nahiv kurallarını kullanarak kendi mezhebî görüşleri doğrultusunda yeni bir metod inşa etmişlerdir. Bu arada usulcülerin önem verdikleri nahiv meselelerinin bir bölümü de “Mana Harfleri” bölümüdür. Şart edâtlarının ise özellikle Fıkıhın akitler, yeminler, ahval-i şahsiyye bölümlerinde etkisini gösterdiğini tesbit ettik.

Biz bu çalışmamızda nahivcilerle usulcülerin ortaklaşa ele aldıkları şart edâtlarının 13 tanesine temas ettik. Tezimizin şart konusu ile sınırlı olmasından dolayı bu edâtların diğer yönlerine değinmedik. Aslında bu edâtların her biri, şart manası dışındaki diğer manalarını da ihtiva ederek daha kapsamlı bir şekilde araştırılabilir.

Ortak şart edâtları arasında “ئ”in büyük bir konuma sahip olduğunu, diğer edâtların şart edâtı olabilmesinin “ئ” manasını tazammun etmesine bağlı olduğunu gördük.

Usulcülerden bazılarının nahivcilerden farklı olarak bazı edâtları farklı değerlendirdiklerini tespit ettik.

Nahiv ilminde şart; şart edâtı, şart cümlesi ve cevap cümlesinden oluşur. Usulcülerin ve fıkıhçıların kullandığı şart kavramı ile nahivde kullanılan şart kavramının, bazı noktalarda ayrıldıkları ve bazı noktalarda ise örtüşüklerine şahit olduk. Fıkıhçılara göre takyîdî şartların oluşumu “علي”, “بشرط”, “بقيد” gibi kelimeler kullanılarak yapılırken, nahivciler bu ve benzeri ifâdelere şartın erkânı mevcut olmadığı için “şart” adını vermezler.

Nahivcilerle usulcülerin ortaklaşa ele aldıkları edâtları inceledikten sonra sadece nahivcilerin ele aldığını tesbit ettiğimiz edâtlara da kısaca değinme ihtiyacı hissettik. Çünkü tezimizin alanı Arap dili olması hasebiyle onlara temas edilmemesinin eksiklik olacağı ve konu birlikteliğinin kaybolacağı kanaatine vardık.

Sonuç olarak; Arap dili çok geniş ve farklı boyutlara sahip zengin bir dildir. İslâmın temel epistemolojik kaynağı olan Kur’ân-ı Kerîm Arapça’dır. Dolayısıyla İslâmî ilimlerin anlaşılmasında Arapça’nın inceliklerine vâkif olmak tartışmasız ön koşuldur. Bu çalışmamızdan hareketle, İslâmî ilimlerde var olan birçok ihtilâfın en baş sebebinin dil

kaynaklı olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte, ihtilâfların çözüm aracının da dil olduğu unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

Kur'an-ı Kerim

Abbas Hasan (1398/1978), *en-Nahvu'l-vaḥfi maa rabtihi bi'l-esâlibi'r-raḥîa ve'l-hayati'l-lugaviyyeti'l-müteceddide*, Mısır: Daru'l-Maarif, 1968.

Abduh er-Racihî, *et-Tatbiku'n-nahvî*, Beyrut: Daru'n-nahdati'l-arabiyye, 1426/2004.

Abdurrahman Fehmi, *Medresetu'l-arab*, İstanbul 1304/1868.

Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-hafa ve Müzilü'l-ilbas amme's-tehera mine'l-ehâdisi ala elsineti'n-nas*, thk. Ahmed el-Kalaş, Kahire: Daru't-türaş, trs.

Ahmed Asım Efendi, *el-Okyanusu'l-basit fi terceme el-Kamusi'l-Muhit (Kâmus Tercemesi)*, I- IV, İstanbul, 1305.

Ahmed Emin, *Duha'l-İslam*, I-III, Beyrut, trs.

Akdağ, Hasan, *Arap Dilinde Edâtlar*, Konya: Tekin Kitabevi, 1981.

Ali Carim, Mustafa Emin, *en-Nahvu'l-vazih fi Kava'idi'l-luğati'l-arabiyye lil-medarisi's-saneviyye*, Mısır: Daru'l-Maarif, 1385/1965.

Ali el-Karî, Nureddin Ebü'l-Hasen, *Fethu babi'l-inaye*, Beyrut: Şirketü Dari'l-Erkam, 1418/1997.

Ali Haydar Efendi (Büyük Ali Haydar), *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, İstanbul: Mahmûdiyye Kitabevi, trs.

Âmîdî, Ebu'l-Hasan Seyfuddin Ali b. Muhammed, *el-İhkam fi Usuli'l-ahkâm*, Thk. Şeyh Abdurrazzak Afifi, Nşr. Ali el-Hamd es'Salihi, 1388.

Antâkî, Muhammed, *el-Minhâc fi'l-kavâid ve'l-i'râb*, 1. Basım, Beyrut: Daru's-Şerefi'l-Arabî, 1427/2006.

Arslan, Ahmet Turan, *İmam Birgivi Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, İstanbul, 1992.

Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usûlu*, İstanbul: İFAV, 2002.

-“Şart”, *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*(red. İbrahim Kâfi Dönmez), İstanbul: İFAV, 1997.

Ayverdi, İlhan, *Asırlar Boyu Tarihî Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*(red. Ahmet Topaloğlu), İstanbul: Kubbealtı, 2011.

Beyânûnî, Muhammed Ebu’l-Feth, “Hüküm”, *DİA*, XVIII.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuki İslamiyye ve Istilahati Fıkhiyye Kâmusu*, İstanbul: Bilmen yay., trs.

Birgivi, Muhyiddîn Muhammed b. Bir Ali, *İzhar’ul-esrâr*,(Nahiv cümlesi içinde diğer nahiv kitapları ile birlikte), İstanbul: Şirket-i sahafiyeye-i Osmaniyye Matbaası, 1319.

Boynukalın, Mehmet, “Şart”, *DİA*, XXVIII.

Buharî, Alauddin Abdulaziz b. Ahmed, *Keşfu’l-Esrar an Usûli’l-Pezdevî*, Beyrut: Daru’l-Kitabi’l-Arabî, 1394/1974.

Buharî, Muhammed b. İsmail Ebu Abdullah, *el-Cami’u’s-sahih*, Thk. Mustafa Dibboğa, Beyrut: Daru İbn Kesir, 1987.

Câmî, Nureddin Abdurrahman b. Ahmed (Molla Camî), *el-Fevaidu’z-zıyayyye*, İstanbul: Abdullah Efendi Matbaası, 1302.

Cürcanî, Abdülkahir b. Abdurrahman, *Esraru’l-Belağa*, İstanbul, 1954.

-*el-Muktasid fi Şerhi’l-İzah*, Thk. Kazım Bahru’l-Mercan, Irak: Vezaratü’s-Sekafeti ve’l-İlam Daru’r-reşid, 1982.

Cürcanî, Ebü’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerif, *et-Ta’rifat*, Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1983.

- Cüveynî, İmamü'l-Haremeyn Ebü'l-Meali Abdülmelik b. Abdullah, *el-Burhan fi usuli'l-fikh*, Thk. Abdulazim Dib, 1. Basım, Katar: Matabi'u'd-devhati'l-hadîse, 1399.
- Çavuşoğlu, Ali Hakan, Ahmed er-Raysunî, "Şatibi", *DİA*, XXXVIII.
- Çelen, Mehmet, *Arapça'da Edâtlar*, 2. Basım, İstanbul:Kalem yay.,2006.
- Çetin, Nihad, M., "Arap" *DİA*, III.
- Çörtü, Mustafa Meral, *Arapça Cümle Kuruluşu ve Tercüme Tekniği*, İstanbul: İFAV, 2011.
- Dâmad, Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman Şeyhzâde (1078/1667), *Mecme'u'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur*, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, trs.
- Debûsî, Ebu Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. İsa, *Takvimü'l-edille fi usuli'l-fikh*, thk. Halil Muhyiddin el-Meys, 2. Basım, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.
- Demenhûrî, Ahmed Abdülmün'im b. Siyam (1192/1778), *İzahu'l-mübhem min maa'ni's-Süllem*, Matbaatü'l-İstikamet, Kahire, 1358.
- Devellioğlu, *Ferit*, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lüğat*, Ankara: Aydın Kitabevi, 1970.
- Döndüren, Hamdi, "Şart", *Şamil İslam Ansiklopedisi* (red. Ahmed Ağırakça), İstanbul:Şamil yay.,1994.
- Durmuş, İsmail, *Arap Edebiyatında seçilmiş Şahsiyetler*, İstanbul: Samet Matbaası, 2001.
- Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistani, *Sünenü Ebi Davud*, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut: Daru'l-fikr, trh.
- Ebu Hayyan, Esiruddin Muhammed b. Yusuf el-Endelüsi, *el-Bahrul Muhit*, Riyad: Metabiu'n-Nasri'l-hadîse, trh.
- Ebu Ya'lâ, Muhammed b. Hüseyin el-Hanbelî, *el-'Udde fi Usûli'l-fikh*, Thk. Ahmed Sîr Mubarekî, 1. Basım, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1400/1980.
- Ebu Zehre, Muhammed, *Usûlü'l-fikh*, Kahire: Daru'l-Fikr, 1958.

Ebu'l-Hüseyn, el-Basri, Muhammed b. Ali, *el-Mu'temed fi Usûli'l-fikh*, Thk. Muhammed Hamidullah, Dimaşk, 1384/1964.

Elmalı, Hüseyin, "el-Mufaddaliyyat", *DİA*, XXX.

Emir Padişah, Muhammed Emin, *Teysiru't-tahrir*, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, trs.

Emiroğlu, İbrahim, *Klasik Mantığa Giriş*, 5. Basım, Ankara: Elis yay., 2009.

Ensarî, Abdülâlî Muhammed Nizamuddin, *Fevatihu'r-Rehamût Şerhu Müsellemi's-Subût* (el-Mustasfa'nın kenarında), 1. Basım, Mısır: Bulak, 1324.

Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 2. Basım, İstanbul: Ensar Nşr, 2005.

Ergin, Ali Şakir, "el-Asmaiyyat", *DİA*, III.

Eşmûnî, Ebü'l-Hasen Nureddin Ali b. Muhammed, *Menhecü's-Salik ila Elfiyyeti'bni Malik*, İstanbul: Kahraman yay., 1984.

Fârisî, Ebu Ali el-Hasen b. Ahmed, *el-İzahu'l-Azudî*, Thk. Hasan Şazelî Ferfud, 1. Basım, Mısır: Daru't-telif, 1389/1969.

Ferra, Ebu Zekeriyya Yahya b. Ziyad, *Maani'l-Kur'an*, Thk. Muhammed Neccar, Ahmed Necati, Beyrut: Alemü'l-kütüb, 1403/1983.

Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed, *el-Misbahu'l-münir fi ğaribi's-şerhi'l-kebir li'r-Rafi'î*, Mısır: Daru'l-Maarif, 1977.

Furat, Ahmet Suphi, *İslami ilimler Araştırmacısına Gerekli Filolojik Hazırlık*, Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu, Samsun, 1989. (Furat, "İslami İlimler Araştırmacısına Gerekli Filolojik hazırlık", GDBAPS)

- *Arap Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, I-II, 1996.

Galayinî, Mustafa, *Camîu'd-durûsi'l-arabiyye*, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, I-III, 1402/1982.

Gazzalî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Menhûl min Ta'likati'l-Usûl*, Thk. Muhammed Hasan Heytu, trs.

-*el-Mustasfa min ilmi'l-usul*, Mısır: Bulak, 1322, I-II.

Gümüş, Sadreddin, *Seyyid Şerif Cürcani*, İstanbul, 1984.

Hallaf, Abdülvehhab, *İlmu Usûli'l-fikh*, Beyrut: Müessesetü'r-risale, 2011.

Hamevî, Ebü'l-Abbas Şihabuddin Ahmed b. Muhammed(1098/1687), *Gamzu 'uyûni'l-basâir ala mehasini'l-Eşbah ve'n-Nezair*, Beyrut, 1405.

Herevî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed, *el-Üzhiyye fi İlmi'l-hurûf*, Thk. Abdülmuîn el-Mulûhî, Dımaşk: el-Mecma'ul-ilmî, , 1391/1971.

Hudarî, Muhammed, *Usûlü'l-Fikh*, Kahire: Daru'l-Hadis, , trs.

Hudarî, Şemsuddin Muhammed b. Mustafa, *Haşiyetü'l-Hudarî ala Şerhi İbn-i Akîl*, Kahire: Matbaatü'l-İstikamet, 1372/1953.

Karafî, Şihabuddin Ahmed b. İdris, *Envaru'l-burûk fi enva'il-Furûk*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, trs.

-*Şerhu Tenkihi'l-fusul fi'htisari'l-Mahsul fi'l-Usul*, Thk. Taha Abdurraûf Sa'd, 1. Basım, Kahire: Daru'l-Fikr, 1393/1973.

Karahisarî, Mustafa b. Şemseddin, *Ahteri Kebir*, İstanbul, 1310.

Leknevî, Allâmetü'l-Hind Muhammed Eminullah Abdülhayy b. Abdülhalim (1304/1264), *Kameru'l-Ekmar ala Nuri'l-Envar Şerhi'l-Menar*, İstanbul: İhsan kitabevi, trs.

Mağnisevî, Mahmud b. Hüseyin, *Muğni't-tullab Şerhu İsağocî*, İstanbul: Rıza Efendi Matbaası, 1299.

Mahallî, Celalüddin Ebu Abdillah Muhammed b. Şihabuddin Ahmed, *el-Bedru't-tâli fi halli Cem'il-cevami'*, Mısır: Daru İhyai'l-kütübi'l-Arabiyye, trs.

- Malekî, Ahmed b. Abdünnûr, *Rasfu'l-mebani fi Şerhi Hurûfi'l-maanî*, Thk. Ahmed Muhammed Harrat, Dımaşk: Daru'l-Kalem, 1405/1985.
- Merginanî, Ebü'l-Hasen Burhaneddin Ali b. Ebi Bekir, *el-Hidaye Şerhu Bidayeti'l-Mübtedi*, İstanbul: el-Mektebetü'l-İslamiyye, trs.
- Murâdî, Bedruddin el-Hasen b. Kasım b. Abdullah b. Ali, *el-Cene'd-dânî fi hurûfi'l-maanî*, Thk. Fahrüddin Kabave, Muhammed Nedim Fadıl, Haleb: el-Mektebetü'l-Arabiyye, 1393/1973.
- Müttekî, Alaüddin Ali b. Hüsamüddin, *Kenzü'l-u'mmal fi süneni'l-ekval ve'l-efal*, Thk. Mahmud Ömer Dimyatî, 2. Basım, Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiiyye, 1424/2004.
- Nehhas, Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmail, *İ'rabu'l-Kur'an*, Thk. Züheyr Gazi Zahir, Alemü'l-kütüb, Mektebetü'n-nahda el-Arabiyye, 1405/1985.
- Nesefî, Ebü'l-berekat Hafızuddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Keşfü'l-esrar Şerhü'l-Menar*, İstanbul: İhsan Kitabevi, 1986.
- Nesefî, Necmeddin Ebu Hafs Ömer, *Tilbetü't-talebe fi'l-istilahati'l-fikhiyye*, Beyrut: Daru'n-Nefais, 1999.
- Nîsâbü'rî, Muhammed b. Abdullah, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Thk. Mustafa AbdulkâdirAtâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiiyye, 1990
- Radî, Radiyyüddin Muhammed b. El-Hasen el-Esterâbâdî, *Şerhu Kâfiyeti İbni'l-Hacib*, Beyrut: Darul'-kütübi'l-ilmiiyye, trs.
- Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, *el-Mahsul fi İlmi'l-Usûl*, Thk. Taha Cabir Feyyaz 'Ulvanî, Suud, 1399/1979.
- Râzî, Zeynüddin Muhammed b. Ebi Bekir, *Muhtaru's-Sihah*, Thk. Şihabuddin Ebu Amr, 3. Basım, Beyrut: Şirketü Dari'l-Meşari', 1430/2009
- Sabban, Muhammed b. Ali, *Haşiyetü's-Sabban ala Şerhi'l-Eşmûnî*, İstanbul:Kahraman yay., 1984.

Sübkî, Ebu Nasr Tacuddin Abdülvehhab b. Ali, *Cem'u'l-Cevami'*(Bennanî haşiyesi ile), Mısır: Daru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, trs.

Şafî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İdris, *er-Risale*, Thk. Ahmed Muhammed Şakir, Kahire, 1939.

Şîrazî, Ebu İshak İbrahim b. Ali, *el-Lüma' fi Usûli'l-fikh*, 1. Basım, Beyrut: Daru'l-kütüb, 1405/1985.

Tehanevî, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşafu Istılahati'l-funun*, Beyrut: Daru'l-kütüb, 1998.

İbn Abdüşşekûr, Muhibbullah, *Müsellemü's-sübût* (el-Mustasfa ile).

İbn Abidin, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz el-Hüseynî ed-Dımaşkî, *Haşiyetü Raddi'l-muhtar ale'd-Dürri'l-Muhtar Şerhi Tenviri'l-ebzar fi fikhi mezhebi'l-İmam Ebi Hnifete'n-Nu'man*, İstanbul: Kahraman yay., 1984.

- *Nesematü'l-Eşar ala Şerhi İfazati'l-envar ala Metni'l-menar*, Mısır: Matbaatü Mustafa el-Babî el-Halebî, 1399/1979.

İbn Akil, Bahauddin Abdullah b. Abdurrahman el-Haşimî, *el-Müsaid ala Teshili'l-fevaid*, Thk. Muhammed Kamil Berekat, Dımaşk: Daru'l-Fikr, 1400/1980.

-*Şerhu İbn Akîl*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, I-II, Mısır, 1384/1964.

İbn Babşaz, Ebü'l-Hasen Tahir b. Ahmed, *Şerhü'l-Mukaddime el-Muhassebe*, thk. Halid Abdülkerim, Küveyt: el-Matbaa el-Asriyye, 1978.

İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osman, *el-Hasais*, thk. Muhammed Ali en-Neccar, 2. Basım, Beyrut: Daru'l-Hüda, trs.

-*el-Muhtesib fi tebyîni vucûhi şevâzzi'l-kıraât ve'l-îzâhi anha*, thk. Ali Necdi Nasıf, Abdülfettah Şelebî, Kahire: Lecnetü İhyai't-türasi'l-Arabî, 1389/1969.

İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed, *el-İhkam fi Usûli'l-ahkâm*, Daru'l-Hadis, Kahire, 1404.

-*el-Muhalla bi'l-âsâr*, Beyrut: Daru'l-Afaki'l-Cedide, trs.

- İbn Hişam, Ebu Muhammed Cemaluddin b. Yusuf b. Ahmed el-Ensari, *Muğni'l-lebîb an-Kütubi'l-e'arîb*, I-II. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Kahire: Matbaatü'l-Medenî, trs.
- Şerhu Katri'n-Neda ve Belli's-Seda*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, 11. Basım, Mısır: Matbaatü's-Seade, 1963.
- Şerhu Şuzûri'z-zeheb fi marifeti kelami'l-Arab*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Kahire, trs.
- İbn Hümam, Kemalüddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhâmid, *Fethu'l-Kadir*, 1. Basım, Mısır: Bulak, 1318.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebu Abdullah Muhammed b. Ebu Bekir, *Bedaiu'l-fevaid*, Beyrut: Daru'l-kitabi'l-Arabî, trs.
- *I'lamu'muvakk'in*, Nşr. Taha Abdurraûf Sa'd, Beyrut, 1973.
- İbn Kudame, Muvaffakuddin Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed el-Makdisî el-Hanbelî, *el-Muğni*, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1405.
- Ravzatü'n-nazır ve cünnetü'l-münazır*, Rirad: Mektebetü'l-Maarif, 1404/1984.
- İbn Malik, Cemalüddin Muhammed b. Abdullah, *Şerhu'l-Kafiyeti's-Şafiye*, Thk. Abdülmün'im Ahmed Heridî, Nşr. Daru'l-Me'mûn li't-türas, 1402/1982.
- Teshilü'l-fevaid ve Tekmilü'l-makasid*, Thk. Muhammed Kamil Berekat, Kahire: Daru'l-Kitabi'l-Arabî, 1388/1968.
- İbn Manzur, Cemaleddin Muhammed b. Mükerrerem, *Lisanü'l-Arab*, Kahire: Daru'l-Maarif, 1981.
- İbn Melek, Abdülatif b. Abdülaziz b. Firişta (Melek) el-Kirmanî, *Şerhu'l-Menar*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1307.
- İbn Neccar, Ebü'l-Beka Muhammed b. Şihabuddin Ahmed el-Futûhî, *Şerhu'l-Kevkebi'l-Münir*, Thk. Muhammed Zuhaylî, Nezih Hammad, Dimaşk: Daru'l-Fikr, 1402/1982.

İbn Nedim, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshak, *el-Fihrist*, Beyrut, trs.

İbn Nüceym, Zeynuddin b. İbrahim, *el-Eşbah ve'n-Nezair 'ala mezhebi Ebi Hanife*, Dimaşk, 1986.

İbn Teymiye, Takiyyuddin Ebü'l-Abbas Ahmed b. Şihabuddin, *Mecmû'ul-Fetava*, Medine: Mucemmu'l-Melik Fehd li tibaati'l-Mushafi's-şerif, 1425/2004.

İbn Usfûr, Ebü'l-Hasen Ali b. Mü'min el-İşbîlî, *el-Mukarrib*, thk. Ahmed Abdüssettar el-Civarî, Abdullah el-Ceburî, 1. Basım, Bağdad: Matbaatü'l-anî, 1391/1971.

İbn Ya'îş, Ebü'l-Beka Muvaffakuddin Ya'îş b. Ali, *Şerhu'l-Mufasssal*, Nşr. Alemü'l-kütüb, Beyrut, trs.

İbnü'l-Enbârî, Ebü'l-Berekat Kemaluddin Abdurrahman b. Muhammed, *el-Beyan fi Ğaribi İ'rabi'l-Kur'an*, Thk. Taha Abdülhamid Taha, Mısır: el-Heyetü'l-Mısıryye el-Amme li'l-kitab, 1400/1980.

-*Nuzhetu'l-elibbâ fi tabakati'l-udeba*, Bağdad, 1959.

-*el-İnsaf fi mesaili'l-hilaf beyne'n-nahviyyîn el-basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Mısır: Matbaatü's-seade, 1380/1971.

İbnü'l-Haşşab, Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ahmed, *el-Murtecel*, Thk. Ali Haydar, Dimaşk, 1392/1972.

İbnü's-Serrac, Ebu Bekir Muhammed b. Es-Serî b. Sehl, *el-Usûl fi'n-nahv*, Thk. Abdülhüseyn el-Fetlî, 1. Basım, Beyrut: Müessesetü'r-risale, 1405/1985.

-*el-Mûcez fi'n-nahv*, Thk. Mustafa Şüveymî, İbn Salim Damerçî, Beyrut: Müessetü Bedran, 1965.

İbnü's-Şecerî, eş-Şerif Ebusseade Hibetullah b. Ali, *el-Emali's-şeceriyye*, Haydarabad: Matbaatü Daireti'l-maarif el-Osmaniyye, 1349.

İbrahim Şemsan, Ebu Evs Süleyman Reşid, *el-Cümletü's-şartıyye inde'n-nuhati'l-Arab*, Kahire: Metabi'ul-Cedvî, 1401/1981.

İsnevî, Ebu Muhammed Cemaleddin Abdurrahim b. Hasen, *el-Kevkebü'd-dürri fima yeteharrecu 'ale'l-kavaidi'n-nahviyye mine'l-furûi'l-fikhiyye*, Thk, Muhammed Hasan Avvad, Daru Ammar, 1. Basım, Ürdün, 1405/1985.

-*Nihaytü's-sü'l fi şerhi Minhaci'l-Usûl*, Beyrut: Alemü'l-kütüb,1982.

Kafes, Mahmut,“Ebu Hayyan”, *DİA*, XX.

Kal'acî, Muhammed Revvas, *el-Mevsuatü'l-Fikhiyye'l-Müeyssere*, Beyrut: Darü'n-Nefais, I-II, 1421/2000.

Kandemir, M. Yaşar, “Ahfeş”,*DİA*, I.

Karaman, Hayrettin, *Fıkıh Usûlu*, İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1964.

Kaşıkçı, Osman, “Şart” (Furû-i Fıkıh'ta), *DİA*, XXXVIII.

Kerirî, Nasır b. Muhammed b. Nasır, *Uslûbu'ş-Şart beyne'n-Nahviyyîn ve'l-Usûliyyîn*, 1. Basım, Riyad: Nşr. Camiatü'l-İmam Muhammed b. Suûd, 1425/2004.

Kılıç, Hulusi, “İbn Acurrûm”, *DİA*, XIX.

Komisyon, *el-Mevsuatü'l-Fikhiyye*, Küveyt: Metabi'u Dari's-Safve, Nşr. Vezaratü'l-Evkaf,1412/1992, XXIV.

Komisyon, *el-Mu'cemu'l-Arabiyyü'l-Esâsî*, Tunus, 1989.

Komisyon, *el-Mu'cemu'l-vasît*, İstanbul:Çağrı yay., 1986.

Komisyon, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.

Komisyon, *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*(red. İbrahim Kafi Dönmez) İstanbul: İFAV,1997.

Komisyon, *Mevsuatü'l-Fikhi'l-İslamî*, Kahire: el-Meclisü'l-E'la, 1386.

Komisyon, *Şamil İslam Ansiklopedisi* (red. Ahmed Ağırakça),İstanbul: Şamil yay., 1994.

Luis Ma'lûf, *el-Müncid fi'l-luga*, Beyrut, 1949.

Molla Ceyûn, Şeyh Ahmed b. Ebu Said, *Nûru'l-envar ale'l-Menar*, İstanbul:nşr. İhsan Kitabevi, 1986.

Molla Hüsrev, Muhammed b. Feramûz b. Ali, *Miratü'l-Usûl*, İstanbul:Fazilet nşr.,trs.

-*Mirkatü'l-vusûl ila İlmi'l-Usûl*, İstanbul:Fazilet nşr., trs.

Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Mu'cemü'l-Müfehres lielfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, İstanbul: el-Mektebetü'l-İslamiyye, 1984.

Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, *el-Ahvalü's-şahsiyye fi's-Şeriatil-islamiyye maa'l-işareti ila mukabiliha fi's-şeraiil-uhra*, Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabî, 1984.

Mustafa Cemaluddin, b. Cafer b. İnyetullah, *el-Bahsü'n-nahvî 'inde'l-Usûliyyîn*, Irak: Daru'r-Reşid, 1980.

Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Dağarcık yay., 1995.

Müberred, Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezid, el-Müberred el-Ezdî, *el-Muktazab*, Thk. Muhammed Abdulhalik 'Uzeyme, Kahire: el-Meclisü'l-e'lâ li's-şuûni'l-İslamiyye Lecnetu İhyai't-türasi'l-Arabî, 1399.

Öner, Necati, *Klasik Mantık*, Ankara, 1986.

Özbalıkçı, M. Reşit, "Sîbeveyhii", *DİA*, XXXIIV.

Özdemir, Mehmet, "Endülüs" (ilim ve kültür hayatı-dil ve edebiyat), *DİA*, XI.

Pezdevî, Fahrulislam Ebü'l-Usr Ali b. Muhammed, *Kenzu'l-vusul ila ma'rifeti'l-usul* (Usûlü'l-Pezdevî), Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabî, 1394/1974.

Rummanî, Ebü'l-Hasen Ali b. İsa, *Maani'l-hurûf*, Thk. Abdülfettah İsmail Şelebî, Cidde: Daru's-şurûk, 1404/1984.

Sadru's-Şeria, Ubeydullah b. Mesud el-Mahbûbî, *et-Tavdih Şerhu't-Tenkîh* (Telvih ile birlikte), Kahire: Matbaatü Muhammed Ali Subeyh ve evladih, 1377/1973.

Samerrâf, Fadıl, *Maani'n-nahv*, 1. Basım, Amman/Ürdün: Daru'l-Fikr, 1420/2000.

Sarı, Mevlüt, *el-Mevarid Arapça-Türkçe*, Lügat, İstanbul: Bahar yay., 1982.

Senhûrî, Abdurrezzak (1895/1971), *Masadiru'l-Hak fi'l-fikhi'l-İslamî*, Kahire, 1967.

Serahsî, Şemsü'l-Eimme Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl, *Usûlü's-Serahsî*, İstanbul: Kahraman yay., 1984.

Sîbeveyhi, Ebu Bişr Amr b. Osman b. Kanber, *el-Kitab*, Thk. Abdüsselam Harun, 3. Basım., Alemü'l-kütüb, 1403/1983,

Suyûti, Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr (911/1505), *Bugyetu'l-vuat fi tabakati'l-lugaviyyin, ve'n-nuhât*, I-II, Kahire, 1326.

-*el-Müzhir fi ulumi'lluga ve enva'iha*, Beyrut, 1998.

-*Hem'u'l-hevami' fi şerhi Cemi'l-cevami'*, Thk. Muhammed Na'sanî, Beyrut: Daru'l-Marife, trs.

-*el-Eşbah ve'n-Nezair fi'n-nahvi*, 1. Basım, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1984.

Şakiru'l-Hanbelî, *Usulu'l-fikhi'l-İslamî*, nşr. M. Musa Şirin, İstanbul: Güven Matbaası, trs.

Şatıbî, Ebu İshak İbrahim b. Musa, *el-Makasidü's-Şafiye fi Şerhi'l-Hulasati'l-Kafiye*, Thk. Abdülmecid Katamış, Mekke, 1428/2007.

-*el-Muvafakat fi Usuli's-Şeria*, Beyrut: Daru'l-Marife, 1997.

Şemseddin Sami, *Kamûs-ı Türkî*, İstanbul, 1318.

Şevkanî, Muhammed b. Ali, *İrşadü'l-fuhûl, ila tahkiki'l-hakki min İlmi'l-Usûl*, Mısır: Matbaa Mustafa el-Babî, 1356/1937.

Şevki Dayf, *el-Medarisu'n-Nahviyye*, 8. Basım, Kahire: Daru'l-Maarif, 1968.

Tahiru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1973.

Tantâvî, Muhammed, *Neşetü'n-nahv ve tarihu eşheri'n-nuhât*, Mısır: Daru'l-Maarif, 1995.

Taşköprizade, Ahmed Efendi (962/1555), İstanbul: Mevzuatu'l-ulûm, I-II, 1313.

Teftazanî, Sa'düddin Mesud b. Ömer, *et-Telvihi ila keşfi hakaiki't-Tenkîh*, Kahire: Matbaatü Muhammed Ali Subeyh ve evladih, 1377/1973.

Tirmizî, Muhammed b. İsa Ebu İsa, *el-Camiu's-sahih Sünenü't-Tirmizî*, Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1977.

Topuzoğlu, Tevfik Rüştü:

-“Ebü'l-Esved ed-Düeli”, *DİA*, X.

- “Halil b. Ahmed”, *DİA*, XV.

Tüccar, Zülfikar, “Niftaveyh”, *DİA*, XXXIII.

Tülücü, Süleyman, “Asmaî”, *DİA*, III.

Üçok, Coşkun, “Şart”, *İslam Ansiklopedisi*, 2. Basım, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.

Yazıcı, Hüseyin: *Arapçada Edâtlar ve Kullanımları*, İstanbul: Kitabevi yay., 1996.

-*Örnekleriyle Arapçada Bağlamlar ve Yapıları*, İstanbul: Dağarcık yay., 1998.

Zebîdî, Ebu Bekir Muhammed b. Hasen, *Tabakatü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, Thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Mısır: Daru'l-Maarif, 1973.

Zeccâc, Ebu İshak İbrahim b. es-Serrî b. Sehl, *Maani'l-Kur'an ve İ'rabuhu*, Thk. Abdülcelil Abduh Şelebî, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, trs.

Zeccacî, Ebü'l-Kasım Abdurrahman b. İshak, *el-Cümel fi'n-nahv*, Thk. Ali Tevfik, Ürdün: Müessesetü'r-risale Daru'l-emel, 1404/1984.

-*el-İzah fi 'İleli'n-nahv*, Thk. Mazin el-Mubarek, Beyrut: Daru'n-nefais, 1393/1973.

Zekiyuddin Şaban, *Usûlü'l-Fıkhî'l-İslami*, (trc. İbrahim Kâfi Dönmez, *İslam Hukuk İlminin Esasları*), Ankara: TDV yay., 1990.

Zemahşerî, Carullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşaf an hakaiki't-Tenzil ve 'uyûni'l-ekavil fi vucûhi't-Te'vil*, Beyrut: Daru'l-Marifet, trs.

-*el-Mufasssal fi İlmi'l-Arabiyye*, Beyrut: Daru'l-Cıl, trs.

Zencânî, Şihabuddin Mahmud b. Ahmed, *Tahricü'l-Furû' ale'l-Usûl*, Thk. Muhammed Edib es-Salih, 3. Basım, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1399/1979.

Zeydan, Abdülkerim, *el-Veciz fi Usûli'l-fikh*, İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1979.

Zihnî Efendi, el-Hacc Mehmed (1332/1914), *el-Muktazab*, İstanbul: nşr. Ö. Ziya Belviranlı, trs.

Zuhaylî, Vehbe, *el-Fikhü'l-İslâmî ve Edilletühü* (trc. Ahmet Efe vd., *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*), İstanbul:Risale yay., 1994.